नं० ५०५८ — ब

उव्वटकृतवृत्तिसहितम्

ऋग्वेद प्रातिशाख्यम्

पत्राणि ८४

नं० ५०५६-घ

उव्वटकृतवृत्तिसहितम्

ऋग्वेदप्रातिशाख्यम्

पत्राणि-८४ (अनुपलब्धानि १६ तः १८ पर्य
न्ता

ऋग्वेद प्रातिशाख्यं सवृत्ति सटिप्पण
उवटकृत

प.८७

ऋग्वेदप्रातिशाख्यम् उवटकृतवृत्तिसहितम्

नं० ५०५९-घ

५

5059
८४

अङ्का: ५०५९

ही। चाईयानीपोथी

पाठ्यकर्गे प्रतापरस्येदंपुस्तकम्

ॐ नमो गणेशाय नमः। तं च ज्ञाण विदः सर्वान्प्रणम्य शिरसा गुरून्। शौनकं तु विशेषेण येनेदं पार्षदं कृतं। तस्य वृत्तिः कृता
येन तं मांत्रियं प्रणम्य च। तेषां प्रसादेनेनाल्पो विस्तरा ख्या वृत्तिमारभे। विस्तरस्य निवृत्यर्थं विस्तरार्थं च चिंत्य चित्त बल्काद्धरणा
र्थं तु अद्योते उ समासतः। तस्याः समापने शक्तिं तत एव प्रदिशंतु मे। वभूव सेनापतिहते प्याणक्षेयं पारमी प्रितं। चंपायां सत्पू
र्वे वसिष्ठानां कुलमृद्धिमत्। यस्मिंस्तु द्विवराजो बह्वृचः पारगोत्तमाः। देवमित्र इति ख्यातः तस्मिन्जातो महायशाः। चंपापारेद्वि
जः श्रेष्ठः सुतस्तस्य महात्मनः। नाम्नो वै विष्णुमित्रस्तु कुमार इति शब्द्यते। तेनेयं योजिता वृत्तिः सदा हरणमंडिता। परिगृह्य च
विषं प्रादं मां ममस्सकाशतः। अज्ञानाद्यदुपात्तं स्याद्दृष्टुं प्रत्ययोजनं। अष्टौ समानाक्षराण्यादितः। समानाक्षरसंज्ञानि भवंति वर्णा
नि। आदितः अष्टौ ये वर्णाः अ आ ऋ ॠ इ ई उ ऊ। इति समानाक्षरसंज्ञायाः प्रयोजनं। समानाक्षरे सस्थान इति। अतोद्यने। वर्णक्रमवि
प्रतिपत्तिदर्शनात्। अवसानात्परं लृवर्णमेके उपदिशंति। ऋवर्णाद्परे। तथा एकारात्परं ओकारमेके ऐकारमेपरे। तथा एकारं ओकारो
त्पूर्वमेके उपदिशंति ऐकारात्परं अपरे। तस्माद्विप्रतिपत्तिदर्शनात्। इष्टक्रमार्थं वर्णोपदेशः कर्तव्यः। न कर्तव्यः। अत एव वर्णोपदे
शो न कर्तव्यः। यद्वयमादितः अष्टाराणीत्याह। न च अनुपदिष्टवर्णानि तेन शक्याः क्रमेण [illegible]योक्तुं। एवमपि क्रमो न सिध्यति। क्रमश्च
सिद्धः। कथं। आचार्योपदेशपारंपर्यात्। द्वादशस्वरा मातृकाराद्। अन्यत्र ऋकारादयो दश नामिनः स्वरा इति। तथापरे पैकारमोजयोः

अकारं युग्मयोरिति संध्यक्षरार्द्धमिकारयुक्तो नकार इति । तथा अष्टौ प्रमाणाः । अंत्याः सप्त तेषामघोषा इति । दुस्पृष्टं तु प्राग्घ
राश्च तु स्वर्णमिति । एते उपचारेण अवर्णास्ववर्णपरत्वं । एकमात्राकारस्य परत्वं । हकारश्चाकारात्पूर्वं । ० ततश्चत्वारि संध्यक्षराण्युत्त
राणि । ततस्तेभ्यः समानाक्षरेभ्य उत्तराणि चत्वारि संध्यक्षरसंज्ञानि वेदितव्यानि । ए ऐ ओ औ इति संध्यक्षरसंज्ञा । प्रयो
जनं । संध्या नि संध्यक्षराण्याकुरेकद्वति । अथ किमर्थं तत उत्तराणीति । यदि उत्तराणि नोच्यन्ते [illegible] दितरं इत्यधिकारात् ।
तेनादिनाषष्ठ्यार्थे नञ्प्रयोगात् । ततद्वृतिपंचमी षष्ठी नञ्प्रयोगात् । तत्र दोषः । तेषामेवादिश्च तु स्वर्णमिकारादीनां संध्यक्षरसंज्ञा स्यात् ।
यदि तत इति नोच्यते । तेषामवर्णमिकारादीनां स्यात् । तस्मादुत्तरमुच्यते । ० एते स्वराः । एते वर्णाः समानाक्षराणि संध्यक्षराणि स्वरसं
ज्ञानि वेदितव्यानि । अ आ इ ई उ ऊ ऋ ॠ ऌ ॡ ए ऐ ओ औ इति स्वरसंज्ञाप्रयोजनं । स्वरानुच्चारोपहितो द्विरुच्यत इति । ० इपरो दीर्घवत्क्रतः । इका
रपरं क्रतो दीर्घवत्स्यात् । दीर्घवज्ञवे परिग्रस्य च द्विवचने समानाक्षरे स्थाने इति समानाक्षरसंज्ञा स्यात् । विदंतीति विदंती इयथा स्यात् ।
विदाती वृंदती इकिकारस्य न स्थान स्यात् । असमानाक्षरत्वात् । क्रतदकारादेशे वा उना [illegible] कथं न वति । ० अनुच्चारो व्यंजनं वा स्वरो
वा अ इति । एष अनुच्चारो व्यंजने वात्र वति । ० स्वरो वा । अनुच्चारो व्यंजनं चेत्स्य व्यंजनं च वेति । एष विग्रहः । स एव ब्रैनै व व्यंजने । न स्व
इत्यर्थः । स्वरानुच्चारोपहितो द्विरुच्यत इति । स्वरास्तु कृत्यर्तृ स्वरो न निगम्यते । अनुच्चारो व्यंजनं वाक्षरांग इति व्यंजनैः सग्रहणाद्व्यं
जनं नेति । यद्येवं वचनाद्दृतपि उ न यत्र अनुच्चार ... नोति हि व्यंजनसंज्ञा सर्वः शेषो व्यंजनान्येवेत्यनेन

तर्हि नवत्तु व्यंजनसंज्ञा लघुतरं न विष्यति। अयं च योगारब्धो न विष्यति। व्यंजनसंज्ञाग्रहणं न कर्त्तव्यं न विष्यतीति। यद्येवं संयोगस्य व्यं
जनसंनिपात इति संयोगसंज्ञा प्राप्नोति। तत्र को दोषः समाना स्वरमि त्यत्र स्वरानुस्वारोपहितो द्विरुच्यते। संयोगादिरिति न्यनुस्वा
स्य द्विर्वचनं प्रसज्येत। स्वरोपहितसंयोगादिरिति नैव दोषः। अनुस्वारोपहितस्य समकासादि वचनेन तेन परक्रमोऽपचेति प्रतिषेधोऽन
षति। इह तर्हि दोषः। यं सोमासि सत्यमिति तत्र अनुस्वारस्य द्विर्वचनप्रसंग एव। परक्रमाभावात्। तस्मात् स्पर्शेत्ति संयोगस्य
व्यंजनसंज्ञानि वृत्त्यर्थ इति। अनुस्वारसंज्ञायाः प्रयोजनं स्वरानुस्वारोपहितो द्विरुच्यते। संयोगादिरिति। ॥ ० ॥ सर्वः शेषो व्यंजनान्येव॥ स
र्वः शेष अनुस्वारेभ्योऽन्यो वर्णराशिः व्यंजनान्येव वेदितव्यानि। कखगघङ चछजझञ टठडढण तथदधन पफबभम यरलव शषस
ह इति कः पः ङ्कुं खुं इति व्यंजनसंज्ञाप्रयोजनं दीर्घप्लुतो व्यंजनेऽप्यथ इति एवकारकरणं विभाषानिवृत्त्यर्थं। ॥ ० ॥ तेषामाद्याः स्पर्शाः पंचपंचैकं
च वर्गाः। तेषां व्यंजनानां आद्या वर्गस्पर्शस्य स्पर्शसंज्ञा वेदितव्याः। तानुत्तरत्रोदाहरिष्यामः। स्पर्शसंज्ञायाः प्रयोजनं स्पर्श एव चक
रकार इति। ॥ ० ॥ पंचपंच ते पंच वर्गाः। तेषां स्पर्शाः पंचवर्गाः वर्गसंज्ञा वेदितव्याः। कखगघङ चछजझञ टठडढण तथदधन पफबभम इति वर्ग
संज्ञायाः प्रयोजनं वर्गे वर्गेषु प्रथमा वर्णो घोषाविति। ॥ ० ॥ च तस्यौ तस्कास्तत उत्तरे। ते प्रथमस्पर्शे उपं उत्तरे वर्णाश्चिवारो तस्का वेदितव्याः। यरल
व इति। अंतस्कासंज्ञाप्रयोजनमंतस्थास्वेव्वेवपरेपिरक्षा इति। ततनुत्तरस्ति ... जयं किमर्थं। यदि तत्र स्तुतिनोच्यते। तेषां आदितः
त्यधिकारात्। पूर्ववत्प्राप्नोति। स्पर्शानामेवाद्यानां चतुर्णां कादीनां स्यात्। यदि तदिति नोच्यते तेष्वेवोत्तरेषां चतुर्णां ककारादीनां स्या
त्। तस्मादुत्तरे ग्रहणं क्रियते। ॥ ० ॥ अघोषे ऽघ्नाणाः। तत्र ... व्यंजनानां आदित्याः उत्तर अघोषो न लक्षणमाणो वेदितव्याः। स्तराष 2

स अः ×क ×प ऊं इति। ऊष्माणः संज्ञायाः प्रयोजनं तमेवोष्माण ऊष्माणीति। ० । अंत्यास्सप्त तेषामघोषाः। तेषां सप्तानां ये वर्णा अंत्याः
सप्त तेषामघोषसंज्ञा वेदितव्याः। शषस अः ×क ×प ऊं इति। अघोषसंज्ञाप्रयोजनं। अघोषे रेफ परे रेफो घोषणाणमिति। ०। वर्गे वर्गे च प्रथमाव
घोषौ। वर्गे वर्गे च प्रथमौ वर्णौ अघोषसंज्ञौ वेदितव्यौ। कख चछ टठ तथ पफ परिशेष्य। अन्येषां व्यंजनानां घोषवत्त्वं द्रष्टव्यं। घोषवत्स्वरा
दितियथा। ० । युग्मौ सोष्माणौ। वर्गे वर्गे इत्येवं द्वितीयचतुर्थौ वर्णौ सोष्मसंज्ञौ वेदितव्यौ। खघ छझ ठढ थध फभ इति। सो
ष्मसंज्ञाप्रयोजनं सोष्मा। ऊष्मवर्णास्सर्वोप्यते सद्गदिति। ०। अंत्योनुनासिकोंत्यः। वर्गे वर्गे इत्येव। अंत्यो वर्णः अनुनासिकसंज्ञो वेदि
तव्यः। ङ ञ ण न म इति। अनुनासिकसंज्ञाप्रयोजनं परेषु स्पर्शेष्वनुनासिके पूर्व इति। ०। तस्मादन्यमवसाने तृतीयं गार्ग्यसावर्णी
तस्मात्कस्मादनुनासिकात्। अन्त्यं स्पर्शमवसाने वर्त्तमानं स्ववर्गतृतीयमिच्छत्याचार्यो गार्ग्यः। वाक् वाग्। यदा त्रिष्टुबि
ति। तस्मादन्यमिति कस्मात्। अर्वाङ्ङ्ग्रको मधुनाच्छः। ०। प्रथमं शाकटायनः। शाकटायनआचार्य एव वर्गप्रथममेवेच्छति।
जा क वाक् त्रिष्टुप् इति। ०। ऊना ह्रस्वाः समानानां ताः स्वराणां। ऊना विषमासमानां ताः स्वराणां ह्रस्वसंज्ञा वेदितव्याः। अ इ उ ऋ ऌ
इति। दीर्घसंज्ञाप्रयोजनं दीर्घह्रस्वौ व्यंजनमिति। अन्ये चाक्षराणि। अन्ये च ह्रस्वादीर्घास्तान्यक्षरसंज्ञानि वेदितव्यानि। अआ
इई उऊ ए ऐ ओ औ इति। अक्षरसंज्ञाप्रयोजनं लघावष्टमम् अक्षरमिति। ०। गुरूणि दीर्घाणि। दीर्घाण्यक्षराणि गुरुसंज्ञा
ह्रस्वसंज्ञाप्रयोजनं ह्रस्वपूर्वस्य णोकारमिति। अन्यद्दीर्घः। ह्रस्वं चान्यद्वा दीर्घसंज्ञानि वेदितव्यानि। आ ई ऊ ॠ ए ऐ ओ औ इति।
दीर्घसंज्ञाप्रयोजनं ॥ २

निवेदितव्यानि। आ ई ऊ ए ऐ ओ औ इति गुरुसंज्ञा प्रयोजनं भक्तेख गुरौ चपीति। ७। तथोरेषां संयोगानुस्वारपराणि यानि। तथा
दीर्घाणि तथाक्षरे षो स्वराणां अपि संयोगपराण्यनुस्वारपराणि यथा न्यक्षराणि तानि गुरुसंज्ञानि वेदितव्यानि। कतो निदोमि
नमसो अवधात्। आसितिसोमो अयं स्रुवः। पारिशेषादन्येषां ह्रस्वानां लघुसंज्ञा द्रष्टव्या। चपव स्त्रिष्टुन्नमिषं दमापः॥
०। अनुस्वारो व्यंजनाद्वाक्षराणां। अनुस्वारो व्यंजनं वाक्षराणां भवतः। पूर्वाकृति। संशयः। कस्या। किमागतिविद्यामः। ०। स्व
3 रांतरे व्यंजनान्युत्तरस्य। अनयोः स्वरयोर्मध्ये वर्तमानानि व्यंजनानि अत्रैव त्यक्षवयंजनपरस्यांगं भवंत्याद्युदत्तेमेव यथा। तद
स्य प्रियमल्लिपाथो दइति व्यंजनं परस्यांगं भवतयास्वरितमेव। पूर्वमपरांगतितायाः प्रयोजनमेतावत्। ०। पूर्वस्या ह्रस्वा विसर्जनी
यो। स्वरांतरे वर्तमानो अनुस्वारश्च विसर्जनीयश्च पूर्वस्यांगं भवतः। सोमानं स्वरणं। शशः। कुरुप्रत्यंजगार। ०। संयोगादिर्वा॥ स्व
रांतरे संयोगादिः पूर्वस्य वा स्वरस्योत्तरस्य वांगं भवति। चपवस्त्रिष्टुन्नमिषं। ०। चपरक्रमेद्वे। परक्रमविषयस्वरांतरे व्यंजने पूर्वस्य
वोत्तरस्यांगं भवतः। अर्चंत्यर्कं मधिणः। मह तदुल्वं स्थविरं तदासीत्। ०। वर्णः। मात्रा ह्रस्वः। ह्रस्वो मात्राकालो वेदितव्यः। अ इ उ
ऋ लृ इति। ०। तावद्व्यञ्जनांतरं। मात्राकालं वेदितव्यं। पुरोहितं। ०। द्वे दीर्घः। दीर्घस्वरो द्वे मात्रे वेदितव्ये। आ ई ऊ ऋ ए ऐ ओ औ इति २
०। तिस्रः प्लुत उच्यते स्वरः। तिस्रो मात्रा यस्य स्वरस्य उच्यते। नवा नारीव विद्युल्लीढ। ०। अधः स्वी दासी दुयरि चिदासीदपरि ति सी

त्रिविंदाती त्रिः। कृतस्य परिमाणमुक्त्वा परिमितविषयं चाकुदाहरणपाठं करोति। अधः स्वी दासी३ उपरि स्विदासी३त्। नचा अग्नी

त्रिविंदती३ अप्यधः स्विदासी३दिति कस्मात्। नासदासीदिषेपे प्रसज्यते किं स्विदासी३ दधि अभनं इत्येवमादिषु। तस्मात्सर्वमिति त्ये

तू जीवि३वेति कस्मात्। अर्थप्लुतिश्च। अर्थप्लुतिग्रहणात्। तथा अर्थपरिसमाप्तौ प्लुतिः स्यात्। प्लुतः संशयः। अनेक

स्वरसमवायात्तस्मात्सिद्धमेतत्। जीरिवेति कस्मात्। हेमान्त्। अयं विंदति मामिदं तिस्त्रि ग्रहणं अन्यत्र प्लुतिनि

वृत्त्यर्थं। ७। स्वरभक्तिः पूर्वभागक्षरांगं। स्वरभक्तिः पूर्वभाग्वेदितव्या। पूर्वभागिति पूर्वस्वरं भजतीति। अक्षरांगं भवती

ति। यदद्यकच्चिकृ ह्वि चित्। ८। द्राघीयसी सार्द्धमात्रा। या दीर्घस्वरभक्तिः सपदिश्यते सार्द्धमात्रा वेदितव्या। यदकच्चिकृ ह्वि चिते। ९। इतरेया।

इतरे यये अत्र पदिकालावणेः सूर्द्धमात्रा वेदितव्याः। वर्षा। १०। अर्वाभानया। अन्ये योऽदीर्घस्वरभक्तिः सार्द्धेन जनाये अर्द्धमात्रा वेदितव्या [illegible]।

र्थीरा इत्यर्थः। वर्षा। ११। र ऋ संज्ञोऽनुनासिकः। अनुनासिको वर्णो रऋ संज्ञो वेदितव्यः। पर्षिदं निगच्छतो अत्रां गणपुत्रे। रक्त संज्ञा प्रयोजनं रक्तो

पृक्तो द्राघितः शाकटेन ति। १२। संयोगस्त्व व्यंजनसंनिपातः। व्यंजनानां संनिपाती संयोगसंज्ञो वेदितव्यः। अध्वन मिद्रविध्य स्मात्। संयोग

संज्ञा प्रयोजनं नैव वर्जं न संयोग इति। १३। कंठ्यौ कौ रः। अकारौ कारौ कंठ्यस्थानौ वेदितव्यौ। अ आ इति। १४। प्रथमपंचमो सद्यो ऊष्माणां। प्रथमश्च

हकारं पंचमश्च विसर्जनीयः ऊष्मणां कंठ्यस्थानौ वेदितव्यौ। हृ अः इति। १५। केचिदेत उरस्यौ। केचिदाचार्या एतौ उरस्थानौ वेदितव्यौ मन्यते। स्व

इति। १६। सकारखकारावथषष्ठ ऊष्माजिह्वामूलीयाः। [illegible] जिह्वामूलीया वेदितव्याः। [illegible] इति स्वरेषु उकारस्या

रोषउष्ठ्योपप
वःरोष्ठोवर्स
र्यादिरोष्ठ्या
र्णपपादयितव्य
यः उ अपफ
फ्लमवषघं
ति ॥८

पदेशेदीर्घग्रहणंनप्राप्नोतिकिमुच्यते।दीर्घग्रहणंनप्राप्नोतीतिन्नैनेच ह्रस्वस्यापि।स्वरकार्याणिवनप्राप्नुवंति।ऌकारस्यापुनःस्वरसंज्ञाक
र्तव्याः।वाक्ऌप्तस्यत्रपकारस्यक्रमसिध्यर्थः।सिद्धात्रकारस्यास्वरसंज्ञा।ध्मतोस्वरःकल्पयताऌकारइतिस्वरग्रहणात्॥८॥प्रथमश्चवर्ग
पंचानांवर्गाणांप्रथमोवर्णोजिह्वामूलीयस्थानोवेदितव्यः।कखगघङइति॥८॥तालव्यावेकारस्यचकारवर्गश्चिकारेकारोयकारःश
कारः।तालुस्थानावचुंते।एकारश्चसवर्गश्चिइवर्णश्चऐकारश्चयकारश्चशकारश्चएयचछजझञइईऐयशइति॥८॥मूर्द्धन्योऋकाररकार
वर्गौ।मूर्द्धस्थानौषकारटवर्गश्चिवेदितव्यौ।षटठडढणइति॥८॥दंतमूलीयस्तकारवर्गःतकारवर्गस्तंतमूलीयस्थानोवेदितव्यः।
तथदधनइति॥८॥सकाररेफलकाराश्च॥सकाररेफलकाराश्चदंतमूलीयस्थानावेदितव्याः।सरलइति।रेफंवस्यमेकोएकेआचार्याश्चंव
त्स्र्यस्थानीयंमन्यते।वर्त्सामितिताल्वदंतयोर्मध्यस्थानौ॥८॥रोषउष्ठ्योपपाद्यः।एच्योवर्णस्यैःशषोवर्त्सरायिरोष्ठ्योविदितव्यः।उऊउअप
फबभमवषाइति।अपरेयेततोस्थान्त्रवेसंयति।पाठांतरेण॥८॥नासिक्यानासिक्यायमानुस्वाराः।नासियंत्रवानासिक्याः।नासि
क्यायमानुस्वारानासिक्यावेदितव्या।कुंअंखुंगुंघुंअं।पलिक्नीरिति।इदंहन्नंनंएणां॥८॥इतिस्थानानि।एतावंतिषलुस्थानानि।निकंघोकारइ
त्येवमादीनि॥८॥अत्रयमोपदेशः।अत्रस्थानोपदेशएवयमोपदेशोद्रष्टव्यः।किंकारणं।प्रकृतौस्थानेषुपदिशेषुविकाराणांउपदेशोयथास्या
दिति।यद्रूपोहिवर्णोजवतितद्रूपोयमोवेदितव्यः।यस्यावर्णस्यापियमोपदेशः।क्रियते।यमाः।कुंखुंगुंघुं।इति।पलिक्नीरिदितिककारस्तूपोयमः।
चखुरितिखकाररूपोयमः।अग्रमन्निंतिगकाररूपोयमः।अघ्नघ्नरितिघकाररूपःएवमन्तरेष्वपि॥८॥वर्गःरजिह्वामूलंतालुचायात्राहस्था ४
नेङकारस्यतुवेदमिवःद्वयोश्चास्यस्वरयामध्यमेतासंपद्यतेसङकारोलकारः।व्हकारतामेतिस्मएववासाढकारं नुभणासंप्रयुक्तः।
र:

इत्यास। ख्यायात्र निदर्शनेद्ध विद्धंग इत्येतदवग्रहेत्तु। आचार्यो वेदमित्रः जिह्वामूलं तालु संस्पृष्टं उकारस्य स्थानं मन्यते। यस्तो वापि प्रायो
ण उकारस्य स्थानं आस्यद्वयोः स्वरयोर्मध्यगतो उकारो वकारसंपद्यते भवतीत्यर्थः। तस्मै वापि प्रायेण वकारतां गच्छति। स एव तु का
र ऊष्मणा संप्रयुक्तः। एतानि निदर्शनानि इत्यादेवी भारती विश्वचन्द्रीरिति। सा च कामस्फिरुगः पृतनासु सच्छन्दपा। वीड्वंग इति तत्
त्र वग्रहे। भावन्तस्यातो वीड्वंगो विद्युरूपाः। द्वयोः स्वरयोरिति कस्मात। दंडा इवेत्तामी इत्स्तोकायतनयायमर्त्य। [illegible] न्यायेभिश्रानपवाद
न्प्रतीयाभ्र न्याया समानाविधयः तस्मिन्निश्रानपवादान्प्रतीयात। जानीयात। उत्सर्गैः पूर्वमपवादैः पश्चाद्भवितव्यं। पश्चादुत्स
र्गः। समानाक्षरमंतस्थामिति॥ सर्वशास्त्रार्थं प्रतिकंठमुक्तं। सर्वशास्त्रार्थं प्रतिकंठमुक्तं जानीयात्। स उत्साहिमिति पदेत्र दृष्टस्य प्रश्नो
षो निपात्यते। ततारेवेति। एवेन्मुक्तं सिंधुमेभिस्तना इरेव स वापि रत्नेः प्रतिषिद्धं योपगदलणार्थं इकार एवमादि [illegible] नोपदेशस्वराणां। ह्रस्वादे
शो ह्रस्वदीर्घौ सवर्णौ धंयो ह्रस्वाणां ह्रस्वादेशो क्रियमाणे ह्रस्वदीर्घौ सवर्णौ वेदितव्यौ। कृत्रिमाकृत्रिमयोः कृत्रिमैः संप्रत्ययो भवति।
०। असावमुमिति तद्भावमुक्तं। असौ वर्णः अमुं वर्णमित्युक्ते तद्भावमुक्तं जानीयात्। तद्भवतीति तद्भावः। समानाक्षरमंतस्थामिति तु
ल्ये इकार ईकारौ पदे इ [illegible] यकारमापद्यते। उकार एव वकारमापद्यते। अत्यपि लिश्वतसा ततर्दिर्धो मच्छिवपूधियान्नरा। [illegible] यथांतरं। तद्भाव
र कं यथांतरं जानीयात्। स्थानप्रयत्नकारणरूपैः समानाक्षरे स्थाने दीर्घमेकमित्युक्ते। अथ याजनि पूर्वे तसः। दिविवसूर्ये ह्यो। सूपस्था
लिनधेनुभिः यथांतरं दीर्घेणापद्यते। समानाक्षराणेव। पादवदेव प्रैषान्। पादवत्प्रैषान्जानीयात्। यान्त्येव पादवदस्य विधयः ना
नि नकार ओकारोपध इत्येवमादीनि नानि प्रैषेष्वेव भवंति। हरिवं [illegible] धन [illegible] वेति। [illegible] नाबादिति करणान्तोपदांतात्स्य [illegible] स्मा

कंघोकारस्
कैकाराकारौ
वेदितव्यौ। इव
रोदयए का
मित्युक्ते इदं
वेदितव्यौ॥

नांतेनयेसंहितानां। अनार्षादिकरणात्स्याकयदंतांजानीशृतयक्तानानिति करणेनपुरुक्तानांतेनृंयुंधर्मास्ते भवंति। इंद्राग्नी अपादियं। अना
र्षादिति कस्मात्। इत्ती ममग्निममता अवोयत्। इति वाइतिमेमन्नः। यः प्राणितिय ईश्वरेणो तकहोतय[illegible] अग्रहणमनर्थकं। पाञ्च्ञानार्ष
दिनिवचनात्। नानर्थकसंज्ञाधिकारात्। तत्रैवपदांतसंज्ञाप्रसज्यते। कृत्रिमाकृत्रिमयोः कृत्रिमैः संप्रत्ययोभवतीति व्याडितस्तस्मा
5 त्पातः सोमममित्येवपदांतसंज्ञाप्रसज्यते। पदंप्रादिष्वेव विकारस्त्वास्त्रमिति स्यात्। इहनस्यात्। प्रातर्जंपूषणस्पतिं। यद्येवं यागारंन्नः किं
मर्थः। इंद्राग्नीइत्येवमादीन्निंप्रयोजानिवृत्त्यर्थं प्राप्नोति। संहितापप्रकृतिरितितेनयेसंहितानां इति किमर्थं प्रातरित्यत्र इति करणे
8 न संधिः संबंधः प्राग्यः पदांतो विसर्जनीयस्तस्यग्रहणार्थं। ६। सामवशाइतियैवापवादात्कुर्वंतियेसंपदंपादवृत्तयोः। सामवशा
संधीनुपरिष्टाद्वक्ष्यति। यथादिष्टं सामवशाः ससंधिरितिता। न्सामवशात्संधीननु लोमानामन्वक्षरसंधीनां अपवादस्त्वयानानीया
ना। अन्वर्थसंज्ञाचेयं। सस्वभावः सोमं। प्राणभक्षातिनयीव चनोजात्रादिच्योत्न। इत्येवमात्रादियादत्र। छंदसामवशाः प्रयोजनं। येषा
मन्वक्षरसंधीनां ते सामसंधयः छंदसां संपन्नकारइत्यर्थः। कुर्वंतियेसामवशाः संपदं पादवृत्तयोः। कतरौ तौ पादवृत्तौ। पूर्वत्तरप्रपंचलक्ष
णरूपं च। ताभ्यां हि प्रपंचाभ्यां गायत्र्यादयः पादवर्त्तते। अंतः पादस्थे तौ वृत्तौ पादवृत्तस्यपदं कुर्वंति। मरुन्मरुतः रुणु[illegible]ति नहात्यवमाद
यः। ७। अकृत्यान्याये पदवत्पयान्। अकृत्यान्यायेपदवत्पयान्यतीयात्। वक्ष्यति। पदं तादिष्वेव विकारस्त्वास्त्वमिति। तत्रैव पिप्रतीयात्।। ५
सबदुर्घर्षधापयेतेससमीचीं। विभावरीहमयोआयार्हत्। अकृत्यान्याय इति कस्मात्। वसोरिदंवरुपतिंइत्यत्र षष्ठ्यु[illegible]वते विकाराधिकारेन।
किमविशेषेता। ८। एतेन लोपायविः क्रमः स्वरान्तरं तेविनान्तलोपायरितः क्रमः स्वरितइत्येवमः पदवत्पचाज्ञानीयात्।। नति।

पंथाम नुप्र विद्वान् पिरयोएं। गपाद रितिः पथस्पथः परिपंथिंवस्याऽऽरमे। अकारिरन्नधतमः। आकषाय न्म धुनरूतस्यये निं। स्चरो अघा
याघ्वइंद्रा॥ वर्गः। अष्टावाद्यानवसाने प्रगृह्याः। आयार्या आकुरनुनासिकास्वरान्। अष्टौ स्वराणामाद्यानवसानेवर्त्तमानान्
प्रगृह्यो अनुनासिकान् विद्यात्। आपा ऊवं॥ संप्रवि एं सध्य आपा पवस्व सोमधारया। इत्येवमाद्या। अद्यानिति कस्मात्। अग्ने वायो
अवसान इति कस्मात्। न निमिषति सुरणो दिवे दिवे। अप्रगृह्यमिति कस्मात्। वस्त्रू रुद्रा पुरु मं तूय धंता॥ तत्रिमात्रेण शाकलाद
र्शियं त्वाचार्य शास्त्रापरिलोपस्तेनवः। तदनुनासिकं त्रिमात्रे स्वरे शाकलादर्शयंति। किं कार्यमाचार्याणां शासनमस्मा कौप
प्येतावता अपरिच्छन्नं विषयति। नयानि रिवि विंदंती॥ ऋकाराद्यो दश नामिनः स्वराः। ऋकाराद्या दश स्वरा नामि
निनसंज्ञा वेदितव्याः। ऋ ॠ ऌ ॡ ए ऐ ओ औ इति नामिनसंज्ञायाः प्रयोजनं। ऊष्मा रेफी पंचामानामि पूर्वः इति॥ पूर्वे निनं तानतिषु
न मध्ये मुत्तरौ न तिषु वर्त्तमानास्वनंतान् ऋकारादिषु पूर्वो ज्ञेयः। तस्योत्तरेन व्यंजनीयाः। पंथामनुप्रविद्वान् पितृयाणंपूर्वो
नेताद्यति कस्मात्। त्रिर्वर्तियात्तं विरनुव्रते जने॥ सहोपधे रिफित एकवर्णो विसर्जनीयः स्वरघोषवत्परः। उपधया सह
वर्त्तमानो विसर्जनीयः एकवद्रष्टव्यः। यएकं नव विस्वरपरो घोषवत्परश्च। इंद्रवायू मनोः सचा आदेवो देविरागमत्। अरिफित
इति कस्मात्। यस्ते हंति पद्यंतेनी॥ उकार आमंत्रितजः प्रगृह्यः। एष्वान्यो पूर्वे आमंत्रितज उकारः प्रगृह्यसंज्ञो भवति। आतो
इति। वायो इति। प्रगृह्य संज्ञा प्रयोजनं। प्रत्येति करणादौ प्रगृह्या इति॥ पदं चान्यः। यत्पदं उकारः तदामंत्रितमपि

प्रगृह्य संज्ञा वेदितव्या। तु विसर्गार्थः सस्या व इत्यां॥ पूर्वपदांतगध्य उकारे पूर्वपदांतगः प्रगृह्यसंज्ञो भवति। एषो उषा अ
पूर्व्या। अपूर्वपदांतग इति कस्मात्। दंड इवेन्द्रो अजना सआसन्। ऋविज्ञ नोग विश्वये॥ षष्ठादयश्च द्विवचोंतनाजस्त्रयो दीर्घाः
5 षष्ठादयश्च सप्तराद्वि वचोंतनाज स्त्रयो दीर्घाः प्रगृह्यसंज्ञा वेदितव्या॥ अइंद्राग्नी अपादियं। इंद्राविष्णू अप सप्तारे अस्मा। ते अ
रंती समनेव योषा। द्विवचोंतनाज इति कस्मात्। यमदाजनू पितरो गोमयं व सु॥ साप्तमिकौ च पूर्वौ। एतेषां त्रयाणां बहुवचनेयदा
पदांते न सप्तम्यर्थे भवतस्तदा प्रगृह्यसंज्ञो भवतः। सोमो गौरी अधिश्रितः। इति नमुष्कौ सरसी शयानं। स्त्रायां तन्ररूपेना धमानी
॥ अस्मे युष्मे त्वे अमी च प्रगृह्याः। अस्मे युष्मे त्वे अमी इत्येते प्रगृह्यसंज्ञा वेदितव्या। अस्मे। अस्मे आवहतं रयिं। युष्मे। युष्मे
इंद्रो अपिष्ठमसि सजातो। त्वे। त्वे इदूयते दविः। अमी। अमीये सप्तरस्मयः। पुनः प्रगृह्यग्रहणां सप्तम्यधिकानि ट्रत्यर्थं॥।
उपोत्तमं नानुदात्तं न पद्यां। न खलु एतेषां यत्रानुपोत्तमम नुदात्तं पद्यं वा प्रगृह्यसंज्ञो भवति। उरु ब्रह्माणी विचरंत्यस्त्वे। त्वं तम
ग्ने अमृतत्व उत्तमे॥ उकारस्येतिकरणेन युक्तो रक्तो दृक्तो द्राघितः शाकलेन। अपृक्त उकार इतिकरणेन युक्तः सन् प्रगृह्यसंज्ञो वेदि
तव्यः। रक्तो भवति दीर्घो भवति। शाकलेन विधानेन। ऊं इति। अपृक्त इति कस्मात्। स्वस्ति। इति करणयुक्त इति कस्मात्। उ घेति सुत
गः॥ ऊष्मा रेफी पंचमो नामि पूर्वः। ऊष्माणं पंचमो विसर्जनीयो नामि पूर्वो सन्रेफी संज्ञो वेदितव्यः। अग्निर संभिरजन्मनो जातवेदा
घृतं मे चक्षुरमृतम आसन्। रेफी संज्ञा प्रयोजनं अघोषेरेपरेफी रोष्मणोमितो॥ मरुपो वर्जमितरो यद्घोके। मरुः अपः गइ

त्येतेपदे वर्ज्जेपि चाइत्तये रेफो नं भवति। को ऽर्थः। यथान्वाक्रांतं यथायोदितं यथापठितं। यथासूक्तमित्यनर्थान्तरं वक्ष्यति। आवर्म्मरुः
अपस्कं तत्र संशयः। किं तयोरप्येतयोरेफी संज्ञा। आहोस्विदन्यतरस्यां। कुतः संशयः। उभयोरपि विसर्ज्जनीयवत्वात्। कस्मात्पुरस्ता
त्प्रतिषेधः क्रियते। यथा एतयोर्द्वयोरत्र विशेषणार्थं चोदना स्यात्। यद्येवं किमर्थं तस्य नियमार्थं सूत्रेण किं कारणं तत्रैव यत्नं
करिष्यामः। यथा इतरस्य विशेषणार्थं चोदनाइतेस्य संज्ञा वेति। कथं तत्र यथाब्रवीति तद्वयोरिफितसंज्ञा अन्यतरस्यां वा तत्र द्वयोस्ता
वन्न भविष्यति। किं कारणं। यदि हि द्वयोरप्येतयोरिफितसंज्ञा स्यात् करितो त्यदं त्र विशेषितं स्यात्। अविशेषितस्य च सर्वत्र प्राप्ति
र्न भविष्यति। सर्वत्र प्राप्तौ सत्यां करनुदात्त इत्येतदनर्थकं स्यात्। यदि हि पूर्वस्य रेफसंज्ञा न विष्यति अपस्करित्येवं पाठं कुर्यात्।
एवं तावन्न ज्ञास्यामो न च द्वयोर्न च पूर्वस्यापारिशेष्यात्। समेथौ स रितेप्रतिषेधं पुरस्तात्सिद्धा संज्ञोत्तरस्य। एवं तर्ह्याकरनुदा
त्तमित्येतदपि वक्तव्यं भवति। उत्तरस्यापि द्वयोर्वा स्यात्। अन्यतरस्यां वा। तत्रोभयोस्तावन्न भविष्यति। किं कारणं यदि द्वयोर्भवेत्पू
र्वमविशेषितं स्यात्। तथैव सर्वार्थता स्यात्। सर्वथा यथा पूर्वं सत्यौ उत्तरे अपाठे नर्थकं स्यात्। वक्ष्यति। व॰ व राव रिफैक पादइति ए
वं तावद्द्वयोर्न विष्यति। अथ यमन्यते। उत्तरस्य पादसंज्ञेति। इतरस्य विशेषणार्थं एवं तर्हि उत्तरस्य संज्ञार्था चोदना स्यात्। इतरस्य
विशेषणार्थं ब्रुवीति। तदपि नोपपद्यते। पाठान्यत्वदेवार्थं यदि हि पूर्वस्य विशेषणार्थं चोदना न भविष्यति। अवोमरुइत्येतत्पाठ्यात् रेफनु वध्य
उमन्यामहे। यथा पूर्वे रिफिसंज्ञे उत्तरस्त्र विशेषणार्थमिति। एवमेवोत्तरयोः प्रतिषेधे सिद्धे पुरस्तात्प्रतिषेधेनर्थकः। प्रयोजनं तर्ह्याकर्त्तव्यं
तत्र प्रतिषेधेस्तद्वदनर्थको न भविष्यति। किं कारणं। न ह्याचार्येण निर्धक्रातं शास्त्रमपदेशः करोति। एवं तर्हि सूत्रारंभे प्रयोजनं क्रमः। यद्यपि १६

पुरस्तात् रेफानुबंधं चान् पूर्वस्य रेफसंज्ञैव तत्रोपपद्यते। विषयपदं च यात्। विषयांते रे हि पूर्वस्य रेफी संज्ञा। अस्मिन्नुत्तरस्य विशेषणार्थं
स्यात्। एवं तावदस्य प्रतिषेधन्यायः। पुरस्तात्प्रतिषेधे क्रियमाणे उत्तरस्य परिसंख्या दोषः प्रसज्यते। तस्मादुभयोरपि प्रतिषेधसिद्धः
पुरस्तात्। किंचान्यदपि उभयार्थश्चैतयोः पदयोः पाठः स्यात्। विशेषणार्थं हि। कुत एतन्निपातात् दृश्यते। निपातान्यन्तरयाथा नित्यदर्था
इतोषिं वर्तते ति पूर्वपदांतस्योकारस्ताव। स एव च निमित्तमुत्तरपदादेष्वचं प्रतितयेस्ता अनुत्तरविधयुति पूर्वस्य प्रतिषेध उत्तरस्य च प्रा
प्तिः। तस्मात्सिद्धमेतत्। एवं तर्हि यथोक्तमित्येवन्न वक्तव्यं। तदस्मादयोः त्रोदाशादीनां पाठात्। न त्वयं दोषः प्रसज्यते। इदमेव विधेयम
कं स्यात्। एवं सत्यनिष्ठा नारेफी संज्ञा भवेत्। तिनेः क्रमः उत्तरत्र पाठानर्थकं प्रसज्यते। आह नियमार्थः पाठः स्यात्। अंतो दात्तमेव
तेनान्यत्। सिद्धमवतरादीनां तु विशेषाभावात्। पाठोनर्थकः प्राप्नोति। अथ चेत्तेषामपि नियमार्थः पाठः स्यात्। अथैवोदितानां विकल्पा
र्थी। एवं सत्सर्वमेतत्सिद्धं। अंतोदात्तमंतः। अंतरिति इदं पदं परिक्लृप्तात्। अंतरिक्षं तितं जने। अंतोदात्तमिति कस्मात्। आपो मध्यं कवो नून
मंतः। इयं वेदिः परो अंतः पृथिव्याः। ७। अत्ताविपर्यये। अत्तारिति इदमतोदात्तं विपर्यये आकदात्तं वानुदात्तं वास्ते रिफ्यते। यदत्तारातिदे
वयुः। हियानोधरानिरत्ताः। विपर्यय इति कस्मात्। न्यत्ता अत्ता अनुदीवआसन्। ८। अस्य शेषोषः जयेप्रवपद्यः। सातेभ्रत्यये परे उष
रिति पूर्वपद्यो रिफ्यते। उषर्बुधो वहंतु सोमपीतये। उषउषो हि वसो अग्रमेषि। पूर्वपद्य इति कस्मात्। उषो न द्वेन्निरागाहि। वर्गः ४०। ७
धातः। धातिरिती दंपरिक्लृप्ते। प्रातरग्निं प्रातरिंद्रं हवामहे। प्रातः सोमस्य तत्स्वं कुर्वेम। ९। देवंगाः। देवमेतत्सर्वं नारितीदंपरिक्लृप्ते।

देवंग्नाः परावतः। देवमिति कस्मात्। इहज्ञा बिच्नतो हविः। ० वधरायक दात्रं। वधरिदं ते। आयक दाशं परिक्यते। वधर्जघान तवि षि
रिद्रः। आघदात्रमिति कस्मात्। आरेजेता तन्व तावधीवो अस्क। ० करन्नुदात्रं। करितीदं पदमनुदात्तं सन्नपद्यते। मातकरिद्रमतया अनुदा
त्तमिति कस्मात्। कोवस्त्रातावसवः कोवरूता। ० अविबैन्नः। अविन इतिदं दिपद्यते। पितेव पुत्रम विनस्तपस्व। ० सदादः। एनत्परिक्र
क्यते। दिवस्परिस्तुग्रथितं सदादः। ततनाइति कस्मात्। अरोयद्धास प्रचले। तदिति कस्मात्। अष्टा महो दिव आदो हारी। ० सुगाधं।
सुगितीदं पदं गाधं सन्नपद्यते। मानस्तार जिमातये। सुगाधमिति कस्मात्। नास्पते महिमानं परिष्टुभ। ० एतच्छोकः। एतच्छोकं त्वेवं अवभुदा
करितीदं परिक्यते। पुरः सती नपरा एतच्छोकः। एतच्छाइति कस्मात्। कोवस्त्रातावसवः कोवरूता। ० दिवेकः। दिवेह नोवं प्रदं अत्र
अपस्कः ७ दात्रं करितीदं परिक्यते। महेयत्पित्रईदं दिवेकरवो। इन्द्रापायो नः प्रदिवो अपस्कः। अपइति कस्मात्। कोवस्त्रा॥ ० अस्माः। अस्मारितीदंप
रिक्यते। लोपा ... सितं प्रततं यमस्माः। ० अविश्वर्वमस्त्रः। अविश्वर्वं अस्तरितीदं परिक्यते। वज्रेणाहि इन्द्रस्य शत्रुमस्मारदे वस्याः। अविश्वर्व इ
ति कस्मात्। पुरुत्राद्दत्रो अरायद्धस्तः। ० स्वचरितं। स्वरिदं पदं स्वरितं सन्नपद्यते। मोषु देवा अदस्वरव। स्वरिति कस्मात्। योनस्वो अरणो। नमि
० नसमासांगमुत्तरं नरवकुस्व रितीदं पदमुत्तरं समासांगं सन्नपद्यते। शंनः स्वः शंमस्तु वेदिः। उत्तरमिति कस्मात्। स्वर्ण... दवसे नो मरु
यान्। ० स्वरादेशोपूर्वपदे ... । अंतोदात्तः व धरायकदात्रं स्वचरितमितं इतिसर्वपदेषु वेदितव्यः। अनवाध क्रेयं दधे। वधर्यंतीबकु
भ्यः। पैकोअब्रवीत्। स्वर्जितं महिमिंदानमंधसः। ० अवमरुः। अवरितीदं मरुः परः सन्नपद्यते। अवमर्त्य इंद्र दाहिहि क्रधिनः। मरुरिति कस्मात्।
अवोबन्धूरथशतमन्तते अस्मे। ० अनर्द्ध यंनिस्वरघोषवत्स्परमूवः। अनर्द्धयतीत्वेव सत्पासंजधरितीदं परिक्यते। प्रजस्सूयकस्यद पिन्व

तो धर्कृतं। ऊधनगोनांस्वाग्नापित्रनी। अनर्द्धेनि इति कस्मात्। इषा। अर्कं ऊदुदे छाग्निरूधः। स्वरघो षवत्परइति कस्मात्। पृथिव्यामतिषि
तंयदूधः। ७। नरेफेरुषासो ऽग्नामही। नरवल्कुअथरितीदंपदं रिफते रेफे अरुषासः। अटणात मही इव्येतेष्वत्तरेषुच। रेफः समूधो रोम
शंरुतः। अरुषासः। रुरुंतधे अरुषासो असा। अटणात्। भुवूधे अटणात्। मही। शश्रियदूधो मही जारा। ८। वरवसाव दितिचै कपा।
दि व्यपदृवीणसमासीगयोगे। वः। अवः। आवः। इत्येतानिपदानिएकपादः। वि अपदृत्वंपूर्वाणिवर्तमानानि। असमासांगयोगेरि
8 फते। वः। नएणानो अंगिरोनिर्दस्म विवरुषसा। योगाजदाज दपक्षिवलंवः। अवः। विजो। तिष्ठासंवद्दत्रनमोवः। अपावरद्दिवोवि
तं। आवः। व्यावर्दैवयामह्निविरातिं। अपकरुत्तमत्रावरजुष्टं। एकपाद इति कस्मात्। अत्रेष्मापवद्गुष्ठ चने तसो वकृतयः। व्यपद
वाणीति कस्मात्। कवस्वाता। मरुत्रीणामवोस्ता। प्रावो यघस्कतत्येऊसवसं। असमासांगयोगइति कस्मात्। अपावरद्दिवोवि
त्वं। योगगरुणंमुनयार्थं। विष्कनतस्त्रो मरुतोरथेषुवः। ९। पथ्यामघोनी दिविय दसामदेष्वर्वीर्षिषांती इषामो तरेष्वन। पथ्या
मघोनी। दिवि। यदसा। मदे। पूर्वः। अर्षिषा। अती इषाम इत्येतेषुपदेष्वुत्तरेषु धः। अवः। आवः। इत्येतानिपदानि व्यपदृवाणिनरि
फंते। पथ्या। वः। षा। आवः। पथ्या ऊजनानी। मघोनी। अथो अय्येदंव्यानामघोनी। दिवि। वः। षा। आवो दिविजा स्तेन। यदसा। वि
यदावश्चदसा सूर्यस्य। मदे। यज्ञायस्तीर्बर्हिषिविवोमदे। पूर्वः। उतान्यो असमाघनलेविसावःपूर्वः। अर्षिषा। वः। षा। अंशम ६
स्यावो अर्षिषा। अती इषाम। नाषापूतन्वोली इषाम। नरेफिति कस्मात्। विश्वर्योरोदसीयदामावः। १०। तोतः सनितः पोतनेष्टः

सोत्रः सवितर्नेत स्व्र ष्टः। मातर्जनितर्त्रातस्त्रातः स्कातर्जरितर्भर्तर्द्धर्त्रः। इत्येतानि पदानि रिफ्यंते। होतः। होतः पावक यक्षि च। सनितः।
सनितः सुमनितः रुग्र। पोतः। ऋतुभिः सोमं पिब ऋतुपोतर्यज। नेष्टः। ग्रावोनेष्टः पिबत्वृतुना। सोतः। ज्येष्ठेन सोतरिंद्राय। सवितः। वि
श्वानि देव सवितर्दुरितानि परासुव। नेतः। तेते देव नेतर्ये चा त्वष्टः। त्वा वस्त्र ष्टरिहागहि। मातः। पितर्मनियदि होपबक्वेवी। जनितः॥
बोधिप्रयंतर्जनितर्वसूनां। त्रातः। इंद्र त्रातरुत त्रयत्रातेत्र्यर्थेत्रातः। उन्निष्ट्रातर विनष्टि। स्कातः। स्म स्कातर्हरीणां जरितः।
अग्ने जरितर्विश्पतिः। भर्तः। भर्तर्विधर्तः कराणां अन्न कृयां। धर्तः। धनानां धर्तरवसा विपन्यवः। कः। जामातर्दुहितर्द्दर्त्तः प्रशास्तरवितः
पितः। दोषावस्तर वस्त्रर्विधयंत ष्ट्वे॥ इत्येतानि पदानि रिफ्यंते। जामातः। च स्तु जामातरक्रुत। दुहितः। प्रावाय्य दुहितर्दिवः। दर्त्तः। पुरांद
र्त्तः पायुग्निः पाहि शग्मैः। प्रशास्तः। ऋतुना सोमं पिबतं विवेतां प्रशास्तर्यज। अवितः। उत्रि ष्ट्र त्रातरवितारथं। पितः। पितर्मर्त्यदितोपब्रु
वेवी। दोषावस्तः। दोषावस्तरघायतः। दोषावस्तर्धियावयं। अवस्पर्तः। अवस्पार्तरधिवक्त्रारमस्मयुं ष्ट्र यंतः। बोधिप्रयंतर्जनितर्व
सूनां। क। इत्यनुत्तमं। एतेषां पदानां यदुत्तमं पर्ययंत रित्तीदपदमिण्यंसन्दुफ्यते। उरु मुदारुराणां। इ जपर्मनिकस्मात्। अपपर्ययंतो अध्वरे
कादीधरन्नारवरीवरदर्द्दर्दर्दरदर्द्दरजागजीगः। वारपुनः पुनरस्पारकस्पः सस्वररुः सन्तुतः सवरस्वाः। इत्येतानि पदानि रिफ्यंते। दीधः
अन्नाः। इषमूर्जं सुक्षितिं विश्वमान्नाः। अवरीवः। किं मावरीवः कुरुकस्य शर्मन्। अदर्दः। अदर्दरुत्सं दर्दः। अयो यदद्रिं पुरु कृतदर्दः। अदर्द्धः। उत्सं
तायास्का द्वारं दर्द्धः। अजागः। अजागरास्व धिदेव एकः। अजीगः। अभा प्रजीगर्त्तवनानि विश्वा। वाः। वारिमंडूकइ इति। अपुनः॥

अनानुसत्यमपुनश्चकार। पुनः। पुनः। प्रापथ्यौ। अस्याः। मह्नो राये चितयं न चिमस्याः। आकः। आवयामिवमन्यमानागुहाकरिं। स्वप
शरीनयुधांनवनो। निदस्यः। सस्वः। सस्वर्दायन्मरुतः। ... ध्रुव महर ज्रुनिंव। सनुतः। सनुतर्द्वैहितं ततः। सबः। सबर्दुघे धापयेतेममावां।।
अस्वाः। आयत्तेयोनिं घृतवंतमस्वाः। ६ ।। पार्षदव्याख्यायां नरकुमारोपमान विष्णुमित्रकृतायां षष्ठो संज्ञापटलो नाम प्रथमः।। संहितापद
प्रकृतिः पदांतात् पदादिभिः संदधदेति यत्सा। कालाव्यवायेन। पदानि प्रकृतिर्यस्याः संहितायाः सेयं पदप्रकृतिः संहिता। अयं देवाय जन्मने
पदानीत्तनसाध्यते। अन्यत्र वसिद्धानां संधिरूपत्वं इत्यर्थः। कापुनः संहिता। पदांतात् पदादिभिः संदधदेति यत्सा। कालाव्यवायेन संहिता। अ
१ यं देवाय जन्मने। संहितायाः प्रयोजनं संहिता यांत ह्वो त्रेधु।। ७।। स्वरांतरं तु विवृत्तिः। तस्यां संहितायां यद्द्वयोः स्वरयोरंतरं तद्विवृत्तिसं
ज्ञं वेदितव्यां। मं दिष्ट्य कुत्रानेकावीसर्वां इन्द्रः। विवृत्तिसंज्ञायाः प्रयोजनं सयादयो या विहिता इति।। ८।। सा वा स्वरभक्तिकाला। विवृत्ति
रेकैव एवमानवति स्वरभक्तिकाला वार्द्धमात्रा अर्द्धस्याद्। अर्द्धमात्रा वेत्यर्थः। भोवानि। तयथा। यद्वांकक्षीवां उतय द्वा अश्वसूपिः।। ९।। पदांतादिष्वेव वि
कारशास्त्रं पदे दृष्टेषु वचनान्यजानीयात्। पदकालेषु दृष्टेषु पदांतपदादिष्वेव विकारशास्त्रं जानीयात् प्रवचनात्। यत्र यत्र वचनमाम्नायः तत्र तत्र। तदसपि
यं। त्वा हस्ते मरारण। य र्यमाम कुषो देवताता। पदादौ। आपो हि ष्ठा मयो भुवः। परावीरास एतन। पदांतादिष्वेवेति कस्मात्। कतराह्वर्विकतरापरायोः।
विरूपौ गोमती।। पदे दृष्टेष्विति कस्मात्। स इद्धे वेपुजक्षति। नम्यालि भगायत्न। वचनादिति कस्मात्। अग्निमीले पुरोहितं।। १०।। पदपदांतादिवदेकवर्णे ५
अपि श्रमपि।। यदेकवर्णं पदं न त्वपदांतवद्धि पदादिवद्धि कार्याणि लभते। यच्छिश्रमपि। इंद्रो हि मत्स्यं धसः। उद्धेति सुजगो विश्वचक्षाः।। ११।। आनुपूर्वे
णसंधीन्। आनुपूर्वेणसंधीं जानीयात्। शास्त्रानुक्रमेण कार्याणि लक्षीत्यर्थः। किमर्थमिदमारभ्यते। इंद्र आ इति आ कारस्य पूर्वमकारेण स

रुसंधिः प्राप्नोति। तत्र शास्त्रप्रमाणेन पूर्वेण पूर्वसमानाक्षरे सस्थाने इति आकारादेशे कृते पश्चादिकारोदय एकार इति भवेत्। इंद्रेहि मस्यं
धस्य इति प्रश्लिष्टं सिद्धं भवति। एवमिदमास्थ्यते। यद्येवं अस्तु कुत्र अंश्वाव इति अत्र उकारस्य समानाक्षरमंतस्थामिति पूर्वे वकारादेशे कृते विस
र्जनीयस्य विसर्जनीय आकार इत्याकारादेशे कृते उभ्राउ अंशाव इत्यनिष्टं प्राप्नोति। अनारंभसामर्थ्यात्पुनरस्मिन्वाक्ये अयं सिद्धं भवति।
कथं पदांतान्पदादिष्विसंदधदेति इति पूर्वयोः पदांतपदाद्योः पूर्वपूर्वसंहिता भवति पश्चादुभयोः एवं तर्हि इरूप्रयोजनं। उपोपेन्द्र मघव
न्नूयद्रुत इत्यत्र उपयत्य इति अकारस्योदात्तपूर्वस्य रिलमनुदात्तं पदे अक्षरमिति। यद्वा एकाक्षमेवानुदात्तसंज्ञायां मा भाय। मुत्र योऽपि उका
रएकायोरुभाभ्यां परे विधात्राभ्यां तदा समक्षरे। अनेकमप्यनुदात्तं अनेकमक्षरं एकमप्यनुदात्तमक्षरं। अनुदात्तसंज्ञायाः प्रयोजनं उदा
त्तपूर्वं नियतं विवृत्याधां जनेन भवा। स्वर्यतेनं रहितमिति प्राप्नोति उकारोदय उकारम कार इति चेत्प्राप्नोति। तत्रानारंभसामर्थ्यात्स्मिन्योगे अ
न्यतरं पूर्वं स्यात्। यदा स्वरितं च पूर्वं [illegible] स्वरितानुदात्तयोरेकादेशे कृते अनुदात्तोदये पुनः स्वरिते स्वरितोपध इति। उकारस्यानिष्टं स्वरि
तत्वं प्राप्नोति। उकारस्यौकारस्योकारोदय एकारमित्येवं तथा उदात्तवत्येकीभाव इत्युदात्ते कृते प्रियदा पुनरेकादेशः पूर्वं भवति। तदत्र
भयोरनुदात्तयोरेकादेशे कृते पश्चाद्भवति। उपोपेन्द्र मघवन्नूयद्रुविति। तस्मादेवं एकस्मिंश्च संयुगपदेन कौ कार्यप्रसंगे शास्त्रानुपूर्वेण
कार्यार्थं प्रयोजनमारभ्यते। [illegible] एषस्य सवस्वराध्य पूर्वे भवंति व्यंजनमुत्तरेयस्य। तेन च नारसंधयो नुलोमाः। एषः स्यः स इति स्वरा
श्च पूर्वे भवंति उत्तरं व्यंजनं आयमानं भवति। तेन च नारसंधयः अनुलोमा नाम वेदितव्याः। एषदेवो अमर्त्यः। स्यः उत तस्य वाजी क्षिपणीं।
स देवाँ एह वक्षति। स्वरा ननिमिषति स्वरणो दिवोऽस्य कि मर्थमकारं पृथग्रूप हुलो। एषस्य स इति यस्वराश्येति एषस्य स स्वराः पूर्वं भि त्यपद भि

त्येव सिद्धं । न जति । कथं न जाति । प्रतिलोमान्त्र । विपर्ययेण एवेति । तत्र एषस्य स्वरस्यागाः परे व्यंजनानि शेति । पूर्ववाविज्ञायते । तत्र दोषः । गमस्वगोमतिङ
जो । अन्तकारस्याद कारंप्राप्नोति । तत्र प्रथमास्तृतीयत्वावमि तिं पृथक्करणे न दोषो भवतीति । ७ । प्रतिलोमान्त्र विपर्ययेन एव । अन्तर संध्यो विपर्ययेऽनु
तिलोमानावेदितव्याः । विपर्ययः स्वराः परे प्रदाजवंति पूर्वाणि व्यंजनानि । अग्निंमीळे । ८ । तत्र प्रथमास्तृतीयत्वा वं प्रतिलोमेषु नियं ति तत्र प्रतिलो
मेषु वर्ग्य प्रथमास्तृतीयत्वा वं गच्छति । अर्वागावर्त्तया ततरी । हव्यावालग्निः । तदस्यप्रियमभिति ॥ ९ ॥ अथेतरेषु ऊष्मापरिलुप्यते प्रयाणां स्वरवर्ण्ये । अथे
तरेषु अनुलोमेषु कार्येषु ऊष्मा परिलुप्यते प्रयाणां पदानां स्वरवर्ज्येयिथ । एषदेवो अमर्त्यः । तनसा वाजी । सदेवों एष स्वर वर्जमिति कस्मात् । स्वरस्या
10 पित्त्लोपो घोषवत्तिस्यात् । सलोपधो रिफित इत्यत्र तत्र नः प्रिति षिध्यते । ११ । न तु यत्र तानि पद्याः । यत्र तु तानि पदानि पद्या पदैकदेशानि भवंति तत्रेषु
न लुप्यते । यज्ञायते नापश्रुषो न वाजन् । १२ । पुर एनातित तनाप्र ऊर्गं न मरुक्तिरिः । अंतः पदं वि वृत्तयः । ताः पदसंधिषु वेदितव्याः । ता अस्या तमेव ऋषिभि
त्येनमादयः । १३ । समानाक्षरे सस्थाने दीर्घमेक मुभे स्वरं समानाक्षरे समानस्थाने उभये एके दीर्घं स्वरमापद्यते । अध्याग्निमच्चेतसः । रथीव करा
या । उपस्थाभिः । समानाक्षर इति कस्मात् । न एते नायमभिपद्यपापय ॥ सस्थान इति कस्मात् । नाच्चाभिप्रगायत । १४ । इकारोदय एकारमकारः सोदयः ।
एकारोदयः ई अकारः एकारमापद्यते । नवेमे सप्त सिंधवः । इंद्रस्यानस्सिंरयिं । १५ । तथा । उकारोदय उकारे । यथा इकारोदय एकारे तथा उकारोदये ष्पका
कारः सोदय उकारमापद्यते । अपोक्ता नुमिथुनायाम । नवो ततिभिः स्मयमानाः । १६ । परेष्वैकारमोजयोः । संध्यक्षराणां उभयोर कारेकारयोरुदयोरकारः १०
सोदय ऐकारमापद्यते उत्तेमा कुर्निषो अस्मिन्त्येनं । सदा परैदपदः जयेताः । १७ । अकारौयुग्मयोः । संध्यक्षराणां युग्मयोः समयोरोकारौकारोदयो
एकारः औकारमापद्यते । यस्यौषधीः प्रसर्प्यथ । तं यज्ञैव वर्हिषि पौक ... संधयः । एते संधयः प्राश्लिष्टानाम वेदितव्याः । समानक्षरे

सस्थान इत्येवमादयः। प्रतिशिष्टसंज्ञायाः प्रयोजनं प्रतिर्पदनि निर्वृत्तिरिति। समानाक्षरमंतस्थां स्वामकं स्वरोदयी। अकं यः समानाक्षरे
स्वरोदयं स्वामंतस्थामापद्यते। अर्थमामनुषधमद्धिका धियानरः। स्वग्रहणमनर्थकं। यथांतरे सिद्धेन सिध्यति। कथमिह समानाक्षर इत्यके वन
स्वः समानाक्षरनातयो निर्दिष्टत्वं नवलि। अंतस्था अपि यत्नस्यः। ततः क्रमजेतं यातन घमिति। स्थानतस्तेच बहुत्वमपि पर्यायेणैव प्राप्नोति। स्थानतो
एवानन्तर्यं यथा स्यादिति स्वामिति कथ्यते। यद्येवं कंठनिषेधोनर्थकः। न कश्चित्कंठस्थानानामंतस्थां विद्यमे नानर्थकः कथं यस्य स्थाने विद्यते स्वग्रहणात्त
स्य स्वामिति स्यात्। यस्य तु नास्ति तस्यावचनप्रमाणात्पर्यायेण सर्वाः स्युः। एवमपि प्रयोजनानां वादनर्थ एव। सर्वेषु स्वरेषु कंठस्यापत्तात्संबंध्येयो
विरिति। इकारोदय एकारमकारं इत्येवमादयः। नकारोष्ठ्यो किंचिद्विधीयते। इवर्णेश्च तदर्थो द्रष्टव्यः। नचादिपदं दृश्यते। अपक्रमे स्यात्। न समानाक्षरे स्व
चे। ऋत्ययेसमाक्षरमंतस्थामापद्यते। दीवीव सूर्यं दृशे। सूपस्थाभिर्नीत्रयं न प्रतिषेधो नोऽर्थकः। समानाक्षरे सस्थान इत्यनवकाशत्वादीर्घत्वं बाधक
मस्य न भवति। मवकाशत्वान्न बाधकं न भवति॥ ते द्वे प्राःप्राप्तलोदयाः। ते द्वे प्राः संध्यः प्रकृतस्वरोदयाः। प्राप्ततोदयग्रहणं सोदयाधिकारनिवृत्यर्थं द्वे
रसंज्ञाप्रयोजनं द्वे प्राप्तिनिर्वृत्तिषुचेति॥ विसर्जनीयो रिफितो दीर्घपूर्वः स्वरोदयः ओकारं। आकारमापद्यते। नाऽस्य पृशनायुव। अरिफित
इति कस्मात्। वारिमंडूक इवेति। पुनः स्वरग्रहणं समानाक्षर इत्यधिकारनिवृत्यर्थं॥ उत्तमौ यद्वौ स्वरौ द्वौ स्वरावुत्तमौ ऐकारौकारौ आकारमापद्या
तेस्वरोदयौ। स्वर्याय पंथामन्वेतवा उ। आज्ञानूनं॥ ताः पदवृत्तयः। एताः पदवृत्तयो नामवेदितव्याः। इत्यानि संज्ञाभिः संव्यवहारो नास्ति तासां ज्ञाने धर्मप्रयो
जनं द्रष्टव्यं॥ ह्रस्वपूर्वस्सो कारं। यस्तु ह्रस्वपूर्वो रिफितो विसर्जनीयः स्वरोदयः सोपधः ओकारमापद्यते। सइंद्रशिवेत्र अतिरिंधि वाजान्। अरिफित इति कस्मा
त्। प्रातरग्निं प्रातरिंद्रं॥ श्वैयोपोत्तमास्वरौ। उपोत्तमा स्वरा पूर्वौ ये तौ विकारौ कारौ अकारमापद्यते। येऽग्ना द्विकुत्सो वायवं कांसि रिशे॥ तस्मात्ताः॥

स्व

तेस्वेसंधयउद्ग्रासानामवेदितव्याः। ह्रस्वपूर्वक्षसोकारमित्येवमादयः। उद्ग्रासंज्ञाप्रयोजनं उद्ग्रासाणां पूर्वरूपाणीति। ७। दीर्घपरा उद्ग्रासपदवृ
त्तयः। एतेषामुद्ग्रासानां ये दीर्घपराः ते उद्ग्रासपदवृत्तयो नामवेदितव्याः। सईं पाहि य ऋजीषी। तत्र आगमं उत इद्दः। ७। उष्ठयोन्यो ऊष्मनोष्ठ्यो व
कारोत्रांतरागमः। उष्ठ्ययोनीययोरोकारौकारयो अनोष्ठ्यो स्वरे प्रत्ययेपरे वकारोत्रांतरागमो भवति। यन्नत क्रूरं नाम संधानं वेदितव्यं। इंद्रवि
प्रायपीतये। तावा सखा बर्हिषि यज्ञे अस्मिन्। वायउक्थे भिर्जरंते। पुनातउन्नरं। यउष्ठ्ययोरिति पठंति तेषामिदं विज्ञायपीतये। तावासदा बर्हिषि यज्ञे अ
स्मिन्नृचि न सिध्यति। ७। सकारउप्ये ऊष्मा वकारे तदुग्रारूवां रुकारे प्रत्यये कंपावकाराकारो अकारमापद्यते। तदुद्ग्रा हं नाम संधानं वेदितव्यं।
प्ररूकुयो भूतमिवाय मिष्ट्यो। आफेषायन्मधुनस तस्य योनिं। ७। उद्ग्रासाणां पूर्वरूपाण्यकारेष्वसत्यासु उभवत्येकमात्रं। प्राग्ध्यपं चालपदवृ
त्तयस्ताः पंचालानामोष्ठ्युपूर्वा भवंति उद्ग्रासाणां संधीनां पूर्वरूपाणि ह्रस्वपूर्वो विसर्जनीय एकारोकारश्च उकारे प्रत्ययेप्रयत्नादि भवतः उभव
त्येकमात्रं। ताः एताः संहिता प्राग्ध्यपंचालपदवृत्तयस्ताः पंचालानामोष्ठ्युपूर्वा भवति। पदवृत्तयश्च वेदितव्याः। अवमविशेषेणोक्तेन ज्ञायंते। येषां
काः संज्ञा इति उष्ठ्याः पूर्वो येषां ताउष्ठ्यपूर्वा ताः पंचालानां भवंति। पारिशेष्यात् प्राच्यानामिति सिद्धं। विकिरयांसो प्रयेतसं नयंति। आरे अस्मे च
श्रृण्वते। अध्वयो अद्रिभिः सुतं। ७। अथाभिनिहितः संधिरेनैः प्राकृतवैकृतैः। एकीभवति पादादिरकारस्तेन संधिजाः। अथाभिनिहितो नाम संधिर्वेदितव्याः।
यदितत्स्वंदं अनुक्रमिष्यामः। एतैरुद्ग्रासाणां पूर्वरूपैः प्राकृतवैकृतैरेनः एकीभवति पादादिरकारः ते प्राकृतवैकृताश्चसंधिजाः पदे भवंति। एणप्रकृ
ता उच्यतस्पर्शे त्रिष्टुः दधमास्मिन् इंद्रविष्णं। अभिनिहितसंज्ञाप्रयोजनं। द्वैधाभिनिहितेषु इति। ७। अंतः पादमकाराद्वैसहिताया लघोर्लघु। यकाराद्व १२
कारं परं वकारादपि वा भवेत्। अंतःपादमध्यात्पर्थः। संहितायां लघोः अकारात्परमक्षरं यकारादि वकारादि लघ्व्यादि भवति। ततः अकारोऽभिनिधीय
ते। प्राकृतवैकृतैः एकीभवतीत्यर्थः। यकारादि। यमेत्वाममनसो सोऽयमागात। तं शक्तो वरासः। ते वदन्प्रथमा यस्त्वेमन्यो विधदज्ञसायका।

अं तंपादंपदग्रहणाधिकारनिवृत्त्यर्थं। संहिताधिकारे पुनः संहिताग्रहणं किमर्थं। अस्ति सोमो अयं सुतः। माशिवासो अव ऋमैः। संहितायां ऋग्यादयका
स्वकारादेर्लघावपि तस्मिन्प्रकृतिभावार्थं पुनः संहिताग्रहणं। लघोरिति कस्मात्। व्रतैः सीदंतो अव्रतं। लघ्विति कस्मात्। ऋतेन मित्रावरुणा अवधात्।
यकारादक्षरं परं वकारादपि वा भवेत्। इति कस्मात्। ऐनं देवासो अमृतासो। अस्कंः। यथा शायते अपि वः सुतस्य। यज्ञेण यज्ञस्सो अपनानुदस्व। ७। अन्यो
यपितथायुक्तभावे नोपहितास्ततः। अन्यवंजनायपि अवोऽतो पहितास्तत अकारादेवमक्षरं यद्भवति। यथायुक्तं पूर्वं तथायुक्तं लघोर्लघुयुक्तं। नत्राको
ऽभिनिधीयते। समत्र गावो अभितोऽनवंत। तथायुक्तमिति कस्मात्। आ गावो अग्मन्नुत भद्रमक्रन्। आ वोऽतो पहितादिति कस्मात्। ऐनं देवासो अमृतासः। अं
सग्रहणं पदांतसंप्रत्ययार्थं तस्य ग्रहणार्थं च। ८। अये यो वेव इत्यंतैरकारः सर्वथा भवन्। अये अयः। अवे। अवः। इत्येवमंतैरकारः सर्वथा सर्वप्रकारोऽभिनिध
ऽभिनिधीयते। सर्वथा ग्रहणं गुरुलघ्वर्थं। अये। अजीतयेऽहुतये पवस्व। अयः। ता इंद्र यो ऋणायो नस[illegible]ः। अवे। ध्रुवं ज्योतेंपेदवे। यिनाश्वे। अवः। पुरूरवो नुते
केतमायन्। तदंतग्रहणादिह न भवति। विपावस्तरमयो अग्नयास्तन्। को देवानामवो अद्या वृणीते। वर्गः ९। व इत्येते नौ वा प्र क्व चित्रः सवितेव कः। पदैरुप
हितेभ्यो तैः। आ। न। प्र। क्व। चित्रः। सविता। एवा। कं। इत्येतैः पदैरुपहिते नवइत्येतेन पदेनोपहितोऽकारोऽभिनिधीयते। आ वोऽहं समितिं ददे। नानवो ज्वाः अथयंता
रुसि स्तः। प्र। प्रवो अच्छा रिरिचे देवयुष्पदं। क्व। क्वा वो श्वा घाः नीलवः। चित्रः। चित्रो वोऽयामः। सविता। तत्सविता वोऽमृतत्वमासुवत्। एवा। अत्रैव वोऽपि नह्यामि। कः
वोंतमरुत ऋष्टिविद्युतः। पदैरिति कस्मात्। अच्छा वो अग्निमवसे। १०। सर्वैरेवोदयः परेः। अदादवत्रे जनयंत यत्या। अत्रेद योपाष्ठिरवंचवीरता। अमुमुक्तममम
तयेन शामहा। अव वसो वीरते वा स्यावो रथ्याः। अदात। अवत्रं। जनयंत। अवत्तै। अत्रेत। अयोपाष्टिः। अवंत। अवीरता। अमुमुक्तं। अमतये। अनशामहे। अ
यवः। वीरते। अवांसि। अवः। अरथ्याः। इत्येतेषां पदानां संवर्चः पदैरुपहितः अकारः उदयेः सन्नभिनिधीयते। अदात्। सनः सनितासन ये सनो दात। अवत्रं। अ
मर्त्यो वर्त्रं विधीषु। अजनयंत। यं देवासो अजनयंत। जिं। अवत्तै। उत्स स्समेवात्तैप्रणासि। अत्रेत। वितिग्मेन वृषभेणा पुरोऽभेत्। अयः। यो नो यो पाष्टिर्दतिवस्फू
र्तां उदयप्रवो नैवा अभिनिहितं निपातितं द्रष्टव्यं। ये नो ये पाष्टिर्दतिदस्फूर्न। अवंत्र। अधि क्रवंत्रे तैवं वस्मान्। अवीरता। मा शेषसो वीरता परिवा। अमुमुक्तं।।

अत्रिंनमस्तस्त्रमसो मुमुक्षं। अमतये। मानो अग्नेमतये। अनशामहे। येनवस्योनशामहै। अव व्ययः। हिरोव क्यो नरः। यद्वइतिकस्मात्। मात्रिवासेऽव्ककमृः।
अवीरते। मानो अग्नेवीरतेपरादाः। अवांसि। आदेव्या वृषी महेवांसि। अवः। आतेवोवरेण्यं। आनोवो निर्मस्ततोयांचक्र। अरथाः। अपादे अत्र युज्या
सोरथाः। ७। वासोवायोनि न्युवेकवष्यः संक्रदनोधीजवनस्वधावः। उस्रादत ऋतावः सगर्त्योत्तिरंणपभंगइतित्रिपधमजिः। एते। सृपदि तोऽकारो। निनि
धीयते। वासोनायः। वासोवायोवीनां। अग्निन्नुवे। अग्निन्नुवेत्रिंगायवन्चते। कवष्यः। कवष्यो कोषधस्तवनीः। संक्रंदनः। संक्रंदनोऽनिमिषएकवीरः। धीज
२५ वनः। पूर्षेद्वीजवनोसिसोम। स्वधावः। रायस्पृर्द्धिस्वधावोस्ति। उस्रादतः। उस्रादतोंगादंगा दवत्रानां। ऋतावः। संम्रान्हृतावोनुमागन्नाय। सगर्त्यः। सर्वा
र्योन्नु सखवासयूथ्यः। हिरंण्यशृंगः। हिरंण्यशृंगोयो अस्यपादा। ८। येरारायो धम्मे धम्पिनो हिरण्योनि दासति। जायमानो नवोगृयंन्ततोपोंरोतिपिद्धवि। इत्ये
तेषुअकारोऽग्निनिधीयते। येराः। रथानां नयेराः सरनानयः। रायोधा। सचारायो धयेपार्थिवासः। मेधमयि। उपप्रागात्सुमन्मेधमयिमन्म। नोहि। उतानाऽस्मि
यूः। अग्रणोन्नु। अग्नेनिदासति। योनो अग्नेनियासति। जायमाना नवः। जायमोनोजवो महान्। अग्नेयं। चयागेयंस्रुवचक्रयजमानस्य। नतोपः। तवत्यंनर्यं
नृतोपद्यंजा। अंहोतिति पिप्रति। यनो अंहोतिपिप्रति। ९। जंनयंतोहिं मरुतोनुजत्री। यवसेविष्यन्नु वयुनेजनिष्ट। वृत्रहत्येवीः। समरेतमानाम रुतोमदंयन्ति
तोनवंत। इत्येतेषुअकारो अग्निनिधीयते। जंनयंतोहि। जंनयंतोहिंएकंरुद्रां सि। मरुतोनजत्री। एषात्यावो मरुतोनुजत्री। यवसेविष्यन्नु। प्रेदेपदस्यै
नयवसेविष्यन्नु। वयुनेजनिष्टः। इयायास्मत्रोवयुनेजनिष्ट। वृत्रहत्येवीः। तान्निरूपत्रवृत्रहत्येवीनः। समरेतमानाः। नयंवरंतिममेस्वमन्नाः। मरुतो
यन्नवायो मरुतोमदंनन्त। अग्निततोनवंत। सम्मत्रगावोतिततोनवंत। वर्गः १०। क्रवते। ध्वंसवसेवाविमेरपद्यधिरे। प्रानकृषोस्मत्पुरोजिनन्न। उपधांवहतेयंय १२
मादितिर्जन्तुषेया सुविलोनुश्रियोधित। इत्येतेषुअकारोऽग्निनिधीयते। क्रवते। ध्वंसं। सर्दकृते ध्वन्ना। तवसेवावि सत्पश्चुरमायतवसेवाविमेरपत्। उतमेर
यक्ष्वतिमेमंडुषी। पृधिरेग्ना। वैश्वानरेदधिरेग्नावसूनि। नकृषोस्मत्। मन्तमोनकृषोसस्तुजातः। पुरोजिनन्। पुरोजिननदंहंदस्यहत्ये। उपतेधरां॥

उपते धां सहमानो। वरूते। वरूतेयं मघावा सर्ववेनः। यमो दितिः। नराशंस श्चतुरंगो यमो दितिः। जनुष्षा या। नयद्दर्षं तेजनुषो या न्यांनः। सविता नु। सु
विता देवा स्कविता नुपत्म। श्रियो धित। विश्वा अभिश्रियो धित। वपुषेनु विशोयंत संतो वघा निषेनमः। जरंतो वस्यवो वो स्कन्नु ध्वसे जनामायिनो
धमः। इत्येतेषु कारो अभि निधीयते। वपुषेनु स्वंतः। संतो वघा निपुनानाः। खेनसः। खिरथस्य खेनसः। जरंतो वसव। स्करं न कश्चित् करंतो
वस्यवः। अवो स्का। महिन्नीणामवो स्का। बुध्न्यो जः। अहिर्बुध्न्यो जः एकपादुत। मायिनो धमः। यं माया निरफमायिनो धमः। ७। देवो नयत्पु
रूवसो सुरघ्नो सूतो दुत्रि श्वेतो रुषस्कोन नो घा। येना मयस्तेरदं नो धिवक्राते वर्द्धन ते रुणेति सदो धि। इत्येतेषु कारो ऽनिनि धीयते। देवो नयत।
देवो नयत् सविता सुगाणिर्लिः। पुरूवसो सुरघ्नः। पुरुकृत पुरूवसो सुरघ्नः। सूतो दुत्रि। मेबोस्तो दुत्रियन्। श्वेतो रुषः। ठः सश्वेतो रुषो या
मः। तेन नो घा तेन नो घ वि श्वे देवाः। तेननि कस्मात। तेनो अपवत अपस्तुनः। येना मयः। इं यजा मयस्तय जामयः। तेरदत्। प्रतेरथ वरूणो
यात वे पथः। नो धिवक्रा। सपाहि नामघवानो धिवक्रो। ते वर्द्धत। ते वर्द्धनस्य तवसो। तेरुणोति। तेरुणोति वरमा पिशंगे। सदो धि। गन्नेव
वदस्म निषद्दो धिबर्हिषि। ८। धस्वा धसेजनयं धन्वनो निमातो रज्जे पदरमनसो धियो ध्वनः। यो रत्नस्ते विदां सपमो धिन्नये। धिपा दस्य
यो निब्रा तृणो स्पयो नयत्। इत्येतेषु कारो ऽअनि निधीयते। स्वाधसेजन यत्। स्वधसेजनयन्नूस्देवाः। धन्वनो निमातीः। उनस्कि रेवध
न्वनो निमातीः। अग्नेपदस्ता विश्वा अग्नेपद तारातीः। दद्देति कस्मात। अग्ने अपां समिध्यते। नेमेसो धि। उर्वशाया ब्रह्मन्मनसो धिजा
तः। यो ध्वनः। मनो नयाध्वनः सपचदति। यो रयः। ग्रानचक्रं यो रत्नो वर्त्तनिः। तेवचन्नू ते व दन्मनसा दीध्यानाः। तपसो धि। तपसो ध्यजायत। नयो
न्वषं नयो धिबक्रषु नेति कस्मात। पावमानी योऽध्येति। पादोस्य विश्वा भूतानि। यो नि। इंद्रो विश्वा यो निश्रण्वे। ब्राह्मणोस्य। ब्राह्मणोस्य
मुखमासीत्। यो न यत्। आयो नयत्सधमा आपसि। ९। सोऽस्मा अंयो देषो। यो नान्ते रुपः। ते न्योकरपपस्वंतो मृताध्यै। इत्येतेषु कारो ऽअ

निनि धीयते। सोऽस्माकं यः। उपस्तिरस्तु सोऽस्माकं। विषो न्यस्तेन्यः। वं सोमतन्न ते ज्ञो। द्वेषे न्यो न्य कृते न्यः। ते न्यो करं। इदं तेन्या कर्
नमः। पयस्वंतो मृताः। अ क्राः पयस्वंतामृताः। ७। अन्यो बाके यो इति नो यदयेषु पुत्रः पराके अपरावतश्च। अन्यः अवकि अ यो इत्येतेषूदयेषु
पुत्रः पराके परावतः इत्येतैः पूर्वरूपैः अकारो नाभिनिधीयते। अन्यः। अरवाली त्वापि तरंन पुत्रो अन्यः। अर्वाके। यन्नासत्यापरावे
अर्वाकि। अयो। आचिवासन्परावतो अयो। ७ वर्गः। अंतः पादं वयो ४ अंतरिक्षे वयो अस्य प्रायो देनयस्त्वयः। वो ३ अंधसः शायवे अच्छि
नो जये श्रवो अधि सा जैयो जामयः पुच्छै यः। वयो अंतरिक्षे। वयो अस्य प्रयय। देतयस्त्वयः। वो अंधसः। शायवे अच्छिना। जये श्रवो अ
धि साजैयो जामयः। पयः। इत्येतेषु अकारो नाभिनिधीयते। पादमध्ये वा। वयो अंतरिक्षे। अग्निवयो अंतरिक्षे पतंतः। अंतरिक्ष इति कस्मात्। आवां व
यो श्वासो वसिष्ठाः। वयो अस्य बर्हो अग्ने वयो अस्याद्वि बर्हाः। स्ये ति कस्मात्। आवां वयो श्वासः। अश्वथयः। सतीनमन्यरश्चथायो अद्रि [illegible]
यः। शतानीकादेतयो अस्य पुष्टाः। त्रयः। चत्वारि शृंगा त्रयो अस्य पादाः। वो अंधसः। पांतमा वो अंधसः। अंधस इति कस्मात्। आ वो संसामिं दधे।
शायवे अच्छिना। अपि शं वतं शायवे अच्छिनागं। अच्छिने ति कस्मात्। पेदवे अच्छिनाश्चं। जये। यद्वां हवंत जये अ प्रस्य धि। श्रवो अधि। यन्नाष्
वयो श्रवो अध्यु धत्तं। अधीति कस्मात्। श्रवो मत्यं धत्त। साजैयः। नरद्वा जा स्यसा जैयो अन्य यष्ठा जामयः। जामयो अधरीयतां। पयः। आ
साय दस्यपयो अक्रतस्वो। ७। प्रत्यत्वेति करणादो प्रगृह्याः। इति करणादो प्रगृह्याः प्रत्यत्वान्न वंति। इंदो इति। ओ इति। प्रो इति। इंद्राग्नी इति।
नाकौ। इति। ८। स्वरेषु वार्ष्यो। प्रत्यत्वेति आर्ष्यां संहितायामित्यर्थः। स्वरेषु प्रत्ययेषु प्रगृह्याः। प्रकृत्या भवत्यार्ष्यां। एषो उषा अपूर्व्या। इं १३
द्राग्नी अपाद्रियं। इंद्रा विष्णू अस्य पारे अस्य। तेस आवरंती समनेव योषा। ८। प्रथमो यथोक्तं। प्रथमस्तु प्रगृह्यामंत्रितः। आष्यां स्वरेषु
यडक्रंतचौदायपद्यते। इंद्रविंजयपीनये। वायवुक्थेभिर्जरंते। ऋभवो अद्रिनिस्तृतं। अत्रा चिन्न मध्या पितो रो। ७। सहोदयास्त्राः प्रगृह्ली

अक्षरांतास्ता। ह्वेपत्ययेन प्रगृह्या भवंति। दंपतीव क्रतुविदा जनेषु॥२

पदाः सर्वत्रैव। सर्वोदयेन ताः संहिताः प्रगृह्यीतपदानामवेदितव्याः। सर्वत्रैवेति करणाद्दौ च संहितायां स्वरेष्वपि। इंद्राग्नी इति। इंद्राग्नी आपादिये।
अक्षरांतास्कनेवे। अक्षरांता इति कस्मात्। अग्नी इव यक्षुणा यातुमवर्वाक्। इति कस्मात्। रोदसी आ वदता गणश्रियः॥ ७॥ आच्यामेव। आच्यामेव वदि
तव्यं। यदित ऊर्ध्वं अनुक्रमिष्यामः उत्तरत्रोदाहरिष्यामः। आच्यामेवेति किमर्थं। उत्तरतः प्रोक्ता इति भावेदनिकरणादोमात्रादिति। संम्राज्ञी तिसंन्यज्ञी।
॥ संधाय कार पूर्वो विवृत्ते अप्रत्ययः सन्निकारः। प्रत्ययो भवति। प्र अदस्पायिनी। अनु दुनाउत्रं श्रावे। संधाय कारणं हृत्वां किमर्थं। तामेजन्याय च
नरं सरायगुय कारग्रहणं। किमर्थं। अन्ववैदी वर्णश्री आयुगनर॥ ८॥ अकारादौ। च्चि ति। अकारादौ पदे परे प्रत्ययेऽच्छ इत्येतत्पदं प्रकृत्या भवति। नान्ति स्कु
जनि निरश्चिनागतं। अकारादौ इति कस्मात्। सूपस्था तिः॥ ९॥ पूर्षे चकारे च चे न पदे का दरत अपूर्वे प्रषा इत्येतत्पदं प्रकृत्या भवति। अकारे परे प्रत्यये। प्रषा
अविष्टु धिमा हिनः। किमविशेषेण॥ १०॥ न च पदे का दरत अपूर्वो न चेतत्पदं एकारमेकारं न प्रेत अपूर्व मिति कस्मात्। न तं प्रषापि मृष्यते। तत्र प्रषा न
वक्ष्या॥ ११॥ अग्नासंम्राज्ञीसुत्रामी। च पत्नी पृथुजयी पृथिवी च मनीषा। अयानि द्राज्या प्रपेति स्वराणां मुखे परे पंचम षष्ठयोश्च। इति प्रकृत्या भवंति
स्वराणां मुखे परे पंचम षष्ठयोश्च। अकारे च कारे च ईकारे च। अग्ना इन्द्रेम घवन्। संम्राज्ञी। संम्राज्ञी अधि देवृषु। सुत्रामी। एतेशमीत्तिः सुत्रामी अन्ववन्। स्व
स्व। स्वधा अवस्तात् प्रयतिः। जती। जती अन्नमन हि पृथुजयी। पृथुजयी असुर्ये वज्रं जती। द्यावा चक्षामा पृथिवी अंतरिक्षे। ईषा। ईषा अक्षो हिरण्ययः। मनी
अयानिद्रा ज्या प्रपेति स्वराणां मुखे परे पंचम षष्ठयो श्च॥ षा। वनेम पूर्वीरर्यो मनीषा अग्निः। अयाः। अया इत्यत्र न स्वविषीतिः। निद्रा। मानो निद्रा ईशत। ज्या। ज्या इयं समने। प्रपा। धन्वन्निव प्रपा असि। मुखे परे पं
चम षष्ठयोश्चेति कस्मात्। आ रासुप स्वधा गहि॥ १२॥ स्वरे पादादा उत्तये सचेति। पादादौ स्वरे सचा इत्येतत्पदं प्रकृत्या भवति। गृद्धि स्त्रिमाः सचंतिस्वर्यः सवा
र्यं। पादादाविति कस्मात्। सचैषु सवनेष्वा। स्वरग्रहणं मुखे परे इत्यधिकारनिवृत्त्यर्थं। किलिपाच्च दिशपंचकारो यत्प्रयोगे। इंद्र इद्धर्येः सचा। इत्येतस्या न्या
से कथं प्रसतिना वर्त्तितेन्वोपपद्यते। कथं संहितायां यद्दृष्टं तदेतेनास्त्रेण व्याख्यायते। नोनेदादृष्टं साध्यते॥ १३॥ घं न्तजो षं च षणी श्च षणिज्याः। एकारांतं मि

वयोरस्मदीवन्नमस्य रित्यपधं वेत्यपृक्तो। घ्नं नं जोषं। चर्षणिः। चर्षणिभ्यः। एकारांतं। मित्रयोः। अस्मत्। इवन्। नमस्यः इत्यपधं यो आइत्येन त्यपदं अपृक्तं सत्
प्रकृत्या भवति। स्वरे पादादावित्येवं प्रकृतं। घृतं। नं मर्जयंत सुकृधं नदीघ्नां उग्रां नं। जोषं उतो न्वस्य जोषमां इंद्रः। चर्षणीः। आ याहि पूर्वीरति चर्षणीरां अर्यः। चर्ष
णिभ्यः। सं सह कस्मात्। का रिषं चर्षणिभ्य आं आविः। एकारांतं। एषि दीने मन्त्रे आं उग्र। मित्रयोः। उदु त्यच्च क्षे मर्त्य मित्रयो रं एति। नैतदुदाहरणं युक्तं। ए
कारौकारपरौ स कं स्या विति सिद्धत्वात्। अन्यदत्र दृष्टव्यमित्येके मन्यंते। अपरे पुनर्युक्तं मन्यंते। इरा इत्यत्र ग्रहणं यद्यस्मिन् प्रकृति भवति अपृक्तं चेत् तस्य न भव
तीति। अस्मत्। इमा अस्मे मतयो वा वो अस्मदा च स्यः। इवन्। आ स एतु य ईवां दां अदेवः। नमस्यः। उप वो विश्ववेदसो नमस्य रा अ स्दि। पादादा वितिकस्मा
14 त्। सोमं वज्रिणं आ जर। इत्यपधमिति कस्मात्। आ रश्मयो गभस्त्यो स्कू रयोराधं। अपृक्तमिति कस्मात्। यः पृथिवीं व्यथमानामदृंहद्धर्मणो धि। ७। वर्गः। एकारै
कारपरौ च कं छ्यौ। छुन्नादवी क् एकारौ कारपरौ च कं छ्यौ स्वरौ छु शा हृषे रव ल्कि प्रकृत्या भवतः। पादादावित्येवं प्रकृतं। सुराज सि इंद्र श्रुतं एकः।
न्यक्प्रास्य बभ्रुवो वाच मक्रतं एमि। तिस्रो द्यावः सवितुर्द्वा उपस्थे एका। विश्वेदहानि तविषीव उग्रं ओकः। छ्यौ। छुन्नादवीमिति कस्मात्। यः प्रा
णतो निमिषतो महित्वैकः। पादादावितिकस्मात्। मैनमग्ने वि दहो माभि शोचः। अभि नो जा अजायत। ८। गोन मेवाभिनंत गोतमस्य पार्षं नाभि
नं प्येतत्पदं प्रकृत्या भवति। आ नो सुपर्णा अभि नंत एवैः। अंतः पदार्थे प्रिमारंत। ९। विच्या विधत्तां विपन्या कदाया मासनथ कारेष्य पादादित्वात्।
विच्या। नेवाजो विच्यां ह्यो ऋं। विधत्ती। प्रसीमादित्यो असृजद्विधर्त्तं। विपन्या। प्रवाईं आ ज्ञ प्रथमं विपन्यां न तस्य कया। अग्ने कदं स न विद्यात यासे।
या भक्त सारा ज्ञी पति कल्यायां स एवं वयो। माना। अपयामात्तां अप्सु नव ऋंगोः। ऋ कार प्रत्यय इति कस्मात्। उत वृष्टो न विद्यान्नु मंसते। ९। पस्त्ये पे नी
षा पथी त्य कारे। पस्त्ये पस्यायां नीषा पथा इत्येते पदे अकारे प्रत्यये प्रकृत्या भवतः। नीषा। घृत्वा न नीषां अद्रिवः। पथा। या हि पंथां अने दसा। २८
पस्त्ये पस्त्ये ति कस्मात्। पथो हणा मनोज वा असर्जि। अकार इति कस्मात्। पथे वयं नावक्त। १०। एवां अग्निमतिकृत्या प्रकृतोपधस्त। आत्रि मंडले पंचमं मंडले।
अबोध्यग्निः समिधा जनानां मिति येव मादि कं तस्मिन्। एवां अग्नि इत्येते पदे यथा प्रकृति नैव भवति। येषा विवृत्तिः सा प्रकृतोपधसंज्ञा वेदितव्या।

एव। एवाँ अग्निमञ्जुर्यमुः। एवं अग्निं वसूयवः। अत्रिवदिति कस्मात्। एवां अग्निं सहस्यं वसिष्ठः। कृतोपधसंज्ञा ग्रहणमुत्तरार्थं। ७। से यादयो या विसि
ता विद्यत्ययः। कृतोपधं तां तु नासिकोपधः। सच इत्येवमादयो या विसिता विद्यत्ययतः। कृतोपधसंता विद्यते मंतत टचाम् अनुनासिकोपधस्य
चेदितव्याः। मंदिषय दुशनेकाव्येसयां इंद्रः। तं मर्जयंत सुदृधं नदीषां उशंतमित्येवमादयः। ७। से दुसास्मि सेमत्रि सावजिवेगः। सेदवः। सोपमा सोष
धीरक्षु। सास्मा अरं सोतनः। सेद्विश्वा सेति सास्मा क मनवयसा सि। सेदग्ने सेदग्निर्वा सिष्ठं सास्मा केजि सेकुम्रः। सेमे। सैनां सैनं सेमं सोदंचं सेमां। सोषां।
सेशे सेदीशे। इत्येतानि पदानि यथाग्रहणीतानि जवंति। एतेष्वपेषु दृष्टस्यका कारस्य प्रश्लेषानि पात्यंते। सेदु सेदु हीतासत्यतरो। जं तिकस्मात्। सर्दे मही। सावि
वेगः। अस्मसु पेज रिति सावजिवेगः। सेदवः। सेद्वजवोयें। उजवइति कस्मात्। सद्वेदेवेष्वगछति। सोपमा। जीवयाज्ञं यजते सोपमा। सोषधीरनु। सोषधीरनु स
ध्यसे। अचिति कस्मात्। सोषधीरपो अपः सवनानि। सास्मा अरं। सास्मा अरं बाहुभ्यां यं। अरमिति कस्मात्। सोऽङ्गास्ये यास्यः छदयदु। सोतनः। बृहस्पते सी
षधः सोत नोमतिं। नइति कस्मात्। सद्वेदेवेषु। सेद्विश्वा। धायकर्यसे द्विश्वास्य क्षयः। विश्वा इति कस्मात्। सइंद्रचित्रां अभिनृधिमाजान्। सेति। यंस्मा एष्टं तिअ
हसेति घोरं। सास्मा कमनवद्य। सास्मा कमनवद्य इरुज्जा नवेधसां। अनवद्य ग्रहणमनर्थकं। स्यस्मा कं सा त्रीति। अविशेषग्रहणाद्यदि कविपति सास्मा कमि
तिस्यात्। नयत्रच यत्कदा हरणं स्यात्। अनवद्ये त्यत्र तु कं दाति कारेण तदसत्। एतावद्याख्या युक्ता। अनवद्ये तिकस्मात्। उपास्मै र स्कसोरुस्मा कं। सासि। यस्त्वा
तृणोः प्रथमं सास्यकष्व अयः। सिपग्ने। सेदग्ने अस्मासु सग्गः सुमग्रः। अग्नइति कस्मात्। सद्वेदेवेषु सेदग्निः। सेदग्निरग्नीरत्यः। वासिष्ठं। वसिष्ठस्यापि प्रश्लेषो निपात्यते। सेदग्नि
यैविनुष्यती। वसिष्ठइति कस्मात्। सध्यग्निः कएवतमः। सास्माकेभिः। सास्माकेभीरितरो न। सेदुग्रः। सेदुग्रो अस्तु मरुतः। उग्रइति कस्मात्। सद्वेदेवेषु सेमे। सेमम
रोदसी अहतत्। सैना। सैनानीकेन सुविदत्रो। सैनं। सैनं सश्चद्देवो देवं। सेमं। सेमं यज्ञं मधुमंतं। सोदंचं। सोदंचं सिंधुमरिणा महित्वा। सेमां। सेमामविड्ढि। सोषां। सोमविदत्
सेशे। नसेशेयस्यारंबते। सेदीशे। सेदीशे यस्य रोमशं। ईशइति कस्मात्। सद्वेदेषु। ७। नस्कृतिसानो अप्रवेवो अस्मे वासो वेष्यस्यां। विह्वये मे न्ह अन्यत्रावित्यापादौ न्ह

इंद्रो मर्वाक्॥ नूद्रक्काते एतानि यथागृहीतानि भवंति। नूद्रक्काते इत्यत्र दीर्घत्वं निपात्यते। पदे अदृष्टत्वात्। तस्य संधिर्न भवति। नूद्रक्काते पूर्वथाय। नइति कस्मात्। आरे अघो
को चित्क्कादद्रीमानो अवो। मानो अवो इत्योकारो निपात्यते। वृथा पवित्रे अधिमानो अवो। वो अस्मे। इति निरुक्ते प्राप्ते प्रत्ति नावो निपात्यते। प्रणावो अस्मे स्वयशो नि रूती।
वासा विति प्रश्लेषो निपात्यते। अस्य वासा अत्र वृषा। वेदस्यामि ति प्रगृह्यस्य तस्को पतिनि निपात्यते। स्त्रीसृंस्ये [illegible] यस्यां धिपस्ये मे इति पदांतपादाद्योरेत्वं निपात्यते। इकारलोपो
आविवासंत्रो यसी धिपस्ये मे। नू अन्यत्रा विदिति दीर्घत्वं निपात्यते। नूदंद्र रायेवरिवस्कृधीनः। पादादाविति कस्मात्। यदि न्विन्द्र पृथ्वी [illegible] वजिति पृत्तति नावे प्राप्ते अंतस्थावति
निपात्यते। बर्हिषदः पितर उत्य र्वाक्॥ ७॥ वर्गः॥ उरू अया त्रजे षितं धनर्चं शतर्चं संद्राणायेद्राणे। यथो दिषे यथो विषे दशोणिं स्वरो दयं पिबाहमं रथो ल्ह इत्येतानि यथा
गृहीतानि भवंति। उरू अयानिति दीर्घत्वं निपात्यते। उरू अयं ऽठ पवक्को वा अयानिति कस्मात्। उरुं हि लोकं गः। रजेषितामिति विसर्जनीयस्य प्रश्लेषो निपात्यते। अश्वेषितं रजेषि
तं कृते षितं। धनर्चं शतर्च समिति रूपयोः ह्रस्वत्वमिति निपात्यते। दिविश्म श्रुंना वर्णिं धनर्चं। इक्विक्रमे शतर्चसं। द्राणायेद्राणे। यथो दिषे यथो विषे दशोणिं इत्येतेषु
15 वस्तुत्वं निपात्यते। दशोणये कवये कसातो। दशोणये। यथा सोमं दशशिप्रे दशोण्ये। यथो दिषे। वावं दूतो यथो दिषे। यथो विषे। पिबा पदं ग्य थो विषे। दशोणिं सवेतसुंद
शमायं दशोणिं। पिबाहमामिति दीर्घत्वं निपात्यते। यत्र स्वरो दयं भवति एत द्विपदी। इंद्र सोमं पिबाहमं। एदं बर्हिः सदो मम। स्वरो दयमिति कस्मात्। इंद्र सोमं सोम पते पि
बे मं माध्यंदिनं। इममिति कस्मात्। यवाशिरं शनः पिब। आगत्य वृषभिः सुतं। रथो ल्हिति ढत्वं निपात्यते। एनीन रथो ल्ह जवैः॥ ७॥ वीरासप्रतन तमूत्र त एवं
त्तनारेव प्रैषयुरे दसी मे। धन्वर्णसः सरपसः सद्योन प्रधी वृवी ल्वठन सत्र वाजो। एतानि यथा गृहीतानि भवंति। वीरास एतने त्यत्र रपपदादेरेत्वं निपात्यते। परावीरा
स एतन। तमूत्र त एवत्रि ति दीर्घत्वं निपात्यते। तमूत्र त एवं धस्तु देवं। अत एवं निति कस्मात्। नम्च निघ्रणायत। तनारेवे तिम त्वादि विद्धतिः प्रतिषध एत्वं निपात्यते
एवेन्नु कं सं धुमेभिस्तनारेव। प्रैषयुरित्ये त्वं निपात्यते। प्रैषयुर्न विद्वान्। रोदसी मे इति प्रगृह्यस्य प्रश्लेषो निपात्यते। अंतर्मही बृहती रोदसी मे। धन्वर्णसः सरपसः १५
इत्यनयो ह्रस्वत्वं निपात्यते। धन्वर्णसो नद्यः खादो अर्णाः। अरमयः सरपसस्तराय कं। सद्यो नतिसत्या विवृत्तेः प्रतिषेधे ढत्वं निपात्यते। स्वनि धमहे स योतो धा
प्रधीवेति प्रगृह्यस्य प्रश्लेषो निपात्यते। नप्रोवनत्रपधी वप्रधीवा। वीवत्स्य पतिषु त्ते। ल्वठ न [illegible] प्रश्लेषो निपात्यते। अत्यं हव प्रास्हठः सत्र वाजो॥ ७॥ अश्वि

।न्पूर्वस्य विकारो नोयने । वाकृतं गाय । यत्पाक त्रा मनसा । याञ्चो नरः । यं ब्रह्मा ॥ घोषवत्पराः प्रथमास्तृतीयान् । प्रथमा घोषवत्पराः स्वेनः स्वस्तृतीया
नापद्यते । अर्वाग्द्वे वाः । सम्राडसि ... । यद्वेवा अदः ॥ स्थानुत्तमा नुत्तमे षूदयेषु । प्रथमास्पर्शाः स्थानुत्तमानापद्यंते उत्तमेषूदयेषु । अद्भ्यमेयो
नार्वाङ्नपरश्चरंति । विराट्तिर्त्राव रुणयोः । तन्मेनुषस्य । स्वग्ररुणं क्रियते । उत्तमा उत्तमेष्विति परेमान्नवन्निति । यज्ञावेदः । यद्यं कुजं इति यथा ।
॥ सर्वैः प्रथमैरुपधीयमानः शकारः शाकल्यपितृ छकारं । सर्वैः पादे दृष्टे घोषपरौ ङकारे घोषोष्मपरश्चागति प्रथमैरुपहितः । शकारः छ
कारमापद्यते । शाकल्यस्य पितृमतेन । अंगवन प्रथमांगतमवकिंछफा विद्व । विपाट्छुतुद्री । अर्वाङ्छुक्रा प्यचनं । एके वा पदांते भवेति मन्यमानाः विरु
द्रीत्यत्र कुर्वंति । तन्नापद्यते । शकारस्यापवादित्वात् ॥ पदांते स्थैरेव तृतीयन्तैस्तेषां चतुर्थान्तदयो हकारः । पदांते स्थैरेव प्रथमैस्तृतीयन्तै
रुपहितैः उदयभूतो हकारः स्तेषां चतुर्थमापद्यते । शकारस्य पितृमतेन । येनिश्चात विषीसधा स्थिता । अवाडूव्यानि छुरन्नीणि । कद्भन्दतं । तृती
यन्तैरुच्यते । तैरेवेति कस्मात् । अन्तत एव तृतीयचेपरस्यादेशस्यादिति । अस्ततृतीयत्वं भवति । तस्मिन्नायेऽपपदे दृष्टत्वात् । पदादेः पदांतग्र
हणं सार्वविधिकारनिवृत्त्यर्थं । विस्थानेस्पर्शउदये मकारः सर्वेषामेवोदयस्पर्शोत्तमं स्वं । अस्मानस्थानेस्पर्शेप्रत्यये मकारः सर्वेषामाचार्याणां
उदयस्योदयस्य समुत्तममापद्यते । यं कुर्वन्तम् तपर्लयं । अरुञ्चवेवा वन्तांसंव । विस्थान ग्रहणं सस्थाने अवर्णगमदर्शनार्थं ॥ अंतस्थासु रेफव
र्जं परासु तांतां पदादिष्वनुनासिकां । रेफवर्जमंतस्थासु पदादिषु वर्तमानासु यावापरे अंतस्थां तां तामापद्यते मकारः किंतु अनुनासिकां ॥
यम्यं कुजं तनुते । इमंलोगं निदधन्नो दंष्ट्रे रिषं तदस्मां । रेफवर्जमिति कस्मात् । रेफेऽनुस्वारं वक्ष्यति । पदादिष्विति कस्मात् । तम्यत्रिषनितदु
दाहरणं युक्ते । पदे दृष्टत्वात् । वकारस्येव एवं तर्हि विस्थानाधिकारनिवृत्त्यर्थं ॥ तथा नकार उदये लकारे ॥ यथा मकारः अंतस्थां तां तामनुनासि
कमापद्यते । तथा नकारः लकारे प्रत्यये नामेवानुनासिकमापद्यते । ... अद्व मा दत्त ॥ जकारं शकारं चकारवर्गीयाः । त्रकारं मा

पद्यते नकारः शकारे चवर्गीयं। घनेव वर्जि कुर्षिद्धि मित्रान्। अस्मान्चताश्च। तान्तुषेधां। ०। नकारे जकार ञकारयोस्तो। तकारे जकार ञकारयोः
परयोः तौ आपद्यते जकारे जकारं। लकारे लकारं। प्रयक्ति गासि। अंगादं गाञ्जो म्नो जोम्नः। ०। तानवो घोषवदये वकारं। वकारः छकारः अघो
षास्ता लव्याः ता नवो घोषवदये वकारमापद्यते। पद्मुजोष्ठु। वरूथम स्तियच्छद्धि। तानव्याद्धतिकस्मात्। यन्नेयमं वैव। अघोष इति कर
स्मात्। यच्चव्यामितदा। ०। छकारं तयोरुदयः शकारः। तयोः प्रकृतयोनकार तकारयोः स्थाने आदिष्टयो ञकार चकारयोरुदयः शकारः
14 छकारमापद्यते। घनेव वर्जि कुर्षिद्धि। तच्छयो राष्ट्रणी। तच्छयोरिति पूर्वैरेव सिद्धत्वादिदमनर्थकं। नानर्थकं शाकल्यस्य तत्। इदं सर्वार्थं नशा
कल्यस्य नगवतः। तयोरुदयः शकारः छकारमापद्यते। घनेव वर्जि कुर्षिद्धि। तच्छयोरा। ०। न शाकल्यस्य तानि वशंगमानि। ताः संहिता
स्तानि वसनानि वशंगमानि। वशंगमा वशंगमे षुउक्तान्येवोदाहरणानि। ०। रेफोष्मणोरुदययोर्मकारोनुस्वारं तत्परिपन्नमाकुः। रेफे योष्म
णि च परे मकारो नुस्वारमापद्यते। तत्संपरिपन्नमाकुश्चाचार्याः। चंराजा। चं हत्यनो। चंशतानि। चंसत्यवंदारे फोष्मणोरिति कस्मात्। वमन्तुदां
परिपन्नसंज्ञायाः प्रयोजनं सेति त्वास्य परिपन्नो पक्ष्मवेदिति। ०। वर्गः ङकारे घोषोष्मपरे तरिके ककारं। ङकारे घोषोष्मपरे सति त्रंतराए
के आचार्याः ककारागममिच्छंति। तवायं सोमस्त्वमेत्यवाङ्क्। ०। दीमीदद्धोता प्रत्यङ्कु कृष्णमाहा घोषग्रहणं किमर्थं दध्यङ्हमे। ऊष्मग्रहणं किम
र्थं। प्रत्यङ्स्वित्रा। ०। टकारनकारयोस्का आकुः सकारोदययोस्तकारं। टकारनकारयोः सकारोदययोरन्तोरं तराए के आचार्यास्तकारमिच्छंति। १९
विराट्संस्त्राट्। त्वसार आपो अशिगात्ता सरं न संग्राव नि। ०। नकारे शकारपरे चकारं। नकारे शकारे च परे चकारमंतरागममिच्छंत्याचार्याः। घ
नेव वर्जि कुर्षिद्धि। ०। तेंडनः पानाः। तस्तेंडनः पानासं चयो नामवेदितव्याः। ङकारे घोषोष्मपरे तरे के ककारमित्येवमादयः। ०। अन्ते तसं
हितानां अध्यातानां परते ऽस्मिन् नृचि ध्वतनं। यैषां नृणां [illegible] मितपरते संधिविधानं अधिकृतं वेदितव्यं। द्विकारं कृ

स्वपूर्वः ॥ तत्रारेफी घोषवत्स्वरपरो नत्वस्वरपरः । तद्यथा । एणदेवो रथ्यतीति । अकृतसंहितानामिति । किमर्थं एषदेवो अभवत्पूर्वः ॥ ० ॥ चिकित्वन्मनेनोष्म
लोपः । चिकित्वन्मने नेत्यत्रोष्मलोपो निपात्यते । वास्कं अचिकित्वन्मनेनस्कन्नीयानां चिदिति कस्मात् । अपर्यां स्कन्दपुस्कंवनेना ॥ ० ॥ ककुभान् । ककुभा नीति
दर्शं निपात्यते । सुमोदगर्नोदृषभः ककुभान् ॥ ० ॥ संम्राट् शब्दः परिपन्नापवादः । सम्राडित्ययं शब्दः परिपन्नस्यापवादो वेदितव्यः । विराट् सम्रा
ड्विचीः । शब्दग्रहणं सर्वविभक्त्यर्थं सर्वलिंगार्थं च सर्वत्र भवति । कथमेतज्ज्ञायते । अपवारेपति शब्देच्छन्दरे पुंस्त्ववादग्रहणं यतद्दर्थं । अर्थसंज्ञान्य
ज्ञाकरणं । सम्राजावस्य स्तुवस्य च वन्तस्य राजथः । सम्राजो रवञ्च्याहुः । सम्राज्ञी श्वशुरे । सम्राट् शब्द इति कस्मात् । संराजन्नीरन्नधेपाय ॥ ० ॥ विस
र्जनीयश्चाकारमरेफी घोषवत्परः । अरेफी विसर्जनीयः सन्दोपधः आकारमापद्यते घोषवत्परः सन् । विप्रा हवंत ऊतये । घोषवत्पर इति कस्मा
त् । पृक्षाभिश्चापरमेतत्पृथिव्याः पृक्षाभिः ॥ ० ॥ उकारं ह्रस्वपूर्वः । अरेफितो विसर्जनीयो ह्रस्वपूर्वः सन्नोपधः उकारमापद्यते घोषवत्परः सन् । स
यो देवो देवतमो जायमानः । घोषवत्पर इति कस्मात् । यः पत्यते । अस्मिन् ह्रस्वग्रहणे पूर्वसूत्रे दीर्घः प्रत्येतव्यः ॥ ० ॥ तौ संधी नियतप्रश्लितौ ॥
तौ संधी नियमप्रश्लितौ नाम वेदितव्यौ । पूर्वौ नियतप्रश्लितौ ॥ ० ॥ सर्वोपधस्तु स्वरघोषवत्परो रेफं रेफीत्तु नारेफसंधयः । सर्वोपधस्तु इति ह्रस्वो
पधदीर्घोपधश्चस्वरपरो घोषवत्परश्च रेफी विसर्जनीयो रेफमापद्यते । ते पुनारेफसंधयो नाम वेदितव्याः । अग्निरस्मि जन्मना जातवेदाः । सु
मंगलीरियं वधूः । वस्तुर्देवस्यनि । अमर्त्या उपस्तुत्ये । पुनरागाः पुनर्नवः । घोषवत्परः । प्रातर्मित्रा । कस्मात् । अग्निर्वीरं । गोमतीर्न स्वरघोषौ वत्परेति कस्
मात् । अग्निस्तुवि ॥ ० ॥ रेफोदयो लुप्यते । रेफोदयो विसर्जनीयः सन् लुप्यते । भूवो रथस्य परिज्मा ॥ ० ॥ द्राघितोपधः ह्रस्वस्या विसर्जनीयस्य रेफोद
यः द्राघितोपधः दीर्घो भवति । ज्योतीरथं शुक्रवर्णं । एष नेदेव नेता ॥ ० ॥ अकामनियतास्त्राविमौ । अत्राविमौ संधी अकामनियतौ वेदितव्यौ । पूर्वौ
कामो नरो नियतः ॥ ० ॥ अघोषे स्पर्शे रेफी घोष्माणां स्पर्शात्तरे । तस्कन्नमनमपेसमतिरेफी चारेफी च विसर्जनीयः प्रत्ययः सस्थानऊष्मा

णमापद्यते। यः ऽऽनं तदिद्धियो न्यं। सद्ध्वदग्निः कएव नमः कण्व सखा। यथ्या समा। अस नो दिव्यक नो दिवः। यस्तो हंतिपत्न्यं तां। अग्निः कवि
र्व्रवः। यः पत्पते। अग्निः पाठ। अन्नूष्मपर इति कस्मात्। वहन्तु कुम्भ गार्जुनेयं शतक्रतुः सप्तस्रां घर्वमस्त्वनं। शशाः क्षुरं प्रत्यपं। तमे वोष्मा
णमूष्मणि। ऊष्म एव घोषवत्यय विसर्जनीयस्तमे वोष्माणमापद्यते। यः शंवरं घर्वतेष्ठु। देवीः षळुर्वीः। यः सोमसखो। ०। प्रथमोत्त
मवर्गीये स्पर्शे वा उत्तमवर्गीये स्पर्शे वा विसर्जनीयः स स्थानमूष्माणमापद्यते। यः ऽऽनं तदिद्धि। यः ऽऽनंतत्। यः पत्पते। यः पत्पते।
20 ०। ऊष्मणि यान ते। अनन्ते ऊष्मणि प्रत्यये विज्ञाषा विसर्जनीयः प्रत्ययः स स्थानमूष्माणमापद्यते। यः शंबरं। यः शंबरं। देवीः
षळुर्वीः। देवीः षळुर्वीः। यः सोम। यः सोम। अनन्त इति कस्मात्। निषिद्धरीस्त। ०। व्यापन्न ऊष्मसंधिः सः। अघोषे रेफ रेफी यो
ष्माणमित्येवमादिर्यदूष्मसंधिः स व्यापन्नो नाम वेदितव्यः। तस्यान्यो वोदाहरणानि। व्यापन्नसंज्ञा प्रयोजनं न तिरस्त्र द्रवति
व्यापन्निरिति। ०। विक्रान्तः प्राकृतोपधः। यः प्राकृतोपधो विसर्जनीयः स विक्रान्तो नाम वेदितव्यः। तस्याप्यकान्यो वोदाहरणा
नि। ०। ऊष्म एव घोषोदये उपपते परे नते पिसोन्व त्तरसंधिवर्क्रः। अघोषोदये ऊष्मणि न ते पि ऽन ते पि परे विसर्जनीया उपपते
स संधिव क्रोरन्वतरसंधिवक्रो नाम वेदितव्यः। प्रव स्पल क्रतुर्विकः स्विद्धतो निष्ठितो। अघोदय इति कस्मात्। देवीः षळुर्वीः। त्रिः सप
मा क्रः। किमर्थमिदमुच्यते। यः सकारामान्नूवन्निति। नि तदस्ति प्रयोजनं। प्रतिषिध्यते अद्धि ईर्यचनं। न ऊष्मा स्वरोष्मपर इति। एवं ताहि २०
द्विवर्चनार्थमूष्मणो वेति। ०। अव्यापत्तिः करवपफेषु विहितेः करवपफेत्वेषु अव्यापत्ति हितिर्भवति। परिप्रियादिवः कविः। ककारे। अग्नस्तः
खनमानः। खकारे। यः पत्पते वृषन्नो। फकारे। स्याहोः फलस्य। फेषु। ०। रेफं स्पर्शे घोषे अघोषवत्प्रह। सचः ध्रुः प्रः अयं विसर्जनीयः रेफं प्राप्नाति।

अघोषेषु परे। अव गते स्वः कावेनास्यर्वनाः। भूः तिष्ठ रथं न धूर्षदं वनर्षदं। भूः मित्रा युवो न पूर्पतिं। अव अह इति कस्मात्। स्वस्स निपा
वः पृथक्। पृथ्व पृथ्वी बह्वानः। ०। नाद्वाइ्डुः स्वधितीवा एव भ्यादये तो निरुषे वेस्सूयवः। आवर्त्नमोहो रात्रा एव दोपितो प्रयोनारा
न्वर्त्तनीरहे ति। इत्येते षु विसर्जनीयो न पत्तु यथा वि। हितमापद्यते। यथागहीन मापद्यते। अदारिंडु रिंडुरिति प्राप्ते विहत्यास
हनिपात्यते। परिषत्सुवानो अद्वाइ्डुः। स्वधितिरिवेति प्राप्ते विसर्जनीयस्य लोपः। इकारयोश्च प्रश्लेषश्च निपात्यते। व स्वधितीवरी
यते। अरुएव। अहरेवेति प्राप्ते विसर्जनीयस्य लोपो विवृत्तिश्च निपात्यते। मोतस्सूरो अह एवावर्ने। भ्यादये भूमिरादद इति प्रा
प्ते विसर्जनीयस्य लोपः। त्त्वे प्रसंधिश्च निपात्यते। द्विविषद्भ्यादये। ददइति कस्मात्। भूमिरपनं महत्। अतो निः। अहर्निरिति प्राप्ते
रिफितलोपश्च त्वं च निपात्यते। अहोन्निरझिरक्तुर्निर्वर्तकं। गपर्वस्सूयवः। उणो वृ सूर्जनीयस्य प्राप्ते रिफितत्वं च निपात्यते। नां चाक्षुषं
वेस्सूयवः। आवर्नमः। आवस्त्वमइति प्राप्ते संस्थानस्योण्णोलोपो निपात्यते। गावोनवज्रं कः। अभाः श्रेष्ठ वर्नमः। असोरात्रा। हि। असोरात्राणि इ
ति प्राप्ते विसर्जनीयस्याघोषे प्रत्ययेस्परशौ तिसंहिते निमित्तम्पराणि। उत्वं निपात्यते। यद्ददोमितो अजगन्। प्रवेता राजन्। प्रवेतो राजन्निति प्रा
प्ते विसर्जनीयस्य उकारं ह्रस्वच पूर्वस्य इति प्राप्ते तसंधो प्राप्ते लोपे पथ आकारो निपात्यते। कयनस्सजामस्कुरप्रचेता राजन्। वर्त्तनीरहे। वर्त्तनीर
हे ति उकारे रेफीपं चमोनामिपूर्वइति विसर्जनीयस्य रिफितत्वं तस्योपधस्याकारस्य दीर्घत्वं निपात्यते। अनुश्येनी सचैते वर्त्तनीरहा। ०। यथा
नामिपूर्वः षकारे सकारमन्योरिफितः कवारे। पकारेव प्रत्ययैतः पदंतु सर्वत्रैवोपाचरितः स संधिः। यथादिष्टमित्यन्तरं यत्र यत्र वद्व्या
मः तत्र तत्र नामिपूर्वो विसर्जनीयः स संधिः यथा दिष्टमित्यन्तरं यत्र यत्र वद्व्याम्। स्तत्र तत्र नामिपूर्वो विसर्जनीयः षकारमापद्यते। अनामि
पूर्वोन्योरिफितः सोकारमाकाराप्पकारे च परे [illegible] सर्वत्रैवं। विधेय व गतहस्तजपावरितोनामसंधिर्वीर्ति

२

नव्यं ॥ ज्योतिष्कृदसि सूर्य । यातं हर्दिषाऽउतनः परस्यां यामन्न अस्याश्वा दुष्याया यो वहं ॥ अधादिष्टमिति कस्मात् । यः पत्यते । अरिफितइति कस्मा
त् । ओजाजिग्ध्करं तः पेयं । उपाचरितसंज्ञा प्रयोजनं कृतो पाचरितेनु नतिरिति ॥ ॥ अंतः पादं विग्रहे नामिपूर्वः पतिशब्दे घनरे पुंस्य वादे । अंतः पादं
विधिर्नेविष्यति । यदितऽद्भुमकऽकमिष्याम ॥ विग्रहे पदावसां अकारपूर्वौ विसर्जनीयः सकारमापद्यते । पिति दशब्दे घनरे पुंस्य वादे प्रत्यये ।
शल्लणस्पतेसुयमस्या नावस्पतिं विश्वकर्माणां ॥ अंतः पादमिति कस्मात् । तंजानतीः प्रत्फदायक्बुपासः पलिः ॥ विग्रहग्रहणादंतः पादाधिकार
निवृत्यर्थो । अकारपूर्वइति कस्मात् । आधीषमाणायाः पतिः ॥ घनरइति कस्मात् । व तस्मानः पतयो मृतयंत्रा पुंस्य वादइति कस्मात् । अत
पत्नीर्दशस्यर्थ ॥ ॥ करं ॥ त्वं ॥ अधिकरत्करत्यपिपरेषु । करं त तं अधिकरत्करत्येतेष्व ककारे अकारपूर्वौ विसर्जनीय उपाचरितः संधिः । करं अस
न्यान्यं सम्प्रस्मास दस्करं ॥ नतीसोमन्नयासं मघवन्सुनस्कृतं ॥ अधि ॥ त्रिरुद्रुणस्कधि । करत् । कुविन्नोवस्य सस्करत् । कः इंद्राय यो नः प्रदिवो अप
स्कः ॥ ओमः कश्चिद्धिरिदा नि सेकथ्ग्रहणादि दुनभवति । अकारपूर्वइति कस्मात् । यथानो अदितिः करत् । उवीतये गाधं उर्वरिः कः ॥ ॥ पादांतगतेप
रीषु चापरिइत्येतस्मि पादांते गतेः कारपूर्वौ पाचरति । दिवोअंतेभ्यस्परि । पादांतगतइति कस्मात् । यदोबधीभ्यः परिजायते । अकारपूर्वइति क
स्मात् । दक्षाद्यदितिः परि ॥ ॥ वर्जः ॥ असौं तो रेफवतः पारशब्दे परिक्षतानि करतीति येषु अपादांतीयेष्व पिप्रत्ययेषु । अरेफवतः परस्यासइत्ये
तस्य पारशब्दे परिक्षतानि करतीत्ये षु चप्रत्ययेषु अपादांतीये पि उपाचरति । पारशब्दे । अतारिष्मतमसस्पार । इंद्रा विष्णू अपसस्पारे । परि । अवि
कृतं मनसस्परि ध्यया ॥ क्षतानि । इंद्रस्पेव प्रतवसस्कृतानि । करति । स्पशसस्करति । असौं इति कस्मात् । सुजानासः परि सद्यो अस्याध्वनः पा
रे । यदोबधीभ्यः परि । अंतस्थ ग्रहणमुक्तार्थं । अरेफवतइति किं । स्वनसः पारईयिते ॥ अपादांतीयग्रहणं पादाधिकारनिवृत्यर्थं ॥ ॥ वास्तोरितीत्यतिशब्द
रे । वास्तोरितोत्पदं पतिशब्दे प्रत्यये उपाचरति । वास्तो ... विदे विजो निरिकन्नरश्चेकक्कारः । आविर्विज्योतिः

त्ये

२१

इत्येतेषु विसर्जनीयमुपाचरंति। हविष्मां तं ज्योतिष्मद्यंति। अत्राध्ये ककारो भवति। आविष्कृधि तस्यै सूर्याय। हविः। हविष्कृणुध्वं। अग्निः। ज्योतिष्कृ
णुयत्॥ अघोषांतपरं तिशाद्वौ। अघोषांतपरं ति इत्येतौ शब्दौ यथा परौ भवतः। अस आदिः हविर्ज्योतिः इत्येतेषु विसर्जनीयमुपाचरंति। हविष्मं
तां ज्योतिष्मद्यंति॥ इडायागा नमसो देवयुः कृष्णो मातुरि अस्मात् निपदप्रवादे। इत्येतानि पदप्रवादे उपाचरंति। इडायाः। इडायास्पदे सुदिनत्वे। गाः। यस्तेति
ष्ठास्पदे नाः। नमसः। ज्योषनंतु ऋषुर्नमसस्पदे। मातुः। मातुष्पदे परमे। इत्वा। इत्नसदे सम्मिथासे॥ पूर्वः पुरः पूरिति पूर्वपदानि पदानि नापोद्धनवेत
देवा। पूर्वः पुरः पूः पूर्वपदानि उपनीयन्त पदानि चौ तस्मात् कौ तानि उपायरित विधानं विदितव्यं। तानि पदानि उत्तरत्र उदाहरिष्यामः। पूर्वः। पूर्वो पिजनमा
नः। पुरः। पुरः प्रस्रवणे बलिं। मित्रायुवो न पूर्पतिं सुशिष्टौ। पूर्वग्रहणमनर्थकं रेफस्य पूः पूरघोषे षष्ठितिरेफविधानात्। निषदो षष्ठी अघोषवचनात् ककारप
कारान्यां अन्यस्मिन्नघोषे रेफविधानं स्यात्। सा वकाशाचादवश्यं हेतु। इह ककारपकारयोः रं तः पादं सर्वत्रैव तत्र पयोरप्रसंगात् पूर्वग्रहणं नार्थकं च
भवति॥ अस्पायः सोमो वृहतोस्पूर्व्यक्रज्योतिर्जिनोदमो वृधेन्यः। तानीमानि नवपदानि यानि पूर्वप्रतिज्ञातानि। अस्पायः। दीर्घायुरस्यायः। अस्या
इति कस्मात्। यस्पतिर्वार्याणां। सोमः। सोमः पती। वृहतः। स वृत्तीरस्य वृहतः पतिः। अस्य पूर्वः। अतो नो अस्य पूर्व्यः पतिः। अस्ये तिक स्मात्। अहं कुवं वसुनः पूर्व्य
स्पतिः। ऋज्योतिः। नाणुहि ऋविति कस्मात्। ज्योतिष्कृत्। जातः। भूतस्य जातः पतिः। दमः। उपचे मःतच्चिमः। वृधः। इंद्रासिस्कृचतो वृधः पतिः। अन्यः। स्पिष्टमघान्
स्कर॥ ब्रह्मणो वेत्रा तन्नुतो विदुर्वस्कःपश्च रे तानि कवि शब्द उत्तरे एतानि शब्दानि कविशब्दे प्रत्यये उपायरंति। ब्रह्मणः। स्तोणो ब्रह्मणस्कवे। वेश्रातरः तः। अश्रे
ञातरत्तस्कविः। वे इति कस्मात्। पवमानस्ततः कविः। विदुः। अवयत्कविरस्ति विदुष्कविः। पश्रुः। पश्रुष्कविः॥ पथिशब्दे नि न्वथः चैतथो महः। पथि शब्दे प्रत्यये नि
न्वथः चैतथः महः इत्येतानि उपाचरंति। निन्वथः। आवाहो निंमघुना निन्वथस्पथः। चैतथः। विश्वं भ्रन्तस्वधया चैतथस्पथाः। महः। कदर्थ मस्तो महस्पथा॥ पृथुशब्दे
विश्वतोवीलितो रसः। पृथुशब्दे प्रत्यये विश्वतः वीलितः रजः इत्येतानि पदानि उपाचरंति। विश्वतः। गिरिर्न विश्वतस्पृथुः पतिर्दिवः। वक्षोदंभ्यनो वीलितस्पृथुः।
रजः। विद्यामेषिरजस्पृथु॥ कामपोषद्रक्षिशब्दे पुरायः इत्येतेषु शब्देषु रायस्पोषे उपाचरंति। कामः। रायस्कामो जरितारंते। पोषः। रायस्पोषं यजमानेषु धारय।

रायस्पूर्ति स्वधावः ॥ पादादिरंतश्च दिवस्परीतियापाददिषादावंतश्च दिवस्परीत्यपाचरति । दिवस्परिप्रथमं । सप्तूर्व्यः पवते यद्दिवस्परि । पाददिरंतश्चेति क
स्मात् । वृषिंदिवः परिष्ठ पादांतगते परीत्येवं सिद्धं । तदीह पादांतग्रहणं अनर्थकं । नानर्थकं । पाददौ दिवस्परीत्यक्ते नियमो विज्ञायते । पाददेव कस्मात् । पूर्वस्मी पा
चारो भवतीति । तस्मा सिद्धं पादादिरंतश्चेति ॥ ॥ दिवस्पृथिव्याः अधमस्य दीर्घ । इत्येते द्वे पदे अपाचरतः तयोः पूर्वी दिवस्पृथिव्या इतियदि पाददौ भवतीति
दीपाचरति । दिवस्पृथिव्याः पर्योज उद्भृतं । विश्वस्यजैतो रधमस्य दीर्घ । पूर्वपाददौ विति कस्मात् । नये दिवःपृथिव्याः ॥ ॥ मस्यदीर्घ । सप्तदीत्येतदुपाचर
ति । यो नो द्वेष्टि अधरः सस्पदीष्ट ॥ ॥ वर्गः । शवसो महः सहसः इत्याया पाचित्येकं पुत्रशब्दे परा णि । शवसः महः सहसः इत्यायाः इत्येतानि पदान्यपाचरंति कतरस्मि
न्प्रत्यये पाचित्येन सिद्धेकं पदं पुत्रशब्दे प्रत्यये पराणि पदानि । शवसः । वाजोभूते शवसस्पावंतं । महः । महस्पुत्रासो । सहसः । सहसस्पुत्रो अद्भुतः । इला
याः इलायास्पुत्रो वयुने । दशब्द ग्रहणं मुक्तप्रयोजनं ॥ ॥ रायस्खां महस्करयो महस्पतेरनिष्कृत्यादं निष्कृथनिषिपर्तनि । इत्येतान्यपाचरंति । रायस्खां स
रायस्खाछपस्खजो महस्करथः । महस्करयो वरिवोयथानः । महस्पतेः । कस्चिदस्परज सो महस्परं । निष्कृत्यादं । निष्कृदमनीनशात् । निष्कृथं । यदामयतिनि
ष्कृथ । निषिपर्तनि । विश्वस्मान्नो अंहसो निषिपर्तन ॥ ॥ कवंधं पृथुकण्वासः पुत्र ४ पाउपथापयः । पाकुः पृष्ठं पदं तेषां प्रवादत ध्ये दिवः इत्येतेषां प्रवा
दे प्रत्यये दिव इत्येतदुपाचरति । कवंधः दिवस्कवंधमेव । पृथु । अरित्रं वां दिवस्पृथु । कण्वासः । दिवस्कण्वास इंदवः । पुत्रः । दिवस्पुत्रा अंगिरसः । पाकु । सूर्यो
नोदिवस्पातु । पथा । दिवस्पथा च ध्रुवोयंति पयः । दिवस्पयो दिधिषाणाः । पायुः । दिवस्पायुर्दुरोणयुः । पृष्ठं । दिवस्पृष्ठं मंदमानाः । पदं । अग्निप्रिया दिवस्पदं ॥ ॥
जसस्पातां तस्पथा करस्का व्यावच्चर स्कर । स्वाडुष्किलनिदस्पात्रे द्योष्पितर्वसतिष्कृता । इत्येतान्यपाचरंति । रजसस्पाति । विचक्रमे रजसस्पात्यंतौ ॥ २२
अंतस्पथा इत्यंतः पदौ मरिषितर्त्येनिपात्यते । अंतस्पथा अनुपथाः । करस्काव्या । करस्काव्या मरुतः । चक्रस्करं कनिष्ठा अ ख्यक्कर स्करं स्वाडुष्किलायं म
धुमान् । निदस्पात्र । सरस्वती निदस्पात्र । द्योष्पितः । द्योष्पितः पृथिवि । वसतिष्कृता । पुरूर्वसतिष्कृता ॥ ॥ तपोष्पवित्रं त्रिष्प्रूवी धीषिपायविजिष्या
तात् । द्योष्पितारज स्पृष्टोदहुष्याय नस्करः इत्येतान्यपाचरंति । तपोष्पवित्रं । तपोष्पवित्रं विततं । त्रिष्प्रूवी । अपालामिंद्र त्रिष्प्रूवी । धीषिपाय । धीषि
पाय इंद्रं दिवेष्ट्र । विजिष्यतात् । यदारथो विजिष्यतात् । द्योषि[illegible] रजसस्पृष्टः । धर्त्ता दिवो रजसस्पृष्ट ऊर्ध्वः । दहुष्याय सा

नस्करः। अयं वहिनस्करः। ०। वसुष्कृविन्मनुष्पिता पितुष्पिता पितुष्पति। प्रणस्करो मयस्करं नत्रस्य यत्रयस्परः। इत्येता न्यपायरति। वसुष्कृवित्
वसुष्कृविद्वसुभिः। मनुष्पिता। यामनयर्वीमनुष्पिता। पितुष्पिता। गनेमानुः पितुष्पिता पितुष्पति। अदमिद्धि पितुष्पति। प्रणस्करः। सद्यादेव प्र
णस्करः। प्रेति कस्मात्। न इदं नवातिनः स्फुरः। मयस्करन्। मयस्करन्मा रतन्ते। नत्रस्य यः। हरिशोपत्रां सुष्टुतेनत्रस्यायः। त्रयस्परः। ये त्रिंशति त्रयस्परः।
०। वर्गः। नकार आरोऽपधः। पधांतोपि स्वरोदयः। लुप्यते। आकारोपधो नकारः पदांतोऽस्वरोपध इति कस्मात्। अहन्नहिं पर्यायान्। स्वरोदय इति कस्मा
त्। नो मरुतः। अंतःपादमेवा लुवंति। पन्तून्ताः थ्यक्षे ०। अश्वान्जगसानः जघन्वान्देव कृतमान्। बद्धं धमानां इन्द्रसोमां स्पृषातां नो देव देवान्। इत्तदेवा
इति। इत्येते नुनकार आकारोपधः स्वरोदयो लुप्यते। पदान्तार्थमिति पांगरुणां। अश्वान्। आस्पृहि इत्तनिशिष्ठ अश्वान्। जगसानान्। मज्जः सिंधूर
हिना जग्रसानां आतु जघन्वान्। चमपीयद्वृत्रं जघन्वांसं त्वां इन्द्रो देवकृतमान्। पुद्ध्वालिदेव कृतमां अश्वान्। बद्धमनान्। चक्रसां न त्रिबंधि
नां अरेतः। इन्द्रसोमान्। यथा पिबः स्वर्वाः इन्द्रसोमां शूवाइं प्रेति कस्मात्। स्फुचंति सोमानिषेसि। वृषाणान्। धन्वान्सक्रां अपृणः वृषाणां अधमेकानो देव
देवान्। अतनो देव देवां अश्व०। न इति कस्मात्। अच्छानो मित्रमहो देव देवान्न। इत्तदेवान्। यजामहे यज्ञियान्। इत्तदेवां ईलामहे। इति कस्मात्। यथायज
मनुमि देव देवाने वा ०। एता आन्यदाः पदहत्वपः। पाठ द्विनकार आकारोपधः इत्येवमादयः। आ न्यदाः पदहृयो नामवेदितव्याः ०। विद्यमानिप्रायेष्वपी
वोऽन्नां रयि इधः। दधन्वांयो नुनुर्वायः स्ववां यात्र दद्वांवेति। विद्यमानि प्रायेषु सर्वेषु आकारोपधो नकारो लुप्यते। जने प्रत्यये। पीवो अन्नां रयि
इधः। दधन्वांयः। दधन्वांयो नर्यो सुकेरयुवा। नुनुर्वायः। नुनुर्वांयो मुजः। स्ववां यातु। स्ववांनीकः। स्ववांयत्र दद्वांवा। दद्वांवायत्कृषाति। विद्यमानि प्रायसंज्ञा
याः प्रयोजनं आनिप्राये प्रतिपाद्यंति। ०। इत्तयोनो वयोनिर्यान्युवन्। ऊर्वनिबीष्टेति। ईकारोकारोपहितो रेफमेष्ठ... इत्तयोनो वयो निर्यान्युव
नू न्वूर्वनिबिष्ट। इत्येते ष्ठ परे ईकारोपहितो वकारोपहितो नकारो रेफमापद्यते। इत्तं अत्पाणी इत्तमूर्तं यो नौ। विदस्य यो नौ। वयो निः। पाणीर्वयोन्तर
नियान्। नस्वीयं इद्वो वहपेस्तत्वा। युवन्यून्। ऊ ... निबीष्ट। पियं आपधीवनिबीष्टमे घिरः। ०। स्वरेषु। स्वरेषु प्रत्यये

ईकारेण वा ऊकारेण वोपहितो नकारो रेफमापद्यते। सनो अग्नामीमतवा। त्समग्ने पृतना स्तूंरग्नि। अन्तःपाद नित्यो वा कवर्ग्गे। अतो
नत्रा नॄनति पूनितः। वयं वयमघवान्नि प्रसाकून लिप्याम। ० दस्यूरेको नृरत्निय। पघं ताधं ग्रहणं। दस्यूरेकाः हं त्यदमायो दस्यूरेकाः। नृ
त्रियेनास्त्वार्ऽति तनना मन्नॄरति। रूकारोपधार्थं ग्रहणं। ० ते स्पर्शरेफसंधयः। तस्यते संधयो हं तयोनाचि लोव मापद्यः स्पर्शरेफसंधयो नामवे
दितव्याः। स्पर्शरिफसंधयः ... यथा योज नं स्पर्शोष्मसंधी न्स्पर्शरिफसंधीनिति। ० नासमानुपेतावन्नृस्फुरान्गा कांदेवानयाद्धृहान्। वर्ग्गः। हिरंण्य
यक्षान् मायावान्घोषास्त्वान्। ष्विना। विमान। पयस्वाननुगान्नाधे स्वायजीयान्य तोक्षरोः। नत्वेतद्यथाविहित मापद्यते। नकारस्ते द्वया
२३ न्वस्याम। अस्मान्नुपाघे नुवर्गस्माद्वपस्तुष्टु तेष्टा उपेति कस्मात्। आस्मां अव पृतना स्तु। एतावान्। एतावानस्यमहिमा। स्फुरान्। आन्डयजा
वः स्फुरान्न जिष्णं। गच्छान्। आघाताग च्छान्तरा। देवान्। अग्ने यान्देवानयाज्यो अपि प्रेषेति। अयालिति कस्मात्। देवां आवीतये वस्तान्। कस्मै
देवा आवृत्तना क्ष्मा हिरंण्यवक्षान्। पक्ष्यन् हिरंण्यवक्षानयोदंष्ट्रान्। मायावान्। निमायावान्ब्रह्मणा दस्युरर्त्ति। घोषान्। आयन्ते घोषान्तरा
युगानि। ता नाष्विना। तान नष्विनासु तत्या लुप्तवर्त्तनी। अष्विनेति कस्मात्। तं इन्द्र सत्वममपिबो। अविद्यान्। अविद्यानि ... परे। अनेताः। पयस्वानाप
यस्वानग्न आगहि। पुत्रान्। दत्तासां पुत्रानाधेहि। आधेहीति कस्मात्। पुंसः पुत्रां उत विश्वापुषं। आयजीयान्। होता होतः होतरायजीयान् ...
पतीक्षरोः। ष्वियवृतान्महः स्वस्वरस्यपूर्तीक्षरोः। क्षरोरिति कस्मात्। रिशादसः सत्पतीरदब्धान्। ० चरति चक्रेयमसर्गाश्च वो विद्वरसिग्यो नः
श्चतुरः। क्षि किंचान्। एतेषु सर्वत्र विसर्जनीयवद्धिघोष्विघः। इत्येतेषु प्रत्ययेषु विसर्जनीयवन्नकारो भवति। अघोषे रेष्पप्र रेफो वोष्मणां स्प २२
र्तैश्चरे। तस्संस्थान मन्त्रक्षपरेति ... षो ... चरति। अं लर्मर्हांश्चूरिति रोचनेनोजक्रोपक्ष्नं तांश्च क्रे वायव्यान्। दममानां। विचाञ्जमानांश्च हसां अ
हवधा अस्मां यतां श्च प्रहितेषि वस्यः। यो। यांश्चोक्षदा हविर्त्तेर ध्यौ चित। तांश्चि देवा पिणच्छ तान्। यरसि। ऽ अन्तर्मर्हांश्चर सिरो... नेन। योनः।
हवोनृश्चो नो विश्वस्मिन्नरो यत्नुरः। रायः समुद्रांश्चतुरः। ष्विकिंचान्। विश्व दांश्चिकिंचान्त्यूये ... सर्वत्र ग्रहणं। अन्तःपाद धिकारानि दे

त्यर्थं । दीर्घेपथः इति कस्मात् । अर्हत्व इत्रं न रुचिमुतात्तन् ॥ अस्मां युष्मसान्यत्तत्र । इत्येतेषां नकारो विसर्जनीयवन्न भवति । अस्मान् । अस्माच्चतां
स्वप्रति । यमसान् । यदा वा रवयुष्मसां क्षत्रुरु ॥ पक्षन्नापक्षंव स्ठात्रच्च रथं ॥ तांस्त्वे सर्वांस्त्वां न्देवां स्त्वं तांस्त्राय स्वावदांस्त्वं य । विसर्जनीयः परेषि
तिस्पर्शोष्मसंधयः । इत्येतेषु नकारो विसर्जनीयवद्भवति । ते एते यरति य क्रे इत्येवमादयः संधयः स्पर्शोष्मसंधयो नाम वेदितव्याः । तांस्त्वे । तांस्त्वेत्र
त्र्यामपुरुतनुरुतो । सर्वांस्त्वां इंद्रगछसि । देवांस्त्वं देवांस्त्वं परिष्नरसि । तांस्त्राय स्व । तांस्त्रायस्व महस्य । आवदंस्त्वं आवदंस्त्वं शकुने । स्पर्शोष्मसं
धिसंज्ञाप्रयोजनं । स्पर्शोष्मसंधीन्यत्र रिफसंधि रिति । अभिमुखो विपर्यासो द्रष्टव्यः । विसर्जनीयः परेषि विसर्जनीयं नकारमापद्यते परेषु याच्च
क्ष्यामः तदुभे ॥ नृः पति चो नॄः प्रणेत्रं नॄः पात्रं स्वनवान्यर्यः । संधिर्विक्रान्त एवेषनॄः पारि [illegible] धीतिय । इत्येतेषु स एव संधिर्विक्रान्तो नाम वेदित
व्यः । नृः पति [illegible] निंत एवाने । नॄः प्रणेत्रं । तोतयदंनां शतसंनृशंसं नृः प्रणेत्रं । नृः पात्रं । कदिक्ता न्नूः पात्रं । स्वतवाँः पायुः । नुवन्तस्यस्वतवाँः पा
युः । नॄः पाहि [illegible] धीजिरः । शृणु धीति कस्मात् । रक्षा नृम्णा यस्तुर ॥ नकारस्य लोपे रेफाभावे पूर्वस्थानादवनासिकस्वरः । नकारस्य लोपेन्नो तत्
वे रेफतावेच नकारस्य स्थानात् पूर्वस्वरो अनुनासिको वेदितव्यः । अस्माँ अस्माँ इदुदव । पीवो अन्नाँ रयिवृधः । अन्नीकृरिविसारथिः । अंतमहां
स्वरसिरो वन्नेन । तांस्त्वौत्र्यामपुरुतनुरुतो । कदिक्ता नॄः पात्रं ॥ आदिस्वरश्चोत्तरेषां परे पि । उत्तरेषां पदानां आदिस्वराद्यनासिको वेदि
तव्याः । पादे पि वर्तमानानां पदे पीत्यपदयंते । इवेण पूर्वसंहितायामेव । अत्र हुनाव द्य मातो नोनयोः । ते एते उत्तरत्र निर्दिष्टाः ॥ मांस्पचन्यामां
शास्त्रेण स्थये मां श्चतोश्च । इत्येतेषु मांस्पचन्याः । यन्नीक्षणं मांस्पचन्या उखायाः । मांश्चये । मांश्चत्वेवाप्तत्राने । मांश्चतोः । अन्न धूमं मांश्चतो वरुणस्य ॥ इमित्यं
तलोपइष्यदयेषु गर्जेगावो वस्ममजंति इच्चाते । सखायो विष्या वहुना रिणं विरय मित्यन्तत्तर संधिरेव सः । इमित्येतस्य पदस्यांतलोपो भ
ति । इत्येतेष्वदयेषु समस्तसंधिरन्तत्तरसंधिरेव द्रष्टव्यः । गर्जे यमी गर्जे नृता दृधः । गावः समी गावो मतयः । वस्सं । समीवस्सं न मजंति । तमीमृजं
त्यायवः । प्रच्यते । समी प्रच्यते । सखायः समी सखायः । विष्याव । समी विष्यावसवना । पुनः संवत्सरेवा दृषेज्ज्ञ द्यमी पुनः । रिणाति । एरिणाति बर्दि
विप्रियं गिरा । रथं । समी रथं नगुरिणे ॥ पुरुपद्याधि [illegible] घांते चंद्रशाद्व परें तरा । पुत्रात्पद्यु अदि । इत्येतेषु

इपदेषु सस्कृत्स्येव पूर्वपद्यांते पूर्वस्मिन्सलिचं इत्याद्वे परेमतिऋंतरासंध्यः शकारउपजायते। आगमो भवतीत्यर्थः। पुरु। मति[illegible]त्रंपु
रुष्यं इ विविधान्। नृषु। नृषुष्यं इमवसे। अधि। अधिष्ठं इ पृतूषु। रुस्यैव पूर्वपद्यांतेसति। सुष्वं इ दस्म। विश्वष्वं इ। अमित्रहन्। रुस्य
इति कस्मात्। स्पूर्यांव इ मसे। येषामेतदवग्रह्यं पदं। येषां अनंतरस्त्रं ॥ परीतिपद्ये रूपरे षकारः। परीत्येतस्मिन्पद्ये सपरे सत्यंन
रषकारउपजायते। आगमो भवति। परिष्कृ एवन्द्रानिष्कृतं ॥ वनेतिरेफः सदरहुरे। वनइत्येतस्मिन्पद्ये सदृशाद्धे परे मत्यं नरारेफउपजा
यते। तिभृइष्यं नपूर्वदं वनर्षदं वनर्षदो वायवः ॥ परिष्कृएवंतिवेधसः। परिष्कृएवं तीनि प्राप्ते परिष्कृएवंतीति वचं निपात्यते। आपद्यार्थंग्र
हणं। परिष्कृएवं निवेधसः। वेधस इति कस्मात्। पतिकोशो मधुश्चुतं ॥ अस्कृतोषसं। अस्कृतोषसमितिप्रश्ने अस्कृतेति सकारो निपात्यते ॥
अस्यापद्यपदार्थं ग्रहणं। निरुत्स्य सा मस्कृतोषेसं। उषसमिति कस्मात्। छुजं ह्यन्यमत्र तप्रवेपनी ॥ शौखाहराः संधयएतत्क्रमाः। तएते श्लोघा
हराना मसंधयो लिदितव्याः। कुरुपृथ्वधीत्येवमादयः। शौखाहरसंज्ञाप्रयोजनं शौखाहरागमोपिति ॥ मेधातिथ्यो वरुणानं प्रतांतोस्प
र्शांतिस्कापत्ययो निर्दिसेते। ऋस्यौभवतइत्यर्थः। इंद्रावरुणान्यूहवां। इंद्रावरुणा यां हुवे। क्रुनाः। कुवंदहं छत पूतमित्रावरुणा हूयते। मेधाति
६ थ्योति कस्मात्। इंद्रावरुणा युवमध्वरायनः। स्पर्शांतिस्कापत्ययाविति कस्मात्। तामित्रावरुणा हुवे ॥ आदित्यादेवावरुणा हुरेतियेत्यादि
श्रोइत्येतानि पदानि दृष्यादिषु प्रत्ययेनिर्दिसेते। येत्यादीन्यत्र रक्षोहारिद्यान्हि ॥ वयमित्यत्र मित्रा। वयमित्येतस्मिन्प्रत्यये मित्रा इत्येतत्पदं
निर्दिसेते। मित्रवयं यस्तूरयः ॥ यासुधतीकं निष्कृतं पुरोहितिः तत्रं दाशति शवसामिषणापः। तइमेरये त्येवमादयः पूर्वसूत्रे निर्दिष्टाः। प्रसा २५
द्वि निरकुरया। पुत्रां रत्नं वरुणासुप्रतीकां बलिक्रादेव निषुतं। इयंदेव पुरोहितिः युविभ्यां। युवमेयेषु वरुणा हत्रं। इंद्रायो वां वरुणादाशतित्मन्।
रावसा। यः ग्राति त्यद्रावसां वान्नमस्या नाम हादेव निषजायेः ॥ सोविच्चग सो दशामेयमंडले सान्चीयते सः पनिक्वी रिषस्तवै। सो विदित्यो चंय
निपात्यते। अगस्त्यादेदशामेवमंडले। सविचितिप्राणे सोघितं। सो चित्रुनमयति। दशमेवमंडले। सो चिकुसख्यान्नर्यः। अगस्त्यादेदशामेवमंडलेइ

ति कस्मात्। सचिच्चासां पतीरयीणां। साचीयते। साचीयन इत्याचं निपात्यते। विसर्गलोपश्च। सचिकिचांईयते साचीयते। ईयत इति कस्मात्।
सचित्रचित्रं ॥ ० ॥ सुपलिक्नीः। विसर्जनीयस्य लोपो निपात्यते। सपलिक्नीरिति प्राप्ते। नता अगच्छन्ननजनि ष्टदिमः पलिक्नीः ॥ ० ॥ हिजस्तवे।
हिसस्तवेति पूर्ववत्। न हिषस्तव नो मम। हीति कस्मात्। सतवो नीगो प्रुगंता ॥ ० ॥ नुदुदन्तो दुदुन्नागा अदुदुन्दुदन्त्यधेस्य दुहितान्तु
दह्नि। इहं त्वपत्मन्दुकुषो नि दहन्तु तत्कूसो दहि हियान स्यदतोः। इत्येतानि यथागृहीतं भवति। अदुदुन्नतः। दुमतिं नदुगुहन्तः। दुदुद्
नू। येडं नचास्त्रयव सेदुदुहन्तू। गा। अदुहन्त। नित्योतिषात मसोगा। अदुदुहन्। गा इति कस्मात्। अधुदत्पिफफ़र्षी। दुहन्नूह्यधेत्तरिय
तेमंदिनं दुदन्त्यधे। इव इति कस्मात्। निर्दुदेनू वहणाध्यः। अस्य दुहन्त विश्वासास्क्रं पयो अस्य दुहन्त। अस्येति कस्मात्। अर द्वाजा
याव दुहन्त द्विता। अन्दुदहि। यं विजास्य नुदहि। अन्दु इति कस्मात्। नीयातं धह्यात सं दहन्तादहन्न विश्वं तत्रषाणामो घति। नेति कस्मा
त्। प्रविर्न्त्राववपति क्वाकधदेत्। पत्मं दहकुषः। तस्य पत्मंड्डूदकुषः तत्क्रतं सः। पत्मन्नि केस्मात्। सयो वस्कादत्रिदहन्त्। अन्नीति क
स्मात्। प्रविर्नप्रावपति। तक्का सो दहि। आदस्यते तक्का सो दहि। तक्का स इति कस्मात्। नीयातं धह्यतसं। हियान स्यादतोः। संहृषिरस्यां हियो
नस्य दन्तोः। हियानस्येति कस्मात्। धन्तोर्नवाताः ॥ ० ॥ वर्गः। इति पार्षदव्याख्यायां तृतीयस्य प्रथमः पादः समाप्तः। अत ऊर्ध्वं ना पाधः सकारः षकारमपद्यते
परे यज्योः। अन्यैरेकाराद्इतिरत्र स्वधितो वापत्रिभवति। तिविधात। अतः पादन्त्यैः नामिनिमित्तम्परेरपकपतितः सकारः षकारमापद्यते। इत्येतदधिकृतं वेदि
तव्यं। इतऊर्ध्वं यत्र यत्र वक्ष्यामस्तत्र तत्रोपकरिष्यामः। आहि तत्र स्ववर्जनवति। ततः पश्चाद्यापतिर्नतीति विधाज्ज्ञानीयात्। निषिध्वरीस्तत्र् अप्वीः। अतः पाद
मिति कस्मात्। तन्न इंजस्तादहस्तस्य दहन्नियत्। नामकपथ इति कस्मात्। प्रभुषविशोमन्तोविः। वहिषस्वनेदुप। अन्यैरेकारादिति कस्मात्। येस्माकुरा ॥ ० ॥ स्तती
नकिस्थेवर्ककरुनहृजित्रीनिहिति। सः। स्तुतः। नकिः। स्थेः। वि। उस्तं नहि। अनित्री। निहि। एतैः प्रदेरूपतितः सहतोनतादं नम्यते। स्तु अस्तुष निच्यः। भर्ती। ऊती अहृह
तः। नकिः। नकिंशो अप्स्यरणः। स्थैः। स्थेषएवे विशिषष्ट। वि। उदनेप्राणे दसौ विष अर्थी। ऊरुः। ऊरुषसरथं सारथए कः। नहि। नहिषस्तव नो मम। अनि। अनिषद्धमोदन

गो॥ ओषप्रविश्रा कृद्दि। नि। निषद्दीयतां तन्त्या। हि। नना ऽअग्नेऽत्र ज्ञ निषद्दि। सः॥ ०। घस्वरेणौ व सन्त्सः॥ घा स्वरे णैव पदे नो पहिते सस्कः इत्येते पदे न म्यते।
सत्। दि विषद्रूस्या दद्दे। स्कः। यदिन्द्राग्नी दिविष्ठो यत्। घस्वरे णो वेति कस्मात्। ध्रुवं हि स्कः स्यपर्ती। ०। स्वबक्क स्वरेण। स्वइत्येतत्पदं नम्यते। अबक्क स्वरेण पहि
ते नान्तु। मो षू त्वा वा घतः। न पो षक्त्रो। अबक्क स्वरेणेति कस्मात्। सुदीतिभिः सुदीदिहि। ०। पदादयश्च स्यिति स्कि स्त्रि ति। पदादयश्च सकारो न म्यते। सकार ककार
नकार त्रयुक्तो। स्यति स्कि ति स्त्रि ति इत्येते। स्यूति। दिविष्पद्म पार्यो। स्कि ति। यन्नुष्कन्नं प्रथमं। स्त्रि ति। अयिष्टू स्निरवीनां। अबक्क स्वरेणेति कस्मात्॥ पदादय
श्चेति कस्मात्। ०। अरेफस्य च स्मि ति। रेफवर्जितनाम्यंतस्य पदस्यो त्तरस्मी त्येतेन म्यते। सदिष्मा ऽऊ स्निन्त्य। वयं घाते अपिष्म सि। अरेफस्येति कस्मात्
कर्त्तव शा स्तुन्नु हि स्मराथः। अबक्क स्वरेणेतो वान्तु वर्त्तते। वतामि सम्प्रूषणं। ०। एकारे णापि स्थितिनः परं यत्। एकारेणा पपहितं सः इत्येतत्पदं न म्यते। न
इति परं पदं येषापि न वति। तेसु त्तो मरुतो। नः परमिति कस्मात्। ये छुत्र त्र शवसः। अपि पदं त्र ति षिद्रूपा सूर्धो। ०। दीर्घो न स्यिति। दीर्घः पदांतः स्यि ति पदं न
नम्यतेते। वीरैः स्याम सधमादः। ०। उत्तना स्पर्शपूर्वी। अस्पर्शपूर्वं युष्मे दं स्यिति पदादिं न नमयति। दृषत्त्स्य दृषा रणः। अस्पर्शपूर्वं इति कस्मात्। उ दुष्यदेवः
सविता। ०। तकारवर्ज स्कार कारवर्णमं तः पदस्तो पि ष का करपूर्वः। तकारवर्ज स्कार कारवर्गमापद्यते। अंतः पदस्तोपि पदादिस्तोपि षकारपूर्वः॥ निष्टु निहि
कः रिचिद्दो नि। ष्टि तो मध्ये ऽत्र हीसः। षकारपूर्व इति। कस्मात्। यस्ते हं तिपतयं तं। ०। सितां स षस्का स्त्र निहि स्तवाम स्त्रवे स्क वंति स्कहि सीस्त तस्क। सा हि स्त
स्कपूस स्नि स स्तुं स्व नी। तिस्रो जेत्यादिष्वापि बक्क स्वरां ते। इत्येना नि पदानि स्रो जेत्या दिष्वबक्क स्वरां तेरबक्क स्वरांतैरपि नामि निरूपहितानि न म्यते। सि
तां पदिहि ता मनुं वता। स घस्तात्। निष्मि मन्यो घमघो निष्य घस्तात्। स्तनिहि। निष्ट नि हिदु रिता। स्तवामा। नम्न ष्टवामा। स्तवे। विश्वा यष्टा मन्न ष्टवे। स्कवंति। अ
ग्रष्टु वं ति पूर्वथा। स्कहि। तन्नु षु हिय स्निष्टुः। सी। निषी दत्त्रसा स्कृतः। नृष्टुतं दुंद्रन्। स्त। आ पो हिष्ठा मयो भुवः। सा हि। दृषा त्वर्जगणा तो। स्तः। नास्य तेमहिमा २५
नंपरिष्टः। स्कप्। सो मो विराजमनु राजति ष्टुप्। स स्ति। अजो निषस्ति नमस्ता। सस्त। निलिनस दंनरः पूर्वः। स्वनि। यद्दिक्रो ग्राम ष्टपाणि। मस्तो नेत्यादिः। परि
ष्टोन नविंशतिः। प्रविष्टो नेऽऊनो गिरः। ०। निपरीति स्वमी त्यादी सकारवर्ग्यो दयौ। निपरि इत्येते नमयतः स्वसी त्येतौ पदादी च वर्ग्योदयौ यदि न वतः। नि म
तां तं को शत्तुद द्यानि षिंच। परि। सस्त स्वधरः पविस्ति यते। परिषजाते लिबुजेव। चवर्ग्योदयाविति कस्मात्। व्यक्तं नीपरिस्व जः। ०। इकारे णो त्तरे पराः से ससीति

स्वरोदये। स्वरोदये सकारे सति पराश्च नि परि एते न मयतः। सेससीति एतान् निनमयंति। निषे। परियजं निजेदपुः। निषा। सदनायो निक्षुविभ्र। परिस्वा भुवंनरः परिषदं

षासं। निषि। निषीदति। अष्टधा। स्वरोदय इति किम्। नू। दिवश्चरं। तिपरिसच्यो अंतान्। ०। सेधस्तापयसस्वजे सस्वसाते ससादरा संतं संतः संति पूर्वी स्कुस्कादितियो

गः। इत्येते ष्वनि परि अयां सकारो न मायते। सेध। वायस्यते निषेधा। स्वापय। निष्वापयति। श्वद्दत्ता। सस्वजे। तमिंदुः परिषस्वजे। सस्वजाति। समानं दृक्षं परिषस्वजाते।।

ससाद। निषसाद इति। संतं। अस्मै वसं परिषिंतं संतः। नाद्ययः परिषंतो वरंत। संति पूर्वीः। ताई विश्वतः परिषंति पूर्वीः। पूर्वीरिति कस्मात्। धन्वोर्न वाताः परिसंत्य

च्युताः। स्कुः। आर्लीन दिवो घृतताः परिष्कुः। स्का। परिस्काइ इमा यया। स्कात्। मानो मर्ता अभिद्रु मतिः परिस्कात्। चकारः किं। अत्रोच्यते। अकारेण स्कुधायस्य सिद्धत्वात्

पूर्वश्च कारो पात्यारार्थः। कः नेत्युच्यते। तस्यैव तत्प्रयोजनं अक्र रश्चकारः पूर्वं यथा स्यादिति। ०। हिसिंच तृषिंच रजः स्तुषीद क्षितो षिंचता निषतः किमुक्षिन्नु स्त्र

रिनिः धर्म सि दिविष्टं केष प्रति पुष्कर अत्री सधस्थात् किमुष्वित्। इत्येते ष्वपत्वं निपात्ये। सिद्धशब्दस्य स्वरूपेणाख्याख्यानं निपात्यते। सामान्यलक्षणेन प्रकृतिप्रत्यय वि

भागेन यदि सिद्धं स्वलक्षणेन विशेषलक्षणेन। कंठोच्चारेण साध्यं। तं निपातनं। साधुत्वमस्याख्यायते। प्रयोजनं इत्र वतीत्यर्थः। इति शास्त्रांतरं। हिषि

चाश्च धूर्यव हि षिंच। तृषिंच। आतृषिंचसहरिं जः स्तुषीदन्। स्तु घृतं नदीनां रजः स्तुषीदन्। इतो षिंचता। षत्वं षत्वं निपात्यते। परीतो षिंचता। अनिषतः। अनिषत

स्न दातरो। अत्रोच्यते। अनिषत इति स्वगणादि अत्रीजन स्नदानरेति दीर्घत्वस्य षत्वं न प्राप्नोति। नैष दोषः। यत्तेन दीर्घत्वं षत्वं न विष्यति। शास्त्रान्तपूर्वी

णसंधिर्न भवति। अतो न्यत्र हि वर्त्स पूर्वेण संधिः। एवं तर्हि ज्ञापकात् सिद्धिः। पूर्वं समर्थाः। शावसादति षत्वं प्रति बेधार्थं अनुष इति विशेषणार्थं प्रशद्ब कर्वं ज्ञापयत

षपादौ दीर्घत्वं भवतीति। यद्येवं पूर्वषत्वे सति। अनीतिनो भवंते सतो नरमिति दीर्घत्वं न प्राप्नोति। सतशब्दो भावात्। नैवं अत्र कृत पूर्वगत्वा न विष्यति। सतो

यः पूर्व इति षिचे णाच कृत पूर्वगतिराश्रयितव्या। यस्मात् मोषूणा इंद्रेति स्वबक्षरेण तिषचे कृते स्तित्ये नेषिति दीर्घत्वं लकारे वचनेन स्यात्। स्तुशब्दाभावात्। न

कारस्यन तिर्न दीर्घात्। अथ तत्रैतस्माद्वचनादीर्घत्वं न विष्यति। नदति न। अस्मिन् वचनस्यावकाशः। प्रस्तुन आयुर्जीवसे तिरेतन्नेति स्वित्यु तेष्वकाश रयोः परोणि

चेडपेंद्रेतीदं वचन समर्थ्यात् विषयसीति। तद्वत्। प्रसून इंद्र प्रवता हरिभ्यां मिति स्तुतार्थत्वाद्वचनस्यतस्या तस्मादेव माद्धिप्रसिद्धं कृत पूर्वगतिराश्रीयते यद्विता

पकात्। पूर्वषत्वं स्याएष्वादी दीर्घत्वं क्रियते षचेकृते। अष्टु तइंद्रेति दीर्घत्वं न प्राप्नोति। कथं पदांतादिष्टे वविकारशास्त्रे पदे दृष्टे श्रुतिवचनात्। न चात्रापि कृत पूर्वगत्वे व सिद्ध

न सिध्यति। आश्रीयमाणे कृत पूर्वगतिर्न विष्यति। यथा सतो चित्ताश्रीयते। सार्द्धमथाद्विपिः कृतैः पादादौ व्यजनो दयमि

तिज्यानेति तस्मात् कृष्णुतइंद्रेत्यत्र दीर्घत्वं न प्राप्नोति। नैष दोषः। दीर्घकरणो व्यंजनेनेति प्रसक्ते व्यंजने ऽधिकारेपा दादौ व्यंजनोदय। मिति पुनर्व्यंजनग्रहणमनर्थ
कं। तस्य विषेषितस्य प्रयोजनं। पदे अहृष्टे चिपि व्यंजनमात्रेऽपि दीर्घत्वं यथा स्यादिति एवमेके दीर्घा पूर्वं पञ्चोणत्वे कुर्वंति। अपरे पुनः कृताकारांतं सषकारमिच्छंति
णचस्य निमित्तं कृताकारांतं कुर्वंति नापयति। वर्णक्रमेण पूर्वस्य स्वरस्य षत्वणत्वात्पूर्वं दीर्घत्वं भवतीति। तस्मात् पूर्वं दीर्घं कुर्वंति। पूर्वं दीर्घे सति षत्वणत्वे
नप्राकृत। अग्नीषतस्त्वदानरा। मोषूणा इंद्रात्र पृत्सु देवैरिति एवमादिषु अथ वयं नाकुर्वतीति। तस्मिन्। मत्तो विश्वांअभिषतः। मोषूणः परापरादृतिसा वकारात्वा च्य
नस्य। नैष दोषः। साम वशादिति वैवापवादा नकुर्वंति ये संपद पाद वृत्तयोरिति। अत्रेत्रैव कारस्यो इदं किल प्रयोजनं। पाद वृत्तयोः संपदमेव कुर्वंति। नान्यस्य विधा
26 नं। तस्माद्दत्तेदीर्घत्वे षत्वणत्वे न विषयतः। साम वशादित्यत्रैव कार करणादन्य विधानं न कुर्वंतीति। कथमेतद्यावसितं। यदयं अरिनि हितं प्रतिषेध प्रकरणे। म
तीनमन्ध कर ष्णायो अद्रिमित्यत्र प्रकृतिर्न बाधेथं। वयो अस्या अथयत्राद्वं पन्नुज्ञापयत्याचार्यो वर्णक्रमेण पूर्वं दीर्घत्वे सति षत्वयोनान विद्यत इत्यत एतत दवव्याति
ता। किमुष्विद स्मिनि विदि तनतेति। किमिति कस्मात्। इदं प्रकउस्विदायके। सूरिरिति ष्याम। घृतं तोह त्राणि सूरिरितिः ष्याम। दिविषंतु उत त्या नामो दिविषंतु। कुष्ठ। केष्ठा नरः। श्रे
प्रतिष्कर। प्रतिष्करविरुजाँवी। इदं हः। त्रीषधस्था। त्रीषधस्थासिंधवः। कमुष्वित्। कमुष्विदस्य सेनया। कमिति कस्मात्। उकं कउस्विदंतमः। ऋ जुष्ववाणो दिविषं
सूरिरितिस्यां मम कं तिष्ठन् ऋ ष्ठिरं वं सुषीदति। कुष प्रदिष्ठो यत्र साम हीषा विषान्त्रया। मोष्वयतिष्ठेनेति च। इत्येते षुयष वं निपातोहोते जुष्ववाणः। सोमजुष्ववाणः सा
हनिः। दिविषन्। दिविषन्तु क अनवेतः। सूरिरितिः ष्यां। आवां छन्दोव विमकु रितिः ष्यां। सकं तिष्ठा न छं तिष्ठा निषदः। नृष्ठिरं। नृष्ठिरं मरुतो वीरवंतं। वं सुषीदति
स्येनो नवं सुषीदति। नुषप्रीन सन्नुष प्रपूर्वाः। प्रेति कस्मात्। प्रनु समर्तः। हिष्ठो यत्रसा। पूतेव हिष्ठा यत्र सायत्र सेति कस्मात्। सुवं हिस्तुः। मनीषा। विदे हि मा ना मि
होमनीषा। विषा। विषा होत्रा। नृया मोष्ठु। नृयामोष्ठु चावतः। यतिष्ठनं। विश्वेदेवासो मनुषो यतिष्ठन। वाजी स्कतो वदंति सीप तिस्मादि ससिस्कतः। अपो सुम्य २६
क कधिष्ठुत्रि स्म स्कहि स्कसीति। न इत्येते षु यथा वितथत्वं न भवति। वाजी स्कतः। वाजी स्कतो विदथे। वदंति सी। वदंति सीमरुणासः। पतिः स्याः। प्रस्यपतिः
स्यां सुगवः। दिस्म सिस्कतः। यदि स्मसिस्कतो मघं। अपोसुम्य दो। अपो सुम्यु दवरुणा मादेति कस्मात्। अपो सुणा इयं शरुः। अधि ष्ठा इंद्र सुधि ष्ठमे। त्रिस्मा। त्रिस्म मा
ज्ञः। न यथः। स्कहि स्कहि। स्कहि स्कदीदेते प्राते। ऋ युग्मां तस्मादं तमृजीय पूर्वे रंतः पदं न स्यातें ऽतः पदस्थे। युग्मां तस्मात् प्र विश्चिदं तमृजीय पूर्वैः। अंतः पदस्थे ना
नि रूपहितोतंतः पदं सकारं नस्यात्। युग्मांत स्मात्पूर्वैः। गायत्रं च त्रिष्टुभं। विषित स्ककारोदसी। इंतमृजीय पूर्वैः। सुषुमायातो ऽ द्रिभिः। अश्विना मधु षुत्त मासुवाकुः।

युष्मांतस्मादंतर्यूलीयपूर्वैरितिकस्मात् द्रयंश्चकोनिविसर्गवाइद्यांअंतःपादमितिकस्मात् इदंत्रिविष्टप्तक्षसंनस्तर्यः॥ अंतःपदस्थैरितिकस्मात् पुरुहूतपु
रूवसोसुरक्षः॥०॥ अन्यपूर्वैरपिपघा॥ पदादिनाकुसन॥ युष्मांतस्मादिपूर्वैरपि अन्यपूर्वैरपिनामि त्रिसपाहितःपघादिनाकुसन्नमकारोनमाते॥ परिषिच्यमा
रणस्य॥ विदुर्विषाणंपरिपानं॥ तंस्तुष्टुत्वाविवासे॥ अजिष्टनेते अदिवः॥ अंतःपादमितो वाक्यवर्तने॥ वहस्वासुस्वप्यं॥०॥ एकाररेफपूर्वतनोपध
श्च॥ एकारोपधश्च पूर्वतनोपधश्च सकारः पघादिनाकुसन्नमाते॥ एकारोपधः॥ स्तोणमुपधेष्टा॥ मपारेफोपधः॥ तिष्ठदधंनथूर्षदं॥ पूतनोपधः॥ पृत
नाषाड्ढ्यायच॥०॥ वर्गः॥ रेफकारि ऋकारपरः प्रकृत्या॥ रेफपरः ऋकारेकृः सकारोपधश्च सकारः प्रकृत्याभवति॥ रेफपरः॥ दृष्टस्यातिस्त्रियाः॥ रुका
स्कारपरः॥ रपरः॥ इंद्रस्यधनुः प्रस्रवेतिस्तृष्टाः॥ तिस्तृणांसस्तृणीनां॥०॥ संस्पृक्कस्य सरस्यरितिवाहराणां॥ संसस्पृक्॥ स्वःसमरास्वर॥ इत्येतेषांयाहराणां सकारः
षत्वमापद्यते॥ संमृतुसमिधाय॥ स्पृक्॥ दिविस्पृग्या॥ त्यतत्सानिः॥ स्वः ते देवाःपरिस्थितेषु॥ स्वः॥ निसमीर्णांस्तेषु हि॥ स्वर्॥ मेषंविप्रा अजिस्वरा॥०॥ सेतिवा
स्यपरिपनोपधश्च येवं॥ उपसर्गःइत्येतस्मोयाहरस्यादिसकारः प्रकृत्या॥ तदरंपरिपन्नस्पृसवेयपक्षभवति॥ सुसंसमिधो अतिथिः॥ परिपन्नोप
धमवेरितिकस्मात् अजिस्वरान्निषद्गाः॥०॥ संयोगस्यचायनुनासिकादेः॥ अनुनासिकादिः संयोगस्यो पधसकारः प्रकृत्या॥ सइत्येतस्यास्तस्य
सुसंकाशामातेव॥ सुसंदृक्ते घनीकः॥ संयोगस्येतिकस्मात्॥ उत्तनोगोषणिंधियं॥ अनुनासिकादेरितिकस्मात्॥ परिवृधंहरिरस्य॥०॥ सहस्रसनितास्रात्रांसा
वित्रसूरीस्तषे॥ समुद्रं सहस्रंसारेयामकः॥ साधनी सह॥ सनितः॥ साधः॥ सहशः॥ सखायं स्पृहेरेते साहस्राय पद्याः॥ इत्येतषुसासहसाः पद्याः संतः प्रकृत्या
गव्यस्य भवति॥ सहस्रः॥ वज्रः सहसंसृतं॥ सवितः॥ सनेमतं सुसनिता॥ स्ना त्रां॥ नरिस्रात्रां नरि॥ सावित्रं॥ सूरी॥ विद्यमात्रु विषंनास्तवरी॥ सुधूमा [illegible] स्तवरी॥
स्तपे॥ सुपुत्राआउस्तु स्तषे॥ समुद्रं॥ वज्रः समुद्रं धरुणं॥ सहशा॥ विसहशा जीवितानिप्रचक्षे॥ सारे॥ हिरण्यकेशो रजसो विसारे॥ सायकः॥ धन्वी सु
शिप्रा तस्मिन्सायकः॥ साधनी॥ अश्वपतेपशुसाधनी॥ सनायथावः सुसहासति॥ सनितः॥ सनितःसुसनितरुग्र॥ साधः॥ अन्तःस्पृष्टोभवतीस
दृशः॥ यमाइवसुसदृशाः॥ सखायं॥ तीव्रंसोमं पिबतिगोसखायं॥ साम्ने॥ त्रिंसहैः श्रुतसचारि॥ सानु साद्यः॥ पृदकुमारोपजते॥ इदादित्रषोअ
ग्निसानो॥ ग्राह्ण ग्रहणमक्रप्रयोजनं॥०॥ स्तुतेसोवरुणेधामि वर्षाणिस्यत्रिष्टीत्यवमुपस्थानश्चसर्वे॥ स्तुतेसोमेव्रीणी अप्रामि॥ वर्षाणिस्य त्रिष्टी त्येवमु

पघ्नयाश्च सर्वेप्वादयः सकारे प्रत्यये च भवंति। स्तुतो। स्तुते स्तुते स्तोकसो। सोमो। पत्सो मे सो म अ्रा भवः। व ब्रणे। सुसंशिता वक्षो व ब्रणे स्काः।
अभ्रामि। अप्रमि सत्यमघव न्। चर्षणि। गां न चर्षणीसहं। स्वविष्टि।। कुनु ति मिद्रः स्वविष्टि।०। अग्नि सया रयिस्का नो या सिसीष्ठाः सिसदिय द्वेन्येतेषु
यथा प्राप्तं सन्नंवं न भवति। अग्निसचा। अग्निवीरो अग्निसगास नो जाः। रयिस्का। रयिस्का नो रयिं। या सिसीष्ठाः। देवस्य हेळो व यासिसीष्ठाः। सिसदिं
गायेव विश्वं भुवने सिसदिं। तिस्त्रिरे। तिस्त्रिरेवाहि राक्षुषकृ तिस्त्रिराणा व। यत स्फ वाव हिकृति स्त्रिराणा। सिसिचे। मे कृ वको शं सिसिचे पिबध्यै। सिसिचुः। ब
कुसावं सिसिचुः।०। गोष्ठादिव गोषतमाः उपष्टुत् सप्रवादे नार्षदं पर्यषिस्व जनं। स्वादुषंसदः पुरुषं तिरश्चः। सुषंसदं स्तघ अनुसेषिधत्। इत्येते कृषत्वं नि
पात्यते। गोष्ठादिव। गावो गोष्ठा दिवेरते। गोषतमाः। दिविष्या मपायें गोषतमाः। उपष्टुत्। त्रिनाशश्रीवस्तवोत उपष्टुत्। सप्रवादो नार्षदं प्र कृसदं तो ना
र्षदं विश्वितं। यत्रार्षदस्य श्रवो। पर्यषिस्वजत। यंतो अ्नाधितः पर्यषस्वजत रेदितिप्रसिद्धा निपातनं। स्वादुषंसदः। स्वादुषंसदः पितरः। पुरुषं तिरा
इति बः संयोगस्य वा प्रत्युनासिकादेरितिप्रतिषेधे निपातनं। याति ध्रुषं तिं पुरुषं ति। ध्रुवयोः पुरुषं त्योः। सुषंसदमिति परिपन्नो पधायेदिति प्रतिषेधे निपा
तनं। परिप्रयंतं वय्यं सुषंसदं। सुषमि धेति समित्याद्व रे प्राप्ते निपातनं। अग्ने च वसुषमि धम समिद्धः। अनुसेषिध रिति पधादेवत्वे प्राप्ते सत्वं निपात्यते। षडकां
अनुसेषिधत्।०। वर्गः तकारे पूर्वपदांतो व्यापन्नो रेफसंहितो। नामिपूर्वः। अरेफसंहिते तकारप्रत्यये पूर्वपदांतो पन्नो नामिपूर्वो निमयते। अविष्टो
वर्धते यासुः। तकार इति कस्मात्। सद्धं तदिद्धनिःस्कजः। पूर्वपदांत इति कस्मात्। चमग्नेधक्तिस्त्रं। व्यापन्न इति किं पदे अइष्टस्य षष्ठार्थे। अरेफसंहि
त इति कस्मात्। प्रजस्त्रिराता पुरुधा। नामिपूर्व ग्रहणमेकार्थी अ्ने ष्टा स्योन प्रा शामि।०। विग्रहे तु यात इत्यछ च रयोः। अछदा यो पर यो:
वा। अहवि ष्टा संतं हविष्पायजा मातेः आविष्टे अप्वा। अछदा रयो रिति कस्मात्। यद्ग्धिधुद्वन्द्वमो।०। अविरेका क्षरस्या दौ। अविरित्ययं व्यापन्न एका २७
क्षरस्य पदस्यादौ तकारे प्रत्यये सकारो न म्यते। अविष्टं ब्रह्मणः सहा एकाक्षरस्यादा विति किमर्थी अविस्तुविश्व वसमं।०। न किष्ट। न किरित्ययं व्या
पन्न एकाक्षरस्यादौ तकारे प्रत्यये सकारो न म्यते। न किष्टं कर्मणा नशत् एकाक्षरस्यादाविति कस्मात्। न किष्टुकृषुये तिरे।०। अ्णे तत्र षिति। अथो न
किरित्ययं व्यापन्नस्तत्र षित्ये तस्मिन् अने काक्षर स्यादौ अपि नम्यते सकारः। न किष्प तुष्टा।०। वनतत्रफः स्वर्तं जसं तोस्यमिफ्ता रेघ्मनिः। लत्रूबतन्फः।

ततक्षुः । तं नो ग्रामं इत्येतेषु रेफेषु निरित्यत्र व्यापन्नः सकारो नम्यते । निः । निष्टक्वानारश्चमसं । ततक्षुः । मिदुं न स्तूरो अति निष्टतक्षुः । ततक्षुः । देवा नादेकं स्वधयानि
ष्टतक्षुः । तं । निष्टाम्न स्तुष्टुः अभ्युपागा । नो ग्रामं । निष्टे ग्रामं पारयथ । समुद्रान् । ७ पाकुत्निः पर्चत्निस्त्रिर्ददिर्वैरस्मयुः श्रुचिः त्रत्रैरेवमिति । इत्येतेषां व्यापन्नः सका
रः वमित्येतस्मिन्नुत्तरे नम्यते । पाकुत्निः । अदब्धे त्निः । अविनः पाकुत्निष्टं । पर्चत्निः । एषिनो कं तन्वायं पर्चत्निष्टं । त्रिरित्निः । त्रिरित्निष्टं देवस्सवितः । ददिः । संनि कामा
सो हरिवो ददिष्टं । वैः । पावक शोचे वेष्टं हियज्वा । अस्मयुः । एतं शंसमिन्द्रास्मयुष्टं । श्रुचिः । श्रुचिष्टं मसि प्रियः । ८ द्विपुष्टे वा दधुः । ष्टे सधिष्टवं । जोजिष्टरेम
कृतुष्टं । इत्येतेषु व्यापन्नस्य षत्वं निपात्यते । इक्षुष्टे । इक्षुष्टे ये पूर्वतरां । वा दधुष्टे । पुरूशंसेन वा दधुष्ट इन्द्र । सधिष्टवं । अश्मा अग्ने सधिष्टव । जोजिष्टरेमं
जोजिष्टरे मामतिकुरेवां । कृतुष्टं । इन्द्र कृष्टमा... ९ नाकुर्निषि धुरीप्रजोः । वंदारुषष्टिराविस्त्रिर्बाकोरित्यनुदात्तयोः । न स्व ... एतेषां व्यापन्नो नम्यते
अनुदात्तयोस्त्वाहत्येतयोः । आकुः । आकुस्तोत्री । तिदि विवं धनानि । निषिधुरीः । निषिधुरीस्त ... षधीः । प्रजोः । प्रजोस्त्रसतः परियंति । वंदारुः वंदारुस्ते तन्वं ।
षष्टिः । त्रिंशष्टिस्त्वा मरुतो वावृधाना । आविः । आविस्तत्कुष्मो न वकृ । त्रिः । त्रिस्त्रे अत्रं कृणवत्सस्मिन्नहन् । बाकोः । बाकोस्त्रैब ... इति । अनुदात्तयो
रिति कस्मात् । १० ऋकाररेफषकारा नकारं समानपदेऽवग्रह्येन मंति । अंतःपदस्थम ककारपूर्वा अपि संधयाः । ऋकारे रेफषकारा अकारपूर्वाः
संधयः अपि प्रकृता अपि नकारं । अंतःपदस्थं अवग्रह्ये समानपदे वर्त्तमानं नमयंति । ऋकारे । पंथामनुप्रविद्वान् पितृयाणं । रेफे । प्रयाणे जातवेदसः । षका
रे । विष्णुर्विश्वतां परिपानं मंति ते । समानपदमिति कस्मात् । त्रिवर्हिर्यानं त्रिरनुवृते । अवग्रह्य इति कस्मात् । उष्ट्राणां विंशतिं । अंतःपदस्थमिति कस्मात् । जु
कृतस्राम्नि मनसा । अककारपूर्व इति कस्मात् । यमासा तपनी । योऽभि... कृपवाहनः । अदान मन्नो नक्षतन । पूर्वैर्नितानतिकृ नम्य ... मितिक
केरितनन्नवति । त्रिवर्हिर्यातं त्रिरनुवृते । ११ संध्यक्षमा पनिंजो संधि... अनिंगपिपद्ये वर्त्तमानं नकारं नमयति । यदि क्रोशमनुष्याणि । संधिज इ
ति कस्मात् । महीमे अस्य वृषनाम शूषे । १२ नम धर्मैस्पृष्टिवैर्गवैर्व्यवेतौ । नस्व... मधर्मैः स्पर्शवर्गौ व्यवेतं व्यवहितं नकारं ऋकाररेफषकारा न नमयंति । ऋनु
नीनी नो वरुणः । अनिष्टनेते अद्रिवः । आनिवर्त्तन वर्त्तय नि निवर्त्तन वर्त्तय । १३ परिप्रस्पर्षीजादिषु चोत्तमेन । परिप्रस्पर्षि इत्येतेषु पदेषूत्तमे स्पर्शेन स्पर्शवर्गे ...
वेतं ऋकाररेफषकारा नकारं न नमयंति । परि । यमस्य माता पर्युह्यमाना । प्रमिनती मनुष्यस्य युगानि । सबी । ऋषिमना य ऋषिकृत्स्वर्षाः । इदं त्यत्पात्रमिंद्रपानं ।

स्वाहित वृतो अद्रिसानौ। अन्तर्हितं परिशयानां सर्वादिग्रहणं परिघस्य विष्णुप्रादिग्रहणं निवृत्त्यर्थं। ० पूर्वपदात् संज्ञायां। पूर्वपदात् स्थनकारं रु कार रेफ षकारौ न नमयंति। कर्मन् कर्म
आदिजगतां किमर्थं कुप्रपाणं नवचा। ० तथा सकार शकार व्यवेतं सर्वादिषु। तथा पूर्वयोगयोर्निषिद्ध स्पर्श वर्ग व्यवायेन न नमयंति। तथा सकारेण शकारेण वा व्यवे
तं रु कार रेफ षकाराः सर्वादि पदे श्रुव वन्नमानं नकारेण न नमयंति। आनि। त्रिनासिकं कुमज्जर मनर्वा निनकुदारुशृणांकुसां। निश्रु च कुष्मादिषु पिस्विस्ववचात्। तत्र वच
येन सिद्धत्वात्। रथेन वृष्णा त्रिना। निर्लिंकूः। अतः सह स्व निर्लिंजा। पूतरे वयस्वरावे द्वनिलिंक्ना। उनरस्यानि कारस्य निपातनं द्रष्टव्यं। ० यकारस्य संहितेनं। यकार
स्य संहितं स्य संहितं रु कार रेफ षकारा न कारौ न नमयंति। कन्नीकः। शीघ्रो हरिमन्कसायकः। स्य संहितं। वृत्र वृत्र परिविव्यसे। यकारस्य संहितमिति कस्मा
त्। प्रातर्यद्धिः सह स्तूतः। ० कर्मनिष्ठां दीर्घनीथौ इत्येतयोः रु कार रेफ षकारा न कारं न नमयंति। कर्मनिष्ठां। अग्निर्वीरं श्रुत्यं कर्मनिष्ठां। दीर्घनीथे। दीर्घनीथे दम्
नसि। ० ना तु रस्वत्। ना तु राय्ये रु कार रेफ षकाराः नकारं न नमयंति। स्व नौ नो रथ यद् इंद्र। यं वै स्वर्यं स्व नौ नुः। हि नो मित्र। हि नो मी त्येन स्य यु कार रेफ षका
रा न कारं न नमयंति। यां वा होत्रां परिहिनोमि मेधया। ० ह्रस्वोदयं येष्व पूर्व यमादिषु। ह्रस्वोदयं न कारं येष्व पूर्व इत्येवमादिषु रु कार रेफ षकाराः न नमयंति। येष।
यते ... पूर्व ... पुरु पुरु ... सचने। ह्रस्वोदयमिति कस्मात्। प्र रुणी था जातवेदः। ० त्रिधु च कुष्मादिषु नो नयोदयं त्रिधु च कुष्मा इत्यादि
षु पदेयु अनयोदयं ह्रस्वोदयं दीर्घोदयं च रु कार रेफ षकारा न कारं न नमयंति। त्रि। त्रिनाके त्रिदिवे। धुत्वं ... यानाना। कुष्मा। कुष्मानीता अव्यय
ज्योतिः। ० अह कारे ष्वधिक न्यसत रेषु च पुरः पुनर् दुर्भक्षत्र उज्योतिरादिषु। अह कारे ष्वधिक न्य सदेरे पदे वर्तमानं न कारं रु कार रेफ षकारा न नमयंति। पुरः पुनः दु
च्छु : ज्योतिः इत्यादिषु। पुरी। पुरो या वा न मा जिषु। पुनः पुनरागाः पुनर्नवा। दुः ह्रस्व योर्दुनियंतवः। यच्छु। सजिद्द्याचक्रनीकैः। ज्योतिः। शं नो अग्निर्ज्योतिरनी
को अस्तु। अह कारे ष्विति कस्मात्। कुमारदेष्णा जयतः पुनर्हणाः। अधिकन्यसदेरेष्विति कस्मात्। दुर्णामा यातिं। ० उरु स्वया प्ने उरु स्वया प्ने वृषा प्ने वृषमण्य
वो धिषवण्यापरापः। इत्येते सुणत्वं निपात्यते। उरु स्वया प्ने इति स्वर संहितमिति प्रतिषेधे प्राप्ते निपात्यते। अजरो योरपिवत्। अरं मे उरु स्वया प्ने रमंहस्या माप्ने॥ २८
यथा वरो सुषाप्ने। वृषमण्यव इति यकारस्य संहितमिति प्रतिषेधे प्राप्ते निपात्यते। अजरयोरप्येवं। समानमेकं वृषमण्यवः। अधिषवण्या नस्तो इमा कृतेषु णोर
० हस्य हृणाः शहून्नरवादा द्वंद्वंत्नतमत्नरं तेषु नरः। दृढ्य हृणा सदूतन्त्रवादः सत ... न्या नावा निपात्ते। न च प्राप्ता नरकार षकाराणां मन्यत मो पि विधि
ते। अतः कारणमपि दर्शयिति। इदं तोत दद्धरं मातृ केदि माति कं सत्। एते पुनं रथकारं न कारं दकारेषु। द्वय्यः। न दूयो अस्तु। मन्येंजनस्य दूढ्यः। हृणा संसव्यं।

कृतमूर्तिः। नानि निलिंपुः। च वा गदी। न निश्चवादिनि कुप्रवाकादिषु न कारं रेफषकौ रौ न नमयंति। र

प्रत्तमाहृणसावैनानि। इयेमि त्रोवहणोद्रूतनासः। परीतेद्रूत नोरथः॥ ॥ अव्यवेतेऽविग्रहे विधृश्च ड्रीरेफो भाणो समर्वप्रवौ यथोक्तं। अव्यवेतं अव्य
वहितं नकारं विग्रहेनानापदे वर्तमानमेव विधृ… ड्रिविर्धृकर्गौरस्त्रयो मध्यमवर्गाः तैरव्यवेतं नकारं रेफो भाणो नकारं नमयतः। सर्वप्रवौ क
करपूर्वविधिर्यथोक्तं। यन्नप्रकारेणोक्तं एतद्यथिन्नतं वेदितव्यं। अध्वरे श्रुप्रणीयते। वाजीसन्परीणीयते। अव्यवेतमिति किं। इन्द्रस्त्रवोवीरयवृत्तहता
नः। कृतकारांतं सषकारमिंद्रेति प्रातिः। सर्वप्रवाविति किं॥ शिक्षाणोअस्मिन्। विग्रहग्रहणं समानपदाधिकारनिवृत्त्यर्थं। रेफोष्मग्रहणं स्तरका
रनिवृत्त्यर्थं। यथोक्तग्रहणादिहानभवति। बलं धेहि तनूषु नः॥ ॥ आनीनुत्वं नोऽनुनौ च मध्यं नयत्यर्थं च प्रपरीति पूर्वे। आनीतं नुत्वं नोऽनुनुः
नोनुमः। नयत्यर्थं च प्रपरि इत्येतौ पूर्वौ संतौ नमयतः। आनीत। प्रथोअश्वानीत। नुत्वं। प्रनुत्वं विप्रान् नो अनुनुः। अभिप्रनोणोनुनुः। नोनुमः। इमा
अभिप्रणोनुमः। नयत्यर्थं वाजी सन्परिणीयते। अध्वरे अप्रणीयते। पूर्वं इति वचनाद्व्यवहितस्य न भवति। प्रयरायेनिनीषसि॥ ॥ वर्णः। क्रमप्रियाद्यल
सु ते श्रुने मिकृताकारांतं सषकारमिंद्रानते स्… तिसवनेषु पर्षि स्वरयं माप्रोकपरीतितैर्नः। इत्येते पदे नइत्येतत्पदं नमयति। क्रमप्रियाणेत तमिति कस्मात्। प्रकृतसमर्थः। प्रकनोवासु
ये ब्रह्माणइंद्रो। राओ यथा। सुते श्रुषाः। नेषि। नेषिणो यथा। कृताकारांतं सषकारं। शिक्षाणो अस्मिन् पुरुहूतयामनि। कृताकारांतमिति कस्मा
त्। तेन नो मा विरहनः। सषकारमिति कस्मात्। यत्रानश्चकाजरसं। कृतग्रहणादिह न भवति। पूषानो यथा वेदलं। इंद्रासि… मिंद्राणो मनसा नेषि
नते ह स्मेति। सुम्नो… परापर। स्या। आसुभ्राणो मघवन्। नते इति कस्मात्। प्रभून आशुः। इंद्रस्त्री… सवने भोशरं धि सवनेषु णः। पर्षिणा र्षि
णः पारमंहसः स्वस्ति। स्वः। ईशानासो ये दधते स्वर्णः। अर्यमा। अर्यमाणो अदितिः। प्र। प्राणइंदो। उरु उरुष्णुउरुणास्कृधि। परिपरिणो वृणजन्॥ ॥ रे
नो वृषवत्समिग्राय राया पूर्वाग ध्वनिष छकारवत्। नय्येनि… वाजाक्रोणो न दे नयप्रतरं परेभ्युन। एते प्रपरेभ्युमस्मान इत्येतत्पदं न नमयते। पुरुषि
पातिः प्रतिविधीयते। स्तव। परिणो हेतेः। वृषवत्। प्रनो वृषवत्। मित्राय। प्रनोमित्राय वरुणाय। राया। प्रनोराया। पूषा। प्रनः पूषा रथः। गधि। ऐंद्रनो गधि।
अविषत्। सवाजे प्रुप्रनोविषत्। छकारवत्। प्रनो यच्छविरः। प्रनो यच्छ चर्यन्नाम्। नव्येभिः। प्रनो नव्येभिस्तिरतं। मन्मने। नमि… अर्यमानः मन्मने। वा
जान्। प्रनो वाजान् भूथाः… देवीः… अनु वीरहनः… देनयप्रतरी। प्रनोनयप्रतरं वस्यो अच्छ॥ ॥ जोरोहेणानिज… प्रयण इं… स्वर्
परादु… अग्ने रवेलावा… इत्येते… नकारो नमयते। गोरोहिणानो। ग्यो। निर्जमाति॥ निरश्च

तापाश्चाग्निः । इन्द्रएणा । इन्द्रएणा निपङ्क्त । इन्द्र एणं । इन्द्र एणं प्रथमो अध्याति ष्ठत् । स्वर्णः । स्वर्ण वस्य रुषसां । परातृदस्व । परा ऋदस्व मघवन् । अग्ने
रवेण मरुतां । वालेवि वालविधापयो वस्थानीत् । शक्रणं पीपय द्विष्टया । ० एषा न ति इं तस्य मूर्द्धन्यत्वाभावः । एषा न तिरिं लः पादे नान्यत्र न घः स कार र घ
ल्पेव मादिकं अनुक्रान्तं तं न तिरि त्येवं वदितव्यं । दन्त्यानां वर्णानां मूर्द्धन्यत्वाभावो न तिरिति निधीयते । मी नु ष्टमाया । यथा मनु प्रविद्वान्थि चृ पार्णो
नरुद्धे । अनु । नाति संज्ञाया । प्रयोजन कृतो पाय रितेन ति मिति । ० वर्गः पार्षदव्याख्याया पंचमपरे समाप्तं । स्वर हस्वा रो पहितो द्विरुच्यते संयो
गादिः स्व ग । क्रमो विक्रमे सन् । स्वरेणानुस्वारेण वोपहितः संयोगादि वर्णः अविक्रम विक्रम विषयो वर्त्तमानः संयोगादिर्द्विरुच्यते । स एव संधि
स्त क्रम संज्ञो वेदितव्यः । अग्ये युक्त न्प्रयुक्त क्रिरग्ने । सो मान स्वरण । स्वरानुस्वारोपहित इति कस्मात् । त्वावतः पुरूवसो । संयोगादिरिति कस्मात्
उपते धन्तं सरुमानो । अयं समय स्य रामैन वो लि । अविक्रम इति कस्मात् । यः प्राणतो निमिषतो महित्वा । अविक्रम इति विषय स प्रमयपि प्राप्यात्
प्रथमोत्तम वर्गीयं ये स्परशे वो तितत्संस्कानम नृष्माणामाप न्नोप्य ना पन्ने पिजिह्वा मूलीयोपध्मनीयो विसर्ज्जनीयस्य स्याधिनवो न जनति
० सोष्मानुपूर्वेणासहो च्यते सत्त स्पेन । सोष्मा पूर्वेणा सोष्म वर्णः स्ववर्गीयेन पूर्वेण सह सह उच्यते । विहित अख्यं मनसावस्यः । आत्राते वपुं सप
ति प्रतीवो । ० असंयोगादिरपि ऊकारः । असंयोगादिरपि ऊकारः क्रामति । उप क्वायामिव घृणेः । ह बो नाम पिहिता । ० परे रेफात् । रेफात् क्रामति ।
अर्द्धवीरस्य । परे रेफादि ति विशेषणे अर्क प्रस्त्रजा इत्यकारस्य प्राप्नोति । स्वरानुस्वारोपहिताधिकारात् एव मिति । पुरोहित मित्यो कारस्य प्रा
प्नोति । संयोगाधिकारा । सिद्धं । स्वरोपहितात् संयोगादेरेफात्परमिति । ० स्पर्श एवं लकारात् । यथा परे रेफात् यंजनक्रमेत्येवं लकारात्परः स्पर्शः
क्रामति । मरुत्तङ्कु न्तुस्त विरंन दासीत् । ० ऊष्मणो वा । ऊष्मणः परः स्पर्शो वा क्रामति । तायदावने । ऊष्मणः परो सां प्रथमद्वितीयानां दशानामेव २९
स्पर्शानां द्विर्वचन मिष्यते । न सर्वेषां । तस्मात्प्राप्नोः । अस्मे इति । ऊष्मण एव द्विर्वचनं न विद्यति । न परस्य । दशा नां एवेष्ट मिति कथं मध्यवसीयत इदं ॥
ऊष्मण्य घोष दये नुप्पते परे इति स्पर्श ग्रहणात् निवजो पेलि द्धे यत्र घोषण त्वां करोति तत्नापयति । यथा विस्समाङ्कृतति त्य अ मकारस्य प्राप्ति
मर्थं । अघोष ग्रहणं करोति । न स वर्णस्य स्पर्शानां द्विर्वचनं न व ति । किं न हि दशानामेव । शास्त्रा तरे वनु पितथा इत्यते । शारः स्वयति ॥

आर: परेषां त्वया नां घि द्विर्वचनं न भवति। छकारात्सर्वेषां विज्ञाषादिर्वर्णनिष्पते। ब्रह्म। ब्रह्म स्पर्श इति कस्मात्। अश्व:। अश्व:। प्रस्व:। तत्कृष्ण ०। नाव

सितं। न खलु पदानि वर्तमाने रेफात्परं व्यंजनं क्रामति। इति। यक ०। न रेफ: रेफश्च न क्रामति। अर्द्धं वीरस्याष्ट तपामनिर्दं। नैन तु दानरत्नं। युक्तं। न

परक्रमोपधेति एते नैव सिद्ध्यात्। इदं तर्हि युक्तं। यत्र परक्रम प्रोति विध्यते। इत्। कक ०। वोष्मा संयुक्तोन्तुपधश्च। संयुक्त: अष्मान्तपधम वा क्रामति। स्वस्या

वाश्व स्यास्य जयाजि:। स्वस्ताय त्येव रुणाय। उक्षेति कस्मात्। कश्वोश्वा कांसंयोग इति कस्मात्। सोमो जिगाति। अन्त:पद्य ग्रहणं अप्राप्त प्रापणार्थं। ०

न तक्ष्मा स्वरोष्मपर: न खलु ऊष्मा न कूपरो वा क्रामति स्वरो वा। मन्युरदर्शि। अरवणो वर्षो। प्रसस्रति। ऊष्मपर:। य: सोमसख्य। त्रयं संकारा मा न्वव

न्निति। स्वरोष्मपर इति कस्मात्। प्रदर्प्यपयती। आविर्भूतान्म … अह। प्रसस्वाते दीर्घमा कु: ०। ौपरक्रमोपधा। न खलु परक्रमस्योपधम क्रा

मति। अर्द्धं विरस्य। मरुद्गणु … ०। सहा अतिहाय पवमानयस्य द्वितन्नेये तपहित: पदादि:। ऊकार:। संह। अतिहाय। पवमान। यस्य। द्वितन्नेय। इते

ते तपहित: पदादि ० कारेण क्रामति। सहास्महस्तोमा: सहछंदस:। अतिहाय। मातेगर्ज्जन् … अतिहायच्छिद्रा। पवमान। यत्र ब्रह्म। पवमान

छंदस्यां … पदादिजगत्युग्रराधें। छादीर्घेणायमेति वर्जे। दीर्घेण तापहित: पूर्वादिकारेण क्रामति। मा इत्येतत्पदं वर्जयित्वा। वर्माणि तेवर्मणा छा

दयामि। येमिछामममनसा ०। संयुक्तं व्यंजनं शाकलेन। संयुक्तं व्यंजनं दीर्घपरं न क्रामति। शाकलेन विधानं व्यंजनग्रहणां छकाराधिकारेण इत्यर्थं

… मारथं। शाकलेनेति कस्मात्। अच्छारथं। पदादिरितिना … वर्जनेः। राज्ञा … धः। संभुरहमिति स्मात्। माछेदन्तरश्मीरिति। एवमेके अपार … दीर्घ

ग्रहणं पदादि ग्रहणं … वर्तमति। अविशेषेण सर्वत्र शाकलं प्रकृति। राज्ञा … तवतां। यत्तस्य … ०। पदान्तीयो ह्रस्वपूर्वो ङकारेण कारश्च क्रामतन्तरेस्व

रे। पदान्ते वर्तमानो ह्रस्वपूर्वो ङकारेण कारश्च नाव पि स्वरे परत: क्रामत:। ह्रस्वपूर्वो यस्मात् स ह्रस्वपूर्व इति … स:। … ह्रस्वपूर्व इति क

स्मात्। अर्वाङिहि सोमकामं। प्रत्यङ्ङाश्यके। पदान्तीय इति कस्मात्। … ०। अनादेशे परलेखित्वे … सर्वत्र विद्यादपि वैतताना। अनादेशे

सर्वत्रविद्यादपिवैततानां। … पदान्तानां … अस्मिन्नष्टले द्विर्वचनादि विधानं … पदानादिष्वेव विकारशास्त्रपदेष्वपि … परिभाषा … सर्वत्र भवतीति विद्यात्। अपिवैतताना

… नां किं पुन: … तताना … विततानां … यथा … तीय … तता:। अन्त:पादा इत्येवमादय: ०। आपत्तिनि … संहितानां स्पर्शानां स्था

नाम्प वाप्र रेफ: संधानतां … दिया नाम् … मतं … पदि तं सर्वमंत्र क्रामेयाम:। ततसंहितानां वर्णानां …

कार्येषु तत्रेषु पश्चात् कृतौ त्यर्थः। केचाम सिनि धानं। स्पर्शानां तस्मान्नं। उपनीय श्रेफं। स्पर्शोदयानां भवत इव भवति। किंपुनः स्पर्शनिधानं नाम। सा
न्तराणां वा व्यस्य संवेशं क्रते। तदभिधानं वेदितव्यं। अवा अदेवा अप्स। उपमाषड्वा। यदेवा अदः। कुरूयो दग्धासि। अवक्षिपन् वृक्षे
क्का। दधिक्राव्णो अकारिषं। तत्संहितामहणं। यद्यप्यामिनि दानराः प्रसंयुक्ते वर्णे अभिनिधाने कर्तव्ये। नत्वीयश्चवणार्थाः स्पर्शास्तस्मान्नाभिनि
कस्मात्। अर्धाघोषश्च। पदो दया नांऽइति कस्मात्। अधनयदुरिता। अपवावघेद्यमिकस्मात्। अर्यास्त्वकर्मकृत्। सिनीवाली कुहूर्ता वषि
वांसमहोरपः। ०। अपि वावसाने। अवसानेऽपि वर्तमानानां तेषां वर्णानां अभिनिधानं वेदितव्यं। वरकंवाकुत्रि क्षुप्। ०। वर्गः। अनतस्थोष्मच
रेफिरक्तः। अंतस्था अभिनिधीयते स्वेस्वे जन्मध्ये रक्ताथ रक्ता अपि। यं यं युजं कुरुते परिप्रयंतं वयं हेमं लोगं निदधन्मो अमृतं। अगादंगाज्जो
जोमत्र्यै। तं वोदस्मा तवव्रतमनु। ०। लकारऊष्मस्वपि शाकलेन। लकारो अभिनिधीयते उष्मसु परतो शाकलेन विधानेन। नारायासोनद्र
स्रुवः। वनस्पतेशतवल्शो विरोह। शाकलेनेति कस्मात्। नजस्रुवः शतवल्शः। ०। स्पर्शे विकारः। स्पर्शे तेषां तोः पकारेऽशकारः। शाकलेन
विधानेनाभिधीयते। विस्फुलिंगो मतीः। शाकलेनेति कस्मात्। विस्फुली। ०। पदांतीयाय रवोष्मोदया। स्पर्शः पदादिस्थ वरेमकारात्। पदांतीया स्प
र्शमिकारा वर्णविचारे चोष्मादुत्तेषु पदादिषु परतो वर्तमानेषु शाकलेन विधानेनाभिधीयते। यथा। तत्रासंज्ञो नासत्या। आत्त्रो नम
देववंतः। उपमा। दध्यङ्ह मे जनुषं। अर्वाक्। शाका विवा। शर्मन्त्स्याम मरुतां। पदेमि पदान्तमकाधि कारेण। तत्पर्याः पदान्तीयाइति कस्मात्। युंता
स्त्वं प्रतिशृणुत्रांतः पांसुले। कारस्य नजवत्पदांतयातां पादादिरिति कस्मात्। उपेतिष्ठन्त गोनिधतु। इत्यत्रवकारस्य पदकाले पदादावदृष्ट
यानत्त्वर्वस्य दकारस्या भिनिधानं न भवति। अवरे मकारादिति कस्मात्। नमत्वा आ। ०। असंयुक्ता शाकलेनतत्। नकारं ऊष्मस्वपि शाकले
नित्यवमादिषु। यदितिकान्तं शाकलं तदसंयुक्तं वेदितव्यं। उक्तान्यवोदाहरणानि। ०। नपद्ये। खिम्फलो। नरयत्वा शाकलं वेदितव्यं। भूतस्येत स्मि पुरोवप
याति। असच्च त्र संधिः। खिन्फलतरइति कस्मात्। यद्यपि तत्। ०। वाच्ये नेकान्तरं त्या। अनेकान्तरं त्यास्पर्शा विधा शाकल्या समापद्यते। पद्येखि
स्फतरे। वाजमर्वत्सु पयउस्रियासु। अर्कनेकान्तरं त्यान्। [illegible] स्वर्भानुः। ०। सर्वोत्र कंकरणस्थान त्वेदे वाशा कारौ।

30
३०

सर्वत्र पदो वा पदेच वर्णैके आचार्याः करणाजेदेशा करणाजेदेचि नाजाशाकलमिकं इति। करणाजेदेषु कस्युक्तं। स तस्कनः। स्कानद्। अपुजा:।
अवजाः। यद्वृद्धिषु। यद्वं। दृष्टं नाशयते दे। आपत्वजे। नृषद्वरसत्। सतसद्योममत्। करणाजेदेकस्मात्। तत्र दर्शितः। यत्रैयमं। वाचनेका देशास्ता
इति। प्रत्तते वा गृह्णते पुनर्नाग्रहणं तो विकल्पाधिकारनिवृत्यर्थं। ० प्रथमे स्पर्शवर्गे प्रथमस्य स्पर्शविसर्गस्य विषय एव वा आचार्याः शाकलामिकं
ति। सम्यक्स्तवति। अवाग्रथ विश्ववारं। सीदद्धोता प्रत्यङ् स्वं। ० स्पर्शाद्यमाननुनासिकाः स्वान्परेषु स्पर्शेषु अनुनासिकेषु। अनुनासिकास्परा
स्वान्नातमा नापद्यते। अननुनासिकेषु परेषु स्पर्शेषु। पलिक्नीरिपवताः। रारक्षुः। सद्वक्तिमाजमीजानो अजमन्। वृत्रघ्नोपरि। निदो यत्र
पतिज्मानमिव। आकाते वातः। अमघ्नन् दस्योपरि शेपेन:। वल्मास्क्नो सहर्ष्मः। प्रातेदाक्षाप्ति। दध्मसि। आद्मानं नीथ्यै। गृभ्णामि ते सौभगोत्वय गा
इति कस्मात्। स्त्रीक्षिवं हला। दधिक्राव्णो अकारिषं। अननुनासिका इति कस्मात्। अवड्नरादैव्येन। स्वान्निति किमर्थं प्रेयते। संज्ञाकरणे वत स्वौत
का अपृष्टो अप्सु एणः: इति वर्णाः नतसहिता निर्दिश्यन्ते। न तथा यमाः। तस्मादित्स्पर्शाद्यमाननुनासिकाः इत्युच्यमाने विंशतिः स्युः। स्का निना
मादेशिनामपि यमानां विंशति प्रसंगः प्रसाज्यते। यच्च ते भेदयमानां प्रथमं प्रथमो द्वितीयं द्वितीयोऽएवापद्येरन्निति यते स्पर्शेष्विति कस्मा
त्। यद्वृक्षिषुगा तिविधे उपघा। अनुनासिकेष्विति कस्मात्। ० नस्पर्शस्योष्मपरस्य तेन प्रतीयात् यमापत्तिं। नखलुस्पर्शस्योष्मपरस्यतेयमापत्तिं विजानी
यात्। घनेनवव्रिन्धि। शिंप्रद्धेष्ठुवत्। कृष्णः। ० नापिनिधाननावे। अपि निधाननावे नाष्मपरस्ते। स्पर्शस्य न प्रतीयात्। घनव्रवज्रिन्धि। शिंप्र
प्रदो ध्रुव कृष्णं पुरीतानः। ० यमः प्रकृत्यैव सदृक्। यमः प्रकृत्या एव सदृक् भवति। यस्य वर्णस्य यमापत्तिरुच्यते तस्य स्वरूपो यमो भवतीत्य
र्थः। पलिक्नीरित्यत्र ककाररूपो यमो वेदितव्यः। अग्मन्निति गकाररूपो यमो वेदितव्यः। प्रनाम्नानाम्निति नकाररूपो यमः। अप्नस्वतीति पकार
रूपो यमः। ० क्रुविधिमनन्तस्थानि समानकालाः। अयं वा यमो धारणेन समानकाला। अविरकाला। गुरवेनवाश्चस्थाक्षतिरन्यानिय
यामस्य स्वरूपो जयते। पलिक्नीः। नग्नन्नातो यस्मा धमानासिकास्थाना ध्वचारः संताविंशतिस्को। मिनिस्य रूपानहं ते तस्मादिदं ज्यते।

॥ अनन्त्यस्य प्रवृत्तेः प्रवृत्त्यर्थं । अनन्त्यस्य प्रवृत्तेः स्थानु यमो वेदितव्यः । प्रत्ययार्थे किमुक्तं भवति । यमस्तावत् प्रकृत्यनोर्य्योनीव कार्याणि च भ
भवति । कथं घोषवत्त्वाद्वा धमतीत्यत्र सोष्माणामपूर्वेण सह तो यतेस्मात् सूचेनेतिदकारेण सह तो यतेयमः ॥ न संयोगं स्वरभक्तिरिति । भवति संयो
गकार्याणि स्वरभक्तिर्विहन्ति । यास्कैर्मूर्द्धिः श्रेणिः छन्दा अपि दृदेवकुः स्वरभक्तिर्व्यवायपि परं रेफादिर्येवं काम्यति हकारः । यमा नासिकास्थ
स्वरभक्तिरुत्तरा गार्ग्यस्य । यमादुत्तरा नासिकास्था स्वरभक्तिर्भवति । गार्ग्यस्य भगवतो निर्द्धारेण । पलिक्कीरितः प्रत्त्यिमानः ॥ ऊष्मा सोष्मणः
तस्यैवालिप्राये सोष्मणो यमादुत्तरो नासिकास्थान ऊष्मा आगमो भवति । अमध्यादन्त्यपरि ॥ वर्जयेत् । न मूर्धन्यपरान् वर्जयेत् । अमध्यादन्त्यं ॥ वर्गा
नादः परो लिङ्गिनाति पूर्वं तत्कालस्थानं । घोषवतो लिङ्गिनात् परो नाद आगमो भवति । ध्रुवसंज्ञं तद्भवति । ननु कालस्थानमन्तर्लिङ्गिन कालस्था
निमित्तपर्यः । अनञ्जिवा अस्य । यद्दे वा अदः । अत्रैके ध्रुवमाहुः । ध्रुवकालनिर्देशमन्यचात् कवयो विदुः । यद्धि प्रोगच्छु सात्रायाः कालनैदपितस्यं
31 नादो लिङ्गाधनेनवर्णमानस्य भवति । तावन्तो वार्यते । यावद्द्यूर्लिनः परं । एकांतलोपे यवलौ वर्जयंति । ध्रुवा पिय । नासिकास्थाने रङ्गस्य तथा
रूपाणि निर्दिशेत । सप्तमीकाल निर्दिष्टे पूर्वस्य विधिरुच्यते । पञ्चम्याश्च परस्य भवति स्मात् स्वस्य नानुभवेत् । इति ध्रुवसंज्ञायाः प्रयोजनं सवर्णपूर्वस्य स
ह ध्रुवस्येति ॥ अश्रुति च घोषात् । अघोषादन्त्यात् ध्रुवमश्रुतिर्भवति । कामनंतेनाय धीयते । यत्रे यमं वै वा ॥ नासिकास्थाने ध्रुवं वेदितव्यं । अ
नुनासिकादन्त्यादि भवति । अर्वाङ्गनरा । तन्मे जुषस्व ॥ अन्तस्थायाः पूर्वसरूपमेव । ध्रुवं भवति । ययं युञ्जं सण्ठते । परिप्रयंतं वय्यं । तं वोद
स्यं । इमं लोगं निधन ॥ व्याडेः सर्वत्रापि निधने लोपः । व्याडेराचार्यस्य सर्वत्रापि निधने लोपो भवति । अह्रियत् ध्रुं नोत्तो । ध्रुव ध्मातेव धमति । अर्वाञ्जिवा
सर्वत्र ग्रहणं नस्याधिकारनिवृत्त्यर्थं ॥ परक्रमे स्वरे रेफोपधे न । व्याडेराचार्यस्य परे क्रमे च स्वरे रेफोपधे न लोपो भवति निधनस्यापाकृते । म
हद्रुच्चं स्थविरं । स्वरोपधे । अर्वाञ्जिवा । कथं ध्रुवश्रुतिर्दृश्यते । रेफोपधे आचार्याणां त्रीणि ॥ सवर्णपूर्वस्य सह ध्रुवस्य विपर्ययो ध्रुवविक्षेप २९
परेषां । एतस्मिन् ध्रुवविक्षेपे निधने परेषां आचार्याणां सवर्णपूर्वस्य ध्रुवस्य सहितस्य विधनस्य विपर्ययो वेदितव्यः । कस्य विपर्ययः । अलोपस्य तस्य
विपर्ययो लोपः । यद्दे वा अदः । व्याडेः सर्वत्रापि निधने लोपस्ते वं सिद्धे नियमार्थमिति सूत्रे । यथा सवर्णस्यैव स्यात् । इत्यमाभूत् । अर्वाञ्जिवा दत्यत्रप
रक्रमे स्वरे रेफोपधे न लोपो वाक्यं वर्तते । सह ध्रुवस्येति कस्मात् । यत्रे यमं ॥ रेफात्स्वरोपहितानि जनं द्या हकारवर्णं स्वरभक्तिरुत्तरा । रेफात्स्वरोपहिता कं

अनपरस्य ककाररूपात् स्वरभक्तिर्न भवति । उपजायते । यद्यपि कर्हि । अर्यं त्यर्कमार्कि(?) त्वः । स्वरोपधि नाद्भुति कस्मात् । आद्यं पदं तत्कृते । व्यंजनो दया
दिति कस्मात् । एतद्रूपस्यानुमानते । ० विच्छेदस्य स्पर्शोऽप्यपराद्यघोषितः । विच्छेदं तत्र घोषितो जिह्वामूलात् स्पर्शोऽप्यपराद्य स्वरभक्तिरेव तस्य उपजायते
अवर्जिद्वाः । वनस्पते शतवल्शाः । विच्छेदादिति कस्मात् । अवर्जिद्वाः । वनस्पते । स्पर्शोऽप्यपराविति कस्मात् । यच्छयामि । घोषितादिति कस्मात् । सं
स्पृक्तस्वं ते । ० द्राघीयसी । ऊष्मपरेऽक्रमे । ऊष्मपरयोः स्वरभक्तिर्मा द्राघीयसीत्येतद्व्याख्या यद्यपि कर्हि । अदर्शि ऊष्मपर इति कस्मात् । ० इतरा
क्रमे । इतरथा स्वरभक्तिः ऊष्मणोऽक्रमोऽचयितव्याः । कतरो याक्रस्य । आ विद्भूतान् तत्कृते । जबिभ्रमनाधिवः । अर्वाग्देवाः । प्रत्युरदर्शि । ० सर्वत्रैके
स्वरभक्तेः रस्य । सर्वत्रांतःपादे । स्वरभावमेके आचार्या मन्यंते । आ विद्भूतान् तत्कृते । अग्निर्हि विद्मना । अर्वाग्देवाः । ० रेफात् पधस्पर्शपरे विद्यमा
नां । रेफात् पधस्य स्वरभक्तिमपरे आचार्या विद्यमानां मन्यंते । यद्यपि कर्हि कर्हि । अर्चति । रेफात् पधस्पर्श इति कस्मात् । अवर्जिद्वाः । ० अक्रांतोष्मप्रत्ययपा
नावमेके । अक्रांतोष्मप्रत्ययो यस्याः स्वरभक्तेस्तस्याः अभावमेके आचार्या मन्यंते । अवर्ष्मवर्षे । अदर्शिजातुं । मातेनजानमतिस प्रस्य । अक्रां
त इति कस्मात् । अदर्शायती । ० पूर्वोत्तरस्वरसरूपतां पू पूर्वस्वरूपतामुत्तरस्वरूपतां च स्वरभक्तिरेके आचार्या भाव मन्यंते । केवल मकाररूपा य स्वरभक्ति
र्भवतीत्यर्थः । सा इममिके द्वितीय पूर्वदमिक्लकाररूपा स्वरभक्तिः बर्हिरितीकाररूपा स्वरभक्तिः । ० अक्षोदयं प्रथमस्पर्शमेके द्वितीयमाक्रुस्पदांतमाजे । अक्षोद
यं प्रथमस्पर्शमेके आचार्याः पदांतमाजे द्वितीयमिच्छंति । वलकु समाजुने यंशतक्रतुः स्मरत् । विरधृपीगोमती । शशः क्षुरः । अपदांतमाजमिति कस्मात् । रुक्मा
मात्यौ । विराड्वंशाधरतां सविता । अपक्षणो । ० कमातौ पखकारयकारमपए मेशावे कमातौ ककारसकारयोः स्थाने खकारवकारौ कार्यौ एके आचार्या एवं
मन्यंते । अथ रवगद्वेवोरोवमानाः । ० तावेवरव्याति सहषोष्कुनामस्तु । ५ । सरव्येसरवायसस्त्वे । २० । इति पार्षदव्याख्यायां द्वितीयस्याध्यायस्य प्रथमः पादः समाप्तः
दीर्घह्रस्वौ व्यंजनेनाक्षरकाराद्यर्थादित्युक्तं समानवर्णाः सवर्णे दीर्घः । ऋकारादनौ ह्रस्वदीर्घमापद्यते । व्यंजने प्रत्ययेद्भुतो तद्धितं तं वेदितव्यं । इतर तरं यत्र यत्र व
णी म स्पृत्र तत्रोदाहरिष्यामः । समानवर्णानां सन्धिर्वेदितव्यः । व्यंजनग्रहणं स्वरे दीर्घप्रतिषेधार्थं । नैतदस्ति प्रयोजनं । सर्वेषु हि स्वरेषु ह संधयो विधास्यं
पं तस्य बाधका भवंति । सकारेन किंचिद्विधिर्विधीयते दीर्घो । तत्र स्यात् । नन्वेवं सकारांतं पदमस्ति । तस्मादनर ग्रहणेनापि व्यंजनग्रहणं व्यंजन एव न विप्यति । कथं म
कीके तत्र प्रतिपदविधानाद्दीर्घत्वं प्रसज्यते । अस्तु तत्रेति दीर्घप्रसंगात् तत्स्थापत्तिर्नैवेति । पदे दृष्टेषु इति वचनान्नप्राप्नोति । तस्मा

घंजनग्रहणं क्रियते। एवमपि न कर्तव्यं। प्रतिपदविधानस्य व्यंजनेसावकाशत्वात्। मद्धिकेत्यत्रोभयप्रसंगात्। शास्त्रानुपूर्व्येण संधयो भविष्यंतीति।
न पूर्वमेवांतस्था यां तताय्यां जकारान्ता वादेव दीर्घत्वं न भविष्यति। तस्मान्नार्थो व्यंजनग्रहणेन। इहतर्हि अकं सेषमारुत मित्यत्र ऋकारउदयेके च्यावकारश्चेति
सते पिपदे दृष्टो व्यंजनो [illegible] ह्रस्वो विद्यते इति तत्र दीर्घत्वं प्राप्नोति। तत्प्रतिषेधार्थं व्यंजनग्रहणं क्रियते। नितोदाहरणं व्यंजनग्रहणं प्रयोजयंतीयदा व
तावन्न प्रयोजनं तस्मान्नास्येति व्यंजने णोपध इत्यत्रास्मिन् प्रतिषेधप्रकरण एवास्यति तनं ऊर्ध्वकिकमषद्दति तस्मादस्मिन्दीर्घभावे व्यंजन एव प्र
तिः स्यात्। स्वरे मा भूदित्येतदर्थं व्यंजनग्रहणं द्रष्टव्यं। यदुक्तमधस्तात्प्रतिपदविधानस्य व्यंजनेसावकाशत्वात् मद्धिकेत्यत्रोभयप्रसंगः। शास्त्रानु
पूर्व्येण पूर्वमेवांतस्था। यां एव उदत्तपूर्वस्य स्वरितामित्यनुदात्तत्वे कृते अकारेण संधौ क्रियमाणे उदात्तपूर्वो नियतं विरूपत्वात् व्यंजने नवा। स्वरयतें तर्हितामि
ति स्वरितत्वप्राप्नोति। इकारोदय एकारमिति संधिस्तयोः शास्त्रानुपूर्व्ये पूर्वसंधिर्भवति। अतोन्यत्र पूर्वमुपसर्गाद्धात्विति नोत्तरे अपवादा भवंति। यथा
ननु देवानामवमे अवोभिरित्यत्र अवीरतेवांस्यवारत्वाद्धति प्रतिपदविहितम प्रधिनिहित संबंधिनाधिचा अपवादाः प्रकलतोतिकरणात् देः प्रकृत्याः
स्वरेषु यात्पर्य्यदिति प्रवर्तते नावो भवति। एवमद्धिकेत्येवमादिष्वपि अपवादत्वाद्दीर्घः प्रसज्येते। तस्माद्व्यंजनग्रहणं क्रियते। अन्यस्य कारादित्वा
नर्थकः। कथं। पदांतादिष्वेव विकारशास्त्रं प्रीधीते। नहि स्कारांतं पदमस्ति यत्र प्रयोजयति। सर्वत्र पूर्वपदांताः प्रवर्तंते वस्तुमध्ययोः परयोरवे चित्यत्रप्र
योजयति। अपदस्ति। पित्र्यं शेमा ग्रहं त्वाद्दति। ०। सैव प्रकृतिः सा एव प्रकृतिरिति वेदितव्या। यात्र्हस्वस्य दीर्घता। प्रकृतिसंज्ञा प्रयोजनं प्रकृतोपायरितेनतिरिति।
या स्वरे प्रूपदिष्टाः। यावत्स्वरे प्रूपदिष्टा एवाँ अग्निमत्रिष्टुप्साप्रकृतोपधेति। सा च प्रकृतिः ह्रस्वदीर्घता विदितव्या। ०। योनिमारेगादिषु व्योदयादेः। योनिमारेगि
त्येवमादिषु वोदयादेर्या ह्रस्वस्य दीर्घता निपातिता सैव प्रकृतिर्वेदितव्या। तस्मात्प्रकृतादीनीत्यपवादे। ०। मद्धित्यकारः प्रवर्तते सर्वत्राप्यपदांतनाके। मद्धुद
त्यत्र उकारः प्रवर्तते सर्वत्राप्यपदांतत्वात्। किंपुनः पदांतत्वाके। मद्धुदेववतोरथः। मद्धुमद्धुतं गुहि। मद्धुश्च तिर्नरा उकारग्रहणं मकारस्यापि संज्ञार्थं ३२
नितत्प्रयोजनं। पदांतादिष्वेव विकारशास्त्रविधेरप्यपदांतत्वादिति प्राप्नोति निवृत्त्यर्थं मुकारग्रहणं क्रियते। सर्वत्रग्रहणं सर्वत्र पूर्वपदांताः प्रवर्तंते वस्तु त्रिख्यापना
मध्ययोः परयोरिति नियमं द्रुम … गुहि जो जितो न इत्यत्र पूर्वपदस्य दीर्घत्वं न स्यादिति। अतः पादाधिकारनिवृत्त्यर्थं। तस्मान्न … ननमक्षा
पतेन। विश्वानरं मनसामितिं निदार्थ्या। ० विष्णंतः दत्येवमादिषु दीर्घत्वं सिद्धं भवति। … यां अन्यापदेष्वपरेषु अके तोत त्वद निग्रहे वर्तमानं प्रवर्तते।
ग्रुनायाह। व्यातो … पदेष्वके ति विग्रहः। १

32

अष्टावदतवसं स्तुताया हीत्यतो न्यधीति कस्मात्। इंद्रमच्छ सुताः। अच्छा स्वावहति विग्रहस्य ग्रहणं अपदांत आजाधिकारनिवृत्त्यर्थं। अधिकारा
र्थस्य निवृत्त्यर्थत्वात्। जोका मां मे अहदयनुं। घतिनभवति। अधिकारार्थत्वात्। पुरुहूतं पुरुष्टुतमित्यत्र साद्धमद्या दिशि। कृतेः पादादावितिकस्मान्नभव
ति। यद्वा पुरुपुरुहूतेति षष्ठंत्याष्टा द्वौर द्वौरमिति न भवति। अयं विग्रहाधिकारस्त्रापदान्तवर्त्तते। अंतः पादं विग्रहेण पद्ध्यदृति कस्मात्। न
स्यग्रयो जनं तत्रैवं न द्यामः॥७॥ अनाकारोपधः खांतोये त्व्काग्रपदस्य यः। उदात्तादे द्यौस्वरस्या नाकारोपधौये त्वङ्गतरङ्गदात्तादेद्यौस्वरस्यो ग्रपदस्या
र्थातः स्वय कृवते। आ घृत्या घृक्ता अग्निर्गृह्य चं। अनाकारोपध इति कस्मात्। परिदाय संसा अनाकारोपधः खांतो य इति कस्मात्। विश्वानरं मना
नाग्निं निरायास्य हविष्मंतः। अत्रां त्यो यकार आकारोपधेन भवति। उदात्ता दिति कस्मात्। नित कुदास्याणों कुं। नास्येति वांजनो पधद्रव्यौ वंसि
दे॥ अतिथिग्वस्य वर्तनीति यथा। आ मरज प्रत्यावर्तयेमाइति एवं विध व्यजनं स तो॥७॥ नास्येति वांजनो पधः। न खलु अस्येत्येव मंतः प्लवते॥
वंजनोपधः सत्। राजा मित्र श्रेष्ठस्य पमस्यावद्वेः। तेजिष्ठयाति थिग्वस्य। अस्येति कस्मात्। २॥ वंजनोपध इति कस्मात्। अवास्याद्दिश्रमती॥७॥ निष्कृयपिष्ट
तमया निषधया स्य सं गत्या तु दृशानि वृत्या। आरन्य संमीत्य मक्षुंगमानिरनिक्षुण्य यत्र निषद्य वीतिष्य। इत्येतानि कृदर्जन्ददणं प्राप्तानि न कृवंते।
निष्कृयपिष्टतमया देवानां। अग्नि पद्या त एते नाम न नि पद्य। प्रस्या प्राप्य प्राप्तं भवति। संगत्य सर्वाः संगता वीकृधः। अनु हृत्या कृत्वेत्ता पंथा मनु हृत्य धी
राः। अजिहृत्वा। अग्नि हृत्य सपत्नान्। आरन्य येआरस्य रामसि। संमील्य संमील्य यद् भुवना पर्यसर्पत। मक्षुंगमानि रुद्रसिः। अग्नि क्षुण्य यत्र हतानाम
मित्राः। यत्रेति कस्मात्। अग्निक्षुण्या चितं। निषद्यवि। पिबा निषद्य विक्रतु। वीति कस्मात्। तावि प्राशीस धामा निषद्या रुदकु॥७॥ नहि न त्यन्नि वीर्याणि सधी
ति सप्तधेति च। एतान्यकाक्षरे पदे द्वैपद्यं नाम्नो। नहि। जहि। अग्नि। वीर्याणि। सधि। सप्तधा। इत्येतानि वपदा निष्कृवंते। एकाक्षरे पदे द्वैपदी संधि नूमवा नाभिजाक्ष
प्रत्यय तेपदे। द्वैपदी नावे प्रत्यये। नहि। नहीं न्वस्य प्रतिमानं। जहि जहीन्या त्रिरणं पतिं। अग्नि। अग्नी पार्थ्य चों सिनः। वीर्याणि। इंद्रं माता वीर्याणि न्यस्य
रुचि। सधीवा स्मान। सप्तधा। अत्रै विदा स्मेरनु सप्तधा न्यं वनं। एतानीति कस्मात्। जतो नो अस्या उज्ज सोत्सुकेतपी हि १ स्या। एकाक्षर इति कस्मात्। न मर्यमा
त्रिरत्नरूपं नूयंते। दिप्रोनाव्य इति कस्मात्। नहि वे ते महिमनः सं नाव्य पतनां किं कृतेनाभिग्रहणो॥७॥ पराणि च। पराणि यानि वद्यामः। तानि न कृवंते। दि

प्रा नावो ॥ ० ॥ वर्गः कुदस्य मंदस्य विदो तिपीहीति । युदस्य मंदस्य । इत्येतयोः प्रवेते ली त्येतस्मिन्प्रत्यये । युदस्य । युदस्य स्य सप्तमीः । सार्द्ध मध्यादि त्रिरिति
सिद्धे संयोगपरार्थं ग्रहणं । मंदस्य । समंदस्य । सर्वथसः । विद्या । विभा । ह्रस्वस्य दीर्घस्य । संयोगपरार्थमिव ग्रहणं ॥ ० ॥ विद्धि पिब चिति । विद्धि । पिबे त्येते प्रवते । उद
त्येतस्मिन्प्रत्यये । द्विप्रीनावो । विद्धि । विद्धीचास्य । पिब । पिबाचास्य । संयोगपरार्थं ग्रहणं ॥ ० ॥ जुहोते यज धास्य धशिष्टी त जरे ति स्थिति । जुहोते यज धास
य । शिष्टीत्येता इत्येतानि प्रवेते । सुइत्येतस्मिन्प्रत्यये । जुहोत । आजुहोतास्य धूरं । यजे । यजास्य धूरं । संयोगपरार्थं ग्रहणं । धास्यधात जं शाद्यधास्यधा । सिद्धि
यं । शिष्टीन । तं शिष्टीनास्य धूरं । यथोदया ॥ नीति सिद्धे संयोगपरार्थं ग्रहणं । जरा चं पुरूणां । जरास्य च ख्या ॥ ० ॥ जनुढी त्येते ष्वपरे ष्वधेति । इत्येते ष्वपरेषु आर्ये लो
न त्यदं प्रवते । सुरूपस्य मर्या आत्तस्य ख्याः । अश्वन्नुसस्य संदसं । हि । आश्वत्ये । संयोगपरार्थं ग्रहणं । द्विप्रीनावइति कस्मात् । मनो नाना अधनु ॥ ० ॥
रूंपर्कस्मिन्नुयतायो निवीति । रूंपा । रूनेन । मुंचन । अप्य । इत्येतानि प्रवंते विइत्येतस्मिन्प्रत्यये । रूंप । रूंपा । यक्ष हि । रूनेन । दहस्मु षीस्त्र इते ना व्यापनू । कु
33 वत । एवोष्य । घसमन्नुं व ताव्यं हुः । अघ । सेव स्वर इदमधा व्यरव्यत । संयोगपरार्थं ग्रहणं ॥ ० ॥ कुन्वि यनर्थपरयो रुकारः पदं । कुनु इत्येतयो रनर्थप
परयोः प्रत्ययो रुकारः पदं प्रवते । कुदमाकृष्यासु । अकहून्वस्या अनर्थपरयो रिति कस्मात् । यस्मा इरस्य सीदन्नर्थः । संयोजपरार्थं ग्रहणं । पदमिति
कस्मात । वस्त्या कुस्य ख्यां ॥ ० ॥ तयो स्तरे यो जहीति । तयोरनंतरयो स्तरे पदे सति । नुइत्येतस्मिन्प्रत्यये प्रवते । योजायो नान्विद्रते । प्रष्ट प्रधान्यास्य । यथो
दया नीति सिद्धे संयोजपरार्थं ग्रहणं । एतावान्केप्रीनावोधिकारः ॥ ० ॥ मृ नयक्षां वसु वित्तमं यज्ञोमंजातवेदसं । नरते त्येते षु । इत्येते षु प्रत्यये षु नरत
इत्येतत्पदं प्रवते । मृ नयक्ष्यां । तव्यं मतिं नरता मृ नय यक्ष्यां । वसु वित्तमं । नरतावसु वित्तमं । यज्ञोमं । नरतायज्ञं जोषति । सोमं । आपावपञ्चरतां सोमं जा
तवेदसं । नरता जातवेदसं ॥ ० ॥ अपादांतः । अपादांतइत्येतदधिकृतं वेदितव्यं । इतऊर्ध्वं यदामः वक्ष्यति । विन्म हिवेनी जत्वाना मनेपरं न्विति प्रन्तुम हिवेद्वस्व
स्य वोर्वी । अपादांतइति कस्मात् । मतं इजः परम्वितुम हिचां ॥ ० ॥ अयेति करणादिषु । अये त्येतत्पदं प्रवते । करणादिप्रत्ययेषु । करणादी उत्तरत्रोदाहरिष्यामः । ३३
करणं । वचित्करते हणीमहे नवतं तरणीतु नवनः स्वस्तये । तइमे करणादयः पूर्वस्त्रे निर्दिष्टाः । करणं । प्रत्स्ते अया करणं । व । इव मधाव मनया । चितां । अया
चितं । तदया चितं । करते । कोवामया करते । हणीमहे । हृतेरया हणीमहे । नवतं । त्रिष्टि नो अया नवतं । तरणीतु । नइं सो मः इवीनो अया तरणोतु । न
नवन । अवीनो अया नवता । स्वस्तये । विश्वेदेवा नो अया स्वस्तये । संयोगपरार्थं ग्रहणं ॥ ० ॥ न विति विभु रूक्तो नो दृष्टतः सहस्रा तिप्रुद्धजाधियापत ।

पुरुह इत्येतस्य पदं प्लवते। चिन्त्यपुरुरुक्तः। नृक्तः। सहस्राणि। पुरु रूजा। धियायते इत्येतेषु प्रत्ययेषु। चितानिरः पुरुचिदर्श्यं वं। पुरुरुक्तः। इंद्रः पुरुपुरुरुक्तः। न्
नृक्तः। सिम्मापुरुन्नृक्तौ अस्य। सहस्राणि। वंपुरुसहस्राणि। पुरु रूजा। यद्धापुरु रूपुरु रूजा। धियायते। एषपुरुधिया यते ०। वहे तिवं दुहितृ दिव्याद्
वरं। वहेत्येतस्य पदं प्लवते। तचंदुहितः दैव्यमिति तदुत्तरं। चं। आदात्तष्ठेजातवेदसो वहावं। दुहितः। आवहादुहितः। दैवां। आवहादि वीजनं ०। कम्नं तदं नवा
मेलेषु वर्द्धय। एतेषु पदेषु वर्द्धयेत्येतस्य पदं प्लवते। कम्नं। आयंसहो वर्द्धया कम्नां रुद्रं। रुद्रंदिवा वर्द्धयारुद्रं। नव्यः द्दहस्यतिं वर्द्धया नव्या ०। विन्नाहिचं
जीर्णशान। स्मते परं चि संते येन्मत्तेशाद्धा त्रिवः परे। विन्नहिवंगीर्णशानः। स्तेत इत्येवं तु इत्येतस्य प्लवते। अंत्ये पदे यदि मन्त्रशिष्टे परे अद्रिवः परे न्नवतः। चित्। अ
चा चितु चित्। महिचं पुन्न महिवं। गीः। इंद्रं वेदीव करीयस्यन्नगीः। शशानः। नूष्टु तदं न्न शशानः। सः प्रन्नसमर्दः। ते। येनाकनं तया कनं तन्नूते मन्त्राः। अ
कतीत्रे न्नमनेहि न्नते मन्त्र द्रिवः। अंते येन्मन्त्र शाद्धा द्रिवः परे इति कस्मात्। नास न्नुघः। न हिन्नुते महि महिमनः ०। वर्जः। न्नुजानो मनि निर्जोजनानि नो द
धिस्तोमं न्नूरियोनिं यमेषु। परेत्येन तु। इत्येतेषु प्रत्ययेषु परे त्येतस्य पदं प्लवते। ऋजानः। अस्मा इन्दुप्रनग ऋजानः। मनिनिः। न्नतिं नप्रजरामतितिः।
भोजनानि। गान्नूयतां मा न्नरभोजनानि। नः। सुपेशसं वाजमा भरा नः। दधि। मा नो मर्द्धी रिजरादधि। स्तोमं। न्नूषजिवप्रन्नरा स्तोमं। न्नूरि। संग्रन्थान आ जग
न्नूरि। योनिं। धासिमिव प्रजरा योनिं। चं। विश्वा वस्न न्यान्नराचं नः ०। न न्नुविदः। न्नु इत्येतविदा इत्येतदुत्तरं नप्लवते। न्नतोन्नु विदः। चेति कस्मात्। अच्छा विन्न
०। न्नवेषु तिस्त्रा न्नो कम्नीशा तमपरेषु। मावेत्येतस्य प्लवते इत्येतेषु प्रत्ययेषु। नोन्नयः। न्नवास्तोन्नयः। कम्नी। न्नवा कम्नी वा धान्न। शतं पृन्नवा शतक
जिः। मे। अभि न्नदि दधि शालोन्नवामे ०। गोवाय विष्णो वा यथा कर्णयिन्मादयासन्न। अर्यमन्न न्न स्विष्ठानः सनास्वः पारयानवः। एषां द्विपदानां न्नवेषं प
दानां मंतः प्लवंते। गोवाय विष्णा। वरुणा यायविष्णा। एवा यथा। न किराया यथा चं कर्णयत्। ज्योतिष्कर्णयत्। मादयासन्न। देवाः इन्मादयासन्न। अर्यम
न्नर्धो। दिवो अर्यमरुद्गणः। तिष्ठानः। न्नर्द्धं स्तिष्ठानन्नुतये। सनास्वः। सना ज्योतिः सनास्वः। पारयानवः। अग्ने त्वं पारयानवः ०। बो धमसो न्निवन्नमाद्रि
न्नवाहः। शंसाजोन्नष्ठा दुहितर्वदातना। अजानन्नं जनयता न्नधमगोगं तान्नापुत्राहिन्नं जावस्पते। एते षां पूर्वपदानां प्लवंते। बाधसस्तोत्रे। बो धसो त्रे
वयोदधतावन्नमाब्रह्मवाहः। आ या न्नविधन्नमाब्रह्मवाहः। शंसा गोषु प्रशंसा गोषु अध्न्यं। न्नष्ठादुहितः। न्नष्ठादुहितर्दिवः। वदातना। अच्छा वदातनागि
रा। अजानन्नं। आजानन्नं च या जनयता। न्नधिसं ति न्नगामातां। न्नधमगः। मरुतां मधमगः। गंतामा। आ गंतामारिषण्यत। पुत्र दद्यात्तियेनव।
न्नजावन्न स्पतौ ०। अग्ने रक्षाणस्ति छाहि रण्ययं सोना वरीय न्नीया मरुद्वृषः। ईशि न्नी न्नि न्नू न्नि त्रिवं पुरः पिबा मधूनां स्तोतापरीतिरा इत्येतेषां पूर्वपदानाः

घ वं ने। अग्नेरन्ताणो न्नं हस। अन्न इति कस्मात्। नेन सो मा लि र त न:। नि ष्प हिरं ण्यं। ण्यं नि छ्वा दि श त ण्य यं। सो ता व रे त्सं। सो मं सो ता व रे त्सं। ज्ञो वाम
रु द्र व:। वां न: शो वाम रु द्र व:। शि ता मो द न्यो:। शि ता मो द न्यो माति। न्म मा वि व कु र:। म द्र य नो प्रु वि पं य न्म मा वि वं धु र:। पि बा म धू नो। प्रु त्रं पि
वाम धु नो। सो ता प ति। आ सो ता प रि षिं च त। आ व न्न मेति सि वे सं या मा र्थ ग्रह ए एं। ० ।स च्च मि मि च्च द धि च्च व सि ष्ठ श्वो न सु नो ता हि नो ता
पु ना त। वि प्र न न न्न र र न्म व व न्म दा म सु प पू नि मं थ त म श्च। वर्ग:। स र र द रा जि न्व ध म र या र्ष र य न य ह्व ह स स्प सा ध से व। न पस
न्म न व इं या व या त्र श्र य य न म च्च वि दा ष्ट न्म च्च नो बा न्ण्। घि श्र ए। न यं न ह्व न त्त म सि म न्न्न ह त ऊ त्र मो म घा दि भू त पु व न वृ श्च वि श्वा
ताथ म द था न्न य द्। त पा ध न। उ पा ग त्य श्र व व जी न त्व व त्त्वा जा वि ष्ट नो रु ध्य। प्रु ष्ट र्वे लि ष्व म र्ग न्मति न ये य न्न न ह्व तं। ना र्द्ध म च्चा। दि ज्ञि: फ्र
ति: पा दा दौ व्यं ज नो द ये। इ त्यो का न स प्त ति: स र प्य या य द ह्वे कां न म प्ये त्ये व मा दि वि ह्व फ्रु नै: म ह्वैं पा दा घ्य र्थ म नु क्रां तै: पा दा दौ सं यो ग पू
र्थ ग्र ह णं शो चा ति ष्व सो न ह्व ल्यो तु: स्त्रि। त्रि र नु क्रां तै र्विं ना ए क त्रिं श ति सा र्द्ध श तं पा दा दौ भ व ते व्यं ज न प्र ता ये प रे। व्यं ज ना धि का रे पु न
र्वि न न ग्र ह णं म प्र यो ज न मु क्तं। न्म प्तु न इं जो र न्ता णो गु ण:। इ त्ये व मा दि ष च णा र्थे यो: ह त यो: प दे अ र्द्ध ष्टृ ष्व पि व्यं ज न मा त्रे य थां स्या
दि ति। म च्च। म द्या दे व प्रु ण:। मि मि द्य। मि मि द्या स मि लो ष्टि ष्व। द धि च्चा ज ठ रे। व सि ष्व। व सि ष्ठा दि मि। श्रो त। श्रो ता र्त वं नु रि नु:। सु नो त। सु नो ता सो म पा व्ने। हि
नो त। हि नो ता नो अ घ्नं। पु ना त। पु ना ता द क्षं सा ध नं। वि श्वा नि श्चा स इ श्र व। अ ग न्न। अ ग न्ना ते द धि ए। र र न्ना। र र न्ना श्र व स्।। व व न्म। व व न्मा नु ते। दा म।
दा मा ये वि श्व क। प पू नि। प प्र नी पे न थु:। मं थ त। मं थ ता न र: क विं। म च्च। म स्या ह शि प्र। स र। स रा र से व। र द। र द प्रु थ्व न:। र णा। र णा यो अ स्य। जि न्व।
जि न्वा घि ये:। भ र या। भ य र या वं न म सा इ र्थ। न्म र्षा। अ न्म सो म ह्व। ह रा। ह रा णो अ नि। य न्ना। य ज्ञा नो मि त्रा। य ह्वो म ह्वा न:। श न्ने दि वा स्य। दि वा स्या न: पु र्व णी क।।
सा ध। सा धा दि वो जा त वे द ध। सो धा सो धा न न ना नां पू र्वी:। ति तपा त पि ष्ठ त प सा। रु ज। रु जा व्व। नापि त र ह्न स:। म ल। म ल नो स ह्वो त। व र्द्ध। व र्द्धा म नु द्वै। या व या।
या व या द्वे कां र्ह कं। अ त्र। अ त्रा पि न्नो म ध्ये। श्रा व य। श्रा व या वा चं। न म स्य। न म स्या र म या। वि दो। वि दा पि न्नु म्म। अ प्ता प र: स ह स्ना। स ष्ठ। तु ष्था स ह्वो अ न
जोवा तां जो वा स वि त:। श्रृ णु धि। श्रृ णु धी ज रि तु र्ह वं। श्र णु त। श्र णु ता म द्द मं। यं त। यं ता नो द्द कं। य ह्व त। य ह्व ता नो कु ष्य रि हं तु। स्न व। स्न वा कु ते।। वि म। वि मा पु रू न्स तं:। न्म ह
ता। न्म ह ता शु ह्वं न म:। ऊ त्र। ऊ त्रा वि दा स्य म म तो। मो ... पव ता। पव तो ता प की र व स्मै प्रु णु ध्वं। प्र छा। हव्या ह्वा:।

३४

विधात। विधाता। विक्रता। अधाने अंतमामां। मदथ। मदथाद्दक्रबेके हिंस। अत्र। अत्रा हवींषि। यद्दि। यदीमथंति। इत। इता मरुतो अश्विना। पाथन। पाथना।
कंसान्। इता विद अस्य हरांद्दष्टं। गणा गत्या सो मया इति। तस्मा ज्जितं। अस्त्रवलीत्र व्यापितरे। वभ्राजः। वभ्राजासी मनदती। अविषूता। अविषूतापेन वनस्य।
दुरूपा। तरूपाणि अधि चाले। इष्कर्तो। इष्कर्तो विहुतं। इलिष। इलिष्ठ अधिद्यती वा। मर्मृज्मा। मर्मृज्मा तेन नृभिः कृरि। विजया। विजया हियाव तष्टः। इयर्त्ति।
इयर्त्ति मरुतो दिवः। इमे स द्यादय इत्याकृताः। अधादीन्या। हा हाजदहरिष्या मः। अध्या। अध्यादेवासः पिपृता। कृत। कृत्व इत्रा वतनति। वह। वहतो नेतवां।
प्रथमः। वर्धय। वर्धया वायुं। नात्मूच्यप्रराव। भरा भरा पिबन्न र्याय। जव। जवामि त्रो। होता। होता होयिमः। हवा वामिंद्र। कर्ता। कर्ता नः स्वस्ति। साद।
य। सादया यो निषु। अर्थ। अर्यो देवाय। तिष्ठा तरीय यत्र। युज्यमाना। सन। सना चसोम। पारय। पारय मघ्ववेदं। बोध। बोधसु मे मघवन्। यन्नमा।
ह तमा सत्यरा धसे। इंस। इंसा मरुत्मिर्मृ। उक्षा। उक्षादिवो दुहितः। वद। ५ अज। अजा इतंद्रंजं नयंज नया तक्रदाष्टं। अधा। अधा ते विष्णो। विदुषा।
जंत। जंताना याहो। सुदक्ष। सुदक्षादिदेवकृत। सजा। सजा वसं नदाव्नो। रत्ना। रत्नानि वल्गनाः। सोना। सोना हि सोम। त्रिहा। त्रिहा स्तोर्च्यो। त्रिष्टा तो अस्मिन्।
कृम। कृमाय क्षेव। पिब। पिबा सोममिंद्र। पादादाविति कस्मात्। धा था नो अग्रय पृथिवी। न विद्ध धिषम। ० नैव वर्जनसौ त्याजे। सा। आपठितेष्विति तु एवंह
त्यैतेव जैयिया। यत्क्वं तं ह वो त्कृत संयोगेन भवते। अथ यावन्चन्। पुरूथादाक्ष्मान्। अथ चमिद्र चिधार्थं पिबस्व चैनवानो। नैव वर्जमिति कस्मात्। नृष्कृतः॥
एवा या मिंद्र। ० शेषदा पठितेष्विति। शेषेदीर्घ जावविधस्य ने नसंयोग इति विदितव्यं। उत्तराणि। न घाच द्विगित्येवं वेदितव्यं। नैव वर्जमित्वमितं वेदितव्यं॥ यत्र
किमविशेषेण संयोगाधिकार इत्याह। अपठितेष्विति। स्वस्त्यय उत्तराणि। घाच द्विगित्येवं पाठो नास्ति तत्राधिकारो वेदितव्यः। वक्ष्यति। यथोदयानी
तितसंयोगेन भवति। याद्धस्कतस्य। प्रत्नुद्रवपरि। यथाव क्षति। एकादशिषादविनो नघाविति तत्संयोगेन भवति। वृता देवा नाकृपन्तु प्रत्नृषन्। तिरः षवि तं प
यति। इहे ह्यग्नी उपह्वये। अपठित इति कस्मात्। तं स्तमेमं मरुद्या स्य। तं आदित्यां अनुमदा स्वस्तये। न घाच द्विगपवेत्से। तंसिष्मा यावयन्। ० वर्धक्षत्रे तजयः
सेधराजन्च इत्यानियदिमे धया मनि। विदुदातारमधु क्षरयाधयदधतेविधु पुरुवार्धगाय। वर्गः। वरुणायो पिबमधुः। पुरूविधान्तुकविश्वान्यथ वायुं पुरु
हूत। यदिमित्यो रथजिकानु नविश्वा पिबस्व छंदपि बशायवेवक्रसं। जरद्वजेर्यदेवाय दिवापुरुदाक्षे। वरुक्षमायध न कधयकृरूतीतिना इत्येति पूर्वं तदे
ण आमानानि नप्रवर्तते। वर्धक्षत्रे। वर्धक्षत्रे क्षवते रासि। तनय। तनय सेयस्त्यावपिसधाम। सेधराजन्यादि सिमिक्षे विवो। वरुण इत्यानि। वरुण इत्यानि सुम।

यदिमे। यदिमेशरणाः सृते। अधयामनि। अधयामनि अभिसितस्यतद्दीं। विव्रदातारं। विप्रदातारंमिषां। अधधारया। अधधारयामध्वस्य प्रयानः। अधयत। अध
यदिपवमान। अधतिविश्वं। अधते विश्वमनुहासत्। विश्वमितिकस्मात्। अधते विश्वो। पुरुवा। पुरुवारं पुरुत्मना। अर्यंगाय। अर्यंगायत्वतेषसे। वहवा
यो। वहवावायोनिमृतोयदि। पिवमध्वः। पिवमध्वस्वपते। पुरुविद्वान्। पुरुविद्वांसरुचीषमः। पुरुविश्वानि। पुरुविश्वानिजूर्वन्। अधवायुं। अधवायुंनियुतःस
श्चत। पुरुहारस्य। पुरुहारस्यमघत्तये। यदिमन्योः। यदिमन्योरन्तिकंनीतएव। अधजिह्वा। अधजिह्वापापतीति। पुरुविश्वा। पुरुविश्वाजनिम। पिवन्तु। पिबन्तु
मुदकं। पिवराये। पिवरायेवहसेहूयमानः। वहकुसं। वहकुसमिधयस्मिन्। नरधाजेयदेवाय। अर्यदेवायवरुणायसप्रथः। नरधाजइतिकस्मात्। अर्यदेवायान्।
यदिवा। यदिवादधेयदिवान। पुरुदौग्रुषे। पुरुदाग्रुषेविधयिष्ठमंहः। वहभुक्ताय। वहभुक्तायवधं। अधवकु। अधवकुविनमन्नपर्यायाः। अधयत्। अधयदिमेप(
पुरुहि। पुरुहिवांपुरुभुजादेष्णं ॥०॥ नद्यौतिपरेशुसतस्थसांधियंजरित्रेनद्यतिस्तिवाविनधिहत्येतत्स्त्रवते। सतस्थसांधियंजरित्रेनद्यत्यतेपुरुषेषु। सतस्थसां। नधी
नतुस्वसामृषिं। धियं। नधीधियंजरित्रेवाजर ज्ञां। जरित्रे। नधीजरित्रेमघवन्। नः। नधीनत्रद्युंविरथ्याम ॥०॥ नत्रेतिरात्ये। एतेषामंत्येवेप्रत्ययेनइत्येतस्मिन्
अत्रेत्येतत्स्त्रवते। नत्रानोबृहस्पतिः ॥०॥ सतस्थेनसुश्रवसंपवच्छदेनो। अधीतोषुपरेषु तेन। इत्येतेषुतेनेत्येतत्पदंस्त्रवते। सतस्थेन। तेनानसस्थेनावयं। सुश्रवसे।
तेनासुश्रवसे। पवस्वातेनापवस्वांधसः। देनो अधि। तेनानो अधिनोवत। देतिकस्मात्। तेननोमरुजीवसे ॥०॥ देववेनेकतमित्यातरेषु दधतेति। इत्येतेषुदधते
त्येतत्पदंस्त्रवते। देवं। दधतादेवं। वेनं। दधतावेनं। कर्त। दधताकेतमादिरो ॥०॥ ऋधिवंस्वेतिनःपरे। ऋधिवंस्वा इत्येतेनपरेस्त्रवते। ऋधि। ऋधीनप्रकयामसिवंस्वा
वंस्वानोवार्या ॥०॥ वेदितिविश्वस्यम नमेमनुहरं। वेदइत्येतत्स्त्रवते। विश्वस्य। नमेमे। नुहरं मनु। विश्वस्या। वेदाविश्वस्यामेधिरः। मेवेदामेपंविता। मो। वेदामेदवरुत्री
॥०॥ श्रुनःशेपेप्रवर्तयकारे। श्रुनःशेपेयाभिर्वेदितिस्त्रवते। यकारेप्रत्यये। वेदयोवीनांपदं। श्रुनःशेपइतिकस्मात्। मो अंगवेदयदिवानवेद। यइतिकस्मात्। वेदवातस्यव
र्तनिं ॥०॥ ब्रह्मेतिनोद्वेवगिरः कृणोतिनेकृणानत्रतोदितियोत्तरेषु। ब्रह्मेत्येतत्पदंस्त्रवते इत्येतेषूत्तरेषु। नः। ब्रह्माणिइंद्र। देवगिरः। ब्रह्मायगिरेधिदेवेसमस्मिन्। देव २५
तिकस्मात्। ब्रह्मचतेजातवेदः। कृणोति। ब्रह्माकृणोतिवरुणः। नो। ब्रह्माणंइंद्रतिर्विणः। कृणोत। ब्रह्माकृणोतिन्तिपरुनाहुषः। कृतोनु। ब्रह्माकृतोदिंशोगातुं ॥०॥ अ
ग्नीतिनोनुनवंतेसतोनरंधासस्वित्याग्रेषुपरेषुस्वरो। अग्नीत्येतत्पदंस्त्रवते। इत्येतेषुत्यये एतेषांप्रत्ययानांयमुख्यप्रत्ययपदंनइतोततः। आ। अग्ने। अर्धा। इत्ये
वंपरंभवतिचेत्स्त्रवते। नः। अग्नीनआवहस्व। अग्नीनोअध्वरकृमित्। अग्नीमोअर्पविद्या। अग्नीकमाहषमवद्रमीयाः। नवंते। अग्नीनवंतेअज्र्हाः। सतः।
अग्नीषतस्तदरः। नरं। अग्नीनरंधीजवनं। धा। अग्नीधाकिमयाः। षणः सखीनां। आग्नेर्षपरेउवस्वाइतिकस्मात्। अग्निनोवत।

०।बर्जः।यक्रु वृदेते दशास्यः समुद्रो रथेन नः सप्तऋषीन्मदंति।तेवो जयंते निष्युङ्गिः रुपीटं रथस्य सोमस्य मतीरणंति। वन्द्यति यत्रेति वक्रुशदिष्विति। ते इमे वक्रुराद
यः। वक्रुः। यत्रावक्रुरमनागातुं। वदेते। यत्रा वदेते अवरः। दशास्यन्। यत्रादशास्यनुष्मसः। समुद्रः। यत्रा समुद्रस्कजितः। रथेन। यत्रा रथेन गाकुयः। नः। यत्रानश्च का
न्रसं। सप्त ऋषीन्। यत्रा सप्तऋषीन्नरः। मदंति। यत्रा मदे विधूतयः। ते। यत्रातत्रा स्तुः परमे। वः। यत्रा वो दिद्यक इवती। जयंते। यत्रा जयंते रुवना। निष्युङ्गिः। यत्रानि
ष्युङ्गिः सचसे शिवाभिः। रुपीटं। यत्रा रुपीटमनुतन्तू रथस्य। यत्रा रथस्य बृहतो। सोमस्य। यत्रा सोमस्य तृंपसि। मतिः। यत्रा मतिर्विंध्विले रणंति। यत्रा रणं ... यः।०
समुद्र दिस्वर्णनव स्वराशो दशाग्वं दसिष्ठ वस्नानि नो वस्नु। वृत्रानि दिव्यविस्यः सहं तत्पृथिव्यां निदोसि समृद्धं सुपावक। वस्यति। समुद्रादिषु येन निरमे समु
द्रादयः। समुद्रं। येनासमुद्रमसृजः। दिस्वर्ण। येनास्वर्णं ततो नाम। दे इति कस्मात्। येन स्वर्जितं। नवग्वं इदधेः। येनान वग्वो दध्यङ्। शश्वत्तनां स्व वि
नेकर्थ सर्वलिङ्गार्थय। दशाग्वं। येना दशाग्वमष्ठिरुः। दसिष्ठ। येनादंसिष्ठ जेव ते। वसूनि। येना वसून्याभृता। नः। येनानः पूर्वे पितरः। येना वसु प्रयच्छसि।
वृत्रं निदो। येना वृत्रं निरद्धाः। वृ इति कस्मात्। येन वृत्रं चिकेतथः। नु। येनानु सप्त पतिन्यः। येनायति न्यो नगवे। सहं तः। येनास हंतं तंजतोऽस्य रेविषः। पृथिव्यां।
येना पृथिव्यां निर्ऋतिं शयध्यै। निः। येनानिरंहसो। दंसि। येनादंसि व्यावित्रिषं। समनु। येना समनुसासदिः। पावक। येना पावक चक्षसा।०। यत्रेति वक्रुरादिषु
यत्रेत्येतत्पदं प्रवते। वक्रुरादिषु प्रत्ययेषु। वक्रुरादयो व्याख्याताः। यत्रा वक्रुरमनागातुं निवेव मादयः।०। नरः सुपर्णा इति य। नरः सुपर्णा इत्यो... इत्यो
यत्रेत्येतत्पदं प्रवते। नरः। यत्रा नरः समविद्यां सुपर्णाः। यत्रा सुपर्णा अमृतस्य।०। समुद्रादिषु येनेति। समुद्रादिषु प्रत्ययेषु येनेत्येतत्पदं प्रवते। समुद्रादयो व्या
ख्याताः। येनासमुद्रमसृजद्यत्येवमादयः।०। तत्रेति मे सदारथं। तत्रेत्येतत्पदं प्रवते द्रुत्येते प्रत्ययेषु। मे। तत्रामेनाद्भिः। सदः। तत्रासदः कृणवसोरथं। तत्राथरथ
रूपतनमे।०। अर्वेति नो तक स्ये ... न वाजेषु पृत्सुषु। आ घेव ... वाजयुं पार्यकमथे मघवन्परे। अर्वेत्येतत्पदं प्रवते। इत्येते प्रत्ययेषु एषां प्रत्ययानां आद्ये पदे
नः तु इत्येते यदि वाजयुं पार्यकं। अन्ते। मघवन् इत्येते परे नवेति।०। नः। अर्वानो वाजयुं। अर्वानः पार्ये धने। अर्वाक् कन्यायां। अर्वानो अग्ने कृतिभिः। नः। अर्वा
नो मघवन्वाजसाता। कर्त्येषु। अर्वाक स्ये षु नः। नूनं। अर्वानूनं यथा। वाजेषु। अर्वा वाजेषु वाजिनि। पृत्सुषु। अर्वा पृत्सुषु कासु। आ घेव घा वाजयुं पार्येक मघेम
घवन्परः इति कस्मात्। अर्वनो हृजिनानि शीदि।०। रास्वावितः। राते नानो वर्द्धस्वाह अक्षधीर्दवे। मंदस्वा सु वरुस्वा सु वनेमा तेनदीसु वः। इत्येते धौ प्रिपदानीप्रव
पदेताः प्रवते। सरास्वाविता। रास्वापि तन्मकृतां सुम्नं। राते नानः। राते नानो अस्मिहितिः। वर्द्धस्वा सु। वर्द्धस्वा सु कुरुष्टुत। अक्षधीर्हवं। अक्षधीस्तवमिदमारिषण्यः। मं
दस्वा सु। मंदस्वा सुस्वर्णरे। वनस्वा सु। वनस्वा सुम्नयक्षां। ... नदीसुवो मरुतः। वह इति कस्मात्। ... न हि कुते मदि मनः समसा

वर्गः ॥ पाथ्या दिवो धमतारयिं स्वजनागयसाधनं । रास्वाचोरून्नगव्यीनः स्वजनामधुमत्तमं । इत्येतेषां द्विपदानां पूर्वपदांताः प्लवंते । पाथ्यादिवः । पाथ्यादिवो विमह
सः धमतारयिं । धमतारयिमिवि दस्यं । स्वजनागयसाधनं । रास्वा । रास्वाचनः स्तुमतो । उरून् । उरून्राधः शवसा । गव्यीनः । गव्यीनइंद्रयवा । स्वजनामधुमत्तमं ।
॥ जहीति किंचो वेत्था हिरण्यना नहनामरवं । युयोनाम तं स्वेना हि वने मा रिरिमावयं । इत्येतेषां द्विपदानां पूर्वपदांताः प्लवंते जहीति किंचः । जही वि किंचो अग्निराति ।
वेकाहि । वेकाहि । वेकाहिवे धो । स्थान । स्वाधाने मघं । हनामरवं । हनामरवं नः सुनवष्टौ । युयो नाम तं । युयोनाम तमस्मत् । स्वेनाहि । स्वेनाहि इंद्र बस जवं
था । वने मा रिरिमा वयं । वयामिति कस्मात् ॥ प्रजावो अस्मे धममा सन ज्योतिरपा द्विषि । सधमाता वामदेवे जुहोता मधुमत्तमं । इत्येतेषां द्विपदानां पूर्वपदांताः
प्लवंते । प्रजावो अस्मे । प्रजावो अस्मे च यशो विरुत्नी । अस्मे इति कस्मात् । प्रजव द्विपुतं । धममा । धममा तयते अजर सना ज्योतिः सनास्व । अपा द्विषि । अपाद्विष
36 द्विषदिहतं । सधमातेवामदेवे । स धममान्द्रीः । वामदेव इति कस्मात् । सधममस्तोमं सन्त्रुयाम । जुहोता मधुमत्तमं ॥ यच्छामहे धिषाशवो जनिष्वादेववीतये ।
अग्नितं सधा चान्द्रमः सखस्वानः स्वस्तये । इत्येतेषां द्विपदानां पूर्वपदांताः प्लवंते । यच्छामहे । यच्छामहे सौमनसाय । धिषाशवः । धिषाशवः स्वरयेन वृत्रं ॥
जनिष्वादेववीतये सर्वतातो द्वितीयं पदमादराथे । अधचं । अधचंद्रिनस्कारः । ०ीति कस्मात् । अधचद्रि । अधा चान्द्रमः । सखस्वानः स्वस्तये । स्वस्तायइति कस्मा
त् । सखस्वनः पराक ॥ इति पार्षदव्याख्यायां प्रथमं पटलं समाप्तं ॥ अन्तः पादविगृह्य पकारो व्रजस्य सुन्वानमोभिः । शुचिं पवित्रं नु महीळया कृतं कृ
तस्यो । अन्तः पादं विधिर्विपति । यदि तदर्द्धमन्त्रक्रमिष्यामः । विगृह्य सति सविधिर्विवति । अपकारः प्लवते । एतेषु प्रतीयस्तु [illegible] तेषु वाच व [illegible] व्यामः ।
व्रजस्य । सुन्वानमोभिः । शुचिं । पवित्रं । नमहीळीः । कृतं अकृतं । कृतस्य इति व्रजस्य । व्रजस्य नमसः । सुता नमृषु समना । धमान्नांसा तक यजते व्रध । नमोभिः ।
होताननमोभिः । शुचिं नम शुचिं शुचयो । पवित्रं । अत्य पवित्रमक्रमीतु । माया मृत्युय ज्ञियानां । कद्रमहीर [illegible] । नयाकृतं । किमन्तु वःकृणवाम । अ
त इति कस्मात् । किंचिद्दयामि किं हुनूम निघ । सुतस्य । नत्र सुतस्य सोमासो । अन्तः पादमिकस्मात् । किंनो दुस्तरमि हव वातो । विग्रह इति कस्मात् । सुपुत्र अ
दुस्तरऋषे । अस्य इति कस्मात् । महोनः सोमस्तुधीः ॥ यद्य दयो दया नासो मस्तुतिं यत्किरामसा वामस्ववानागन्तायरथं अस्य धीति । यदिपदांतानां तेषां ३६
दयो दयानन्नवं तिकारः प्लवते । सोमस्तुतिं । यत्किरामा । वाम । स्ववाना गन्ताय । रथं अस्य धी । त्येने सोमस्तुतिं । इमा तुषु सोमस्तुतिं । यत्किरामा [illegible] दधिक्रां ते
वादधिक्रां कृइदुनु । यत्किरामा । स्ववामा । आशुं दधिक्रां तमु [illegible] ष वाम । स्ववाना । इंद्र विष्णू स्ववाना । गन्ताय । अवर्षीवर्षमु गन्ताय । रथं । स्ववानो रथं
धी । इमा धीगिरः । दयो दया इति कस्मात् । व्रजनस्य ॥ ते अग्निते महिमनः प्रवीतप्रवीतः । सुमना द्विपदाश्च । यदि तेषा मवत्या यानां पूर्व

नां इमेदिपदं प्रत्ययान्तं भवति। अथो कारः प्लवते ते अस्मि नेमहिमनः। प्रवोचत। प्रवोचन्तः। सुमना इयाह अप्लुत्यते। ते अस्मि। इं प्रत्ययान्तं ते अस्मि। अ
स्मीति कस्मात्। आ इत्युक्ते। तेमहिमनः। कस्मात् ते महिमनः। महिमनइति कस्मात्। अ इत्युक्ते। प्रवोचत। नतस्य विधान तं कृष्णप्रवोचत। वोचते ति कस्मात्।
पर्यूषुप्र। प्रवोचं। अ अत्र जौ दीर्घ इत्युक्तं कृष्णप्रवोचं। वोचमिति कस्मात्। पर्यूषुप्र। सुमनाः। सुमनाः। सुमनाः। सुमनाइति कस्मात्। अस्याः त्रुणानु
॥ महे दधिध्वं ति रमुंचन्तो मध्ययन मध्वं नमतेनयेत। स्विनो ते षु। इत्येतेषु प्रत्ययेषु मुद्द त्येते तन्त्रादुपवते। महे। प्रत्नमहे सुशरणाय। दधिध्वं। निषदंधि
ध्वं। मद्ब नं मति र। असृति रा शचीभिः। मुंच। विष्णुमुंचा सुकृष्णवृषः। प्रेमन्त्र मएच ध्वं। मध। विष्णुमध। शिप्रधः। चर। विष्णुवरस्व धा। नम ध्वं। निरून मध्वं
जर्वान्तो। नम। निरून मातिमतिं। त। प्रस्तनद्रंद्र। नयत। प्रस्तनय तेजन्नयत॥ ॥ एकाक्षरयोः पदयोः पितेषुपेंद्र्यो त्र ध्रुवमा इरे चिति। एतेन्यः प्रत्ययेभ्यो
यावेकाक्षरो प्रत्ययौ ते न इत्येतौ तयोर्यदितमानि प्रत्ययानि परणि तर्वति। अथ स्विन्नकारः प्लुवते। तपा इंद्र। अग्ने। अत्र। अ ध्रुवं आयुः। एतु। इत्ये
तानि पदानि उप। अध प्रस्तनजपयतु। इंद्र। प्रस्तनइन्द्र। अग्ने। उष्णां अग्ने श्रृणुहि। अत्र। मो षुणो अत्रजुहुरंत। अध्रुवं। पुरुमस्त्वस्त्वे नो अध्रु
वं। आयुः। प्रस्तन आयुर्जीवसे। एतु। प्रस्तुन एवं मधं। एकाक्षरयोः पदयोरिति कस्मात्। मोषुणः परापरा। नंस्तुते किर्तिः ॥ ॥ सदेत्येतयोनिषुपीनये
रे। सदेत्येतत्पदं प्लवते। यो निषु पीतये एवंपरं यदि भवति। यो निषु। उशन्तो तनिषद। पीतये। निषदापीतये मधु॥ ॥ धन्चेत्येतत्सोमं शरं प्रपूयमानः॥
धन्चेत्येतत्प्लवते सोमशरं प्रपूयमान इत्येतेषु प्रत्ययेषु। सोम। प्रधन्वा सोम। शरं। रतोन धन्वा पुरतिधन्वा शरं। प्रपूयमानः। अतिस्वरधन्वापूयमानः॥
॥ यदीति तथो मनसः कवीनां सबंधवो जोसरमे ति तेषु। यदीत्येतत्पदं प्लवते इत्येतेषु प्रत्ययेषु। तथः। ऋतुयदी तथः। मनसः। तत्तुयदी मनसो वे
नतः। कवीनां। गुह्यायदी कवीनां॥ सबंधवः। गिरायदी सबंधवः। जोः। त्वाहृदे वसा मतं यदीजोः। सरमा। विदयदी सरमा॥ ॥ वरेति पुष्टिं सोमवर्षति प्राः॥
वरेत्येतत्प्लवते इत्येतेषु प्रत्ययेषु पुष्टिं। रेवां इव प्रवरा पुष्टिं। सोम। अवीरताप्रवरा सोम। वर्षति प्राः। विराः प्रवीः। प्रवरा वर्षति प्राः॥ ॥ जनिमेति हंति सं
जातवेदः। जनिमेत्येतत्प्लवते इत्येतेषु प्रत्ययेषु। हंति। विश्वावेदा जनिमा हंति। म। विश्वे देते जनिमा सं। जातवेदाः। विश्वावेद जनिमा जातवेदाः॥ ॥
चयेति येषु कं वा सद्धरं। स्वयेत्येतत्प्लवते येषु। कं। गामत्य इत्येतत् कुत्रं। येषु। एभ्यो न त्यो रधया येषु स्मि। कं। सुव क्षोरधयाकं। गामत्। वहिष्मते

भवन्तु मृ। मित्यतत्पदं छ्यवते। एतेषु ग्रन्थपेषु आम्रुनेऽन्नमकदा। हविः। अग्नाय अन्नमहविः। वरुणास्य २। चत्ररुः। मुरेतमाचित राजन्नमवक्र ऊः। स्तर्यम्। माम्नेऽन्नमा स्तु यमि। निष्ठा घ न
कदा
इं धयाय्डा मरुत्॥ नन ः कारेस्त्रितमुपमातयेपरे। नखलु इतो तत्पदं छ्यवते। नः कारे अत्रमाथे उपमात्य इत्येवपरे मन्ति। अस्माकम्प्रुपमानयेन्नुवः। प्र
उपमातयहति कस्मात्। अथ प्रकृतन्कुपदं नु॥ वर्णाः मर्यतयात्रजयवा वीर्मभ्रूर्इ नशेतियशचीरनिष्ठन्नभ्येजट। इत्येतानि छ्यवन्ते। यचितो नस्मिन्नम
ये। मरुत्य। तान्नुमेवमदया स्वविदं। अत्रा। अस्मा के त्रिनृत्रिरत्रा रचजेय जया। हनोह जया स्व। कारो नाविद्रः। कविः। काचीना स्वर्दना। मर्दन
या। तं मूर्द्धया स्वर्सिरं। नशक्मे तन्तु मृमा नरा स्वविदं॥ मदपर्षत्पिष्टतधन्वयष्ठ तरुदिमेनि स्व जग पृतनरादि। इत्येतानि छ्यवन्ते। स्वस्तय इत्ये
वम्भुवरे मन्ति। मद। तां आदि तां अन्नमदास्व स्तये। पर्ष। अति पर्षाँ स्वस्तये। पिष्टन। अप्रादेवा सपिष्टतास्च स्तये। धन्व। परिसोमप्रधन्वास्वस्तये। यक्षत
त्रहृणः राम यक्षता स्वस्तये। हृहेम। अश्वं वतीमा रुहेमा स्वस्तये॥ दधि मम दतांतन्विसिरतन्नवव इतामन्नर तनो तन। पिपृत पृणत मृष्ठ तन्नुबह
षहिन्नाय नुतो सपश्यत। तन्नमाकं त्रमन्नमस्मतिभ्रीनस्ता तपच्छत। यथो दया निमवीरिति। एना निमपो दयानि मवीति छ्यवन्ते। दधि मा। वस्मि
न्वयं दधिमानां सा मदत। रयोपुन्नत्वान्मदताम नीपिषः। तन्वि। त्र्ठरे सो मं तन्वी। मरुतः विंयता। आमज्रेरिन्द्रियताम द्य्। त्रव। इन्द्रस्त्रवा। मतम्। व
दत। रोदसी आवदतामनीषिणः। अनज। इमां वायुमनजा पवंत। रजत। स्विदर्धेवस वोरक्षता दिवभ्रुवतत। पृतमुनता मधुवर्णपिपृत। निरंहसः
पिपृतानिः। पृणत। सो मेतिर्इंपृणतातलोजं। पञ्चत। तं पञ्चता सजगाये क्रष। अत्रक्षच्चो नवायाक्षषा वसुस्ना। केतानरः। श्रो। पा। तेघारमानो
अमलस्या। निनवं। प्रभरेरते निनवापतुं। अय। नाहमतानि रयाद्वुजहि ननु। अवृत्ता। आजुलता नाभुवस्पनु। पवय तु। तदस्ये देवच्यता नाभूरि लन्नम्
चायात्तविष्यमास नमराधः। अक्रूत्र। माकत्रानोगृहेस्यो। कृष। धावादक्षमा अतुपः। स्म। नसिक्ष्मा वेशत। शिरीत। तद्विश्रीता स्वधूरं। सोत ३७
इन्द्रस्तो नानव्यं। पवत। वचोनपवताछमायाः॥ चिनिचिकार्तेत्यधं इत्येतत्पदं एकारोपधं छ्यवते। आकृनुऊपनतन्नो एकारोपधम
ति कस्मात्। पिबातु सोमं गोऋजीकं कदाचन्द्विदो यरुणामपवतक्रतुः। अर्यमनि इत्याद्युद्गमतेषु। नखलु इत्येता तत्पदं छ्यवते। एतेषु मन्त्रयेषु वत्त्रालि
मवत्रालिहि। अध्वर्यवाहुहि। वावृधे। विद्वा वावृधे। महित्यानां। माया मूकुविर्यानां तेदं सोधे। वनुते कंसायता। प्रेइतिकस्मात्। नावतेमया। नः। आ
उनः मवयन्ति। म इतिकस्मात्। आनूनइंद्र। राज्ञांस्त्रीर्पिवहि रन्तुरात्कप्रयाहि॥ वन्मेति द्विपदे नूदिषून्नं। यद्द्वनां विप्रववमो जिकदवेनि। दन्तमेती

मारुम निष्ठा
दवा॥ वस्त्रा
लिहि वावृधे
महित्यानांते
दं सोढे नः म
वयन्तितेषु ४

न १

नत्वदूॅप्रवते। द्विपदे ऋरिदुष्कृतं। वर्द्धतां विप्र। वा। वसो जिकया। इत्येतस्य पदस्य चत्वयायदि नवति। ऋरिदुष्कृतं। नवोऽरुनय नम ऋरिदुष्कृतं। द्विपदमिति क
स्मात्। वयं हि ते वयम् मा ऋरि वर्द्धतां। यद्वयं यज्ञं वत्सम वर्द्धतां। विप्रवसः। अपुरुदंस नमविप्रवसः। जिकया। यको देवायज्ञमजि कया।०। कारावायानि
क्तारेतयोस्त। नखलु स्केत्येतत्पदं प्रवते। काण्वायना। निष्कृती: एतयोः द्वयोः। काण्वानाः। हदेवास्त काण्वायना निष्कृती:। अथो पूर्वस्तु निष्कृती:।
०। जाताः। सुरथास्तवनश्रुतः। इत्येतेषु स्केत्येतत्पदं न प्रवते। जाताः। येस्तु जाता अदितेः। सुरथाः। स्वश्वास्तु सुरथाः पश्चिमातरः। तवनश्रुतः। कृद्ध
स्तु तवनश्रुतः। कवर्गः। सवापरं घेति न०। को सर्वे मदं मेवा। इत्येतत्परं हसस्य वामदेवस्य वार्षे वर्तमानं घेत्येतत्पदं न प्रवते। सः। अयं घ स तुरः। वा
आघवायाशि:। कौसविमदमिति कस्मात्। सुनीथो घास मर्त्यः। तत्प्रतिषेधविधिकारिकारस्य ऋ्णो कपूरणार्थेभिनत्रं तत्र इष्टव्यं।०। स्मरात्रिमित्या
दिषु न। स्मेत्येतत्पदं। स्मरात्रिमित्यादिषु न प्रवते। रात्रिमादयो वहन्ते। रात्रिं वाजेषु चित्रं तत्रैवो दास्तिरिष्यामेः।०। प्रतिष्यच। न प्रवते स्मेत्येतत्पदं प्रतिपूर्व
कं। प्रतीष्मदेवरीवतः। प्रतीति कस्मात्। नहिष्मा स्वेशतः।०। स्मते परेषु वृजनं वनस्पते अजे परुषूषं। इत्येतस्मिन् अयो ये स्मेत्येतत्पदं न प्रवते। पदिते
इत्येतस्मात् वृजनं वनस्पते अजे परुषूषं इत्येता निपदानि न वंति। वृजनं। अथ स्मते वृजनं तृष्ण मश्नि। वनस्पते। कृतस्मते वनस्पते। अजे। कृतस्म
ते अजे नरः। परुष्णां ऐत स्मते परुष्णां। वृजनमित्यादिषु परेष्विति कस्मात्। येस्मा पुरुणा नयं तीव देवाः।०। रात्रिं वाजेषु मे स न पूषणं तं दृहशा
यिमा दुर्हणायतः। यस्मै घृत्र तत्येषु मावते वा यो घं यस्य मदुर्ज्ञायसे। नष्टते रात्रिमादयं त्वयाः। रात्रिं। कृतस्मरात्रिं। वाजेषु। कृस्मवाजेषु नो व। मे
कृतस्मे वातो। सन्ना। कृतस्म नत्वयं तस्य। पूषणं। वत्ता मिस्म पूषणं। तं। अप स्मतं पथो। दृद्धं। तं स्म रथ दद्वि। धयि। इह स्म धयि। मात्रिः स्मना कः।
दुर्हणायतः। अव स्म दुर्हणायतः। यस्मै। सुचिः स्मय स्मा अविवत्। यत्। नहि स्म यद्भवः। वृत्र तत्येषु। नद्यो न स्मद्वृत्र तत्येषु। मावते। त्रिस्म मावते। वहथो वातः
कृस्म वातो वहति। यं। कृतस्मयं शिशुं। यस्यां। अध स्म यस्यां। मत। अपस्म मन्तर सं। दुर्ज्ञायसे।०। पृक्षा विपक्षितं नमवाऽपुरं धस्य घाव इजी रात्र नु या मा चो ता।
अनया देवाः जेमा नरः कृतिर्न विद्वृतो वा सयाम न्मना। इत्येतेषां चादि पदानां पूर्वपदं ताः प्रवते। पृक्षा विपक्षितं। इः पृक्षा विपक्षितं। अराताऽपुरं धस्य।
रथ मवाऽपुरं धस्य। घावजि कृत। न घावजि जपवेति मे मनः। वीरा न वनु या मा चो ताः। वीरे वीरा न वनु या मा चो ताः। वीरा निति कस्मात्। वयमद्य वनु या
म चोताः। जनया देवां मनुजे देवजनया देवां जनं। [illegible] वहतः। आ ता वहतो मन्यो यस्य। वसयाम न्मना रा।

वस्त्रे ले ववासयाम स्र नाम्भुविं। ०। वेदा वसुधितिं शे मा पृथिव्या वोसास्तुतेषु धमवता सुरुस्पाः। उरा स्तुषुकुषः स्वा द्यापित्र नामि हाइत्तीष
बोधयापुरंधिं। इत्येतेषां सविपदानां पूर्वपदांता: पूर्ववंते। वेदा वसुधिति। सहितिं वेदा वसुधितिं। शेमा पृथिव्याः। अग्निर्ददातिशेमा पृथि
व्याः। वोसास्तुतेषु। पृ वोसास्तुतेषु वां। धमवतासुरुस्पाः। आधमवतासुरुस्पाः। सुरास्तुषुकुषः। विष्णु सुरास्तुषुकुषो मनीषां। स्वध्मा
पित्रनां। उ धर्मेणो नां स्वा द्यापि त्रनां। इहा इति इणीथ। अस्मां इहा इणीथ। बोधयापुरंधिं। प्रबोधया पुरंधिं। ०। अव थासः रुणुतथासु
प्रतीकं तिरा आचीनिः सणु धासुरत्रान। अं तानकृषो नयता वियंतः स्माया वयं वीर यावृष्मिमंतां इत्येतेषां पदानां पूर्वपदांता
पूर्ववंते। अव थास:। यं देवासो वथा सवि चेर्षणिः। रुणुथासुप्रतीकं। अश्रीरं वित सणु थासु प्रतीकं। तिरा आचीनिः। प्रसू तिरा आची
निये तिउक्तिनः। रुणुता सुरत्रान। त्वं नागाक्रो देवाः रुणुता सुरत्रान। अं तानकृषः। अध अं ताना कृषो इवं सूरेः। अनयता वियंतः।
येवाजां अनयता वियंतः। स्माया वयन। चं हि ष्मा या वयन यक नानि। ईरयावृष्मिमंतं। प्रप ऊ न्यमीरया वृष्मिमंतं। वर्गः। ०। असजतामात
रं सूर थं ऊ वेन यता बर्ह स्वा पया मि धृद्द्रा। इता यजता गंता सर्वतातये इर यूष्वा मरुतो नेषथा सुगं। इत्येतेषां सविपदानां पूर्वपदांता: उवंते। अ
सजता मातरं। संवरस्मेना सजता मातरं। सूर थं ऊ वे। ऊ वो सूर थं ऊ वे। ऊव इति कस्मात्। अस्माकं सुरथं पुरः। नयता बर्ह। नजानी मोनयता बर्ह
येतं। स्वा पयामि धृद्द्रा। नि स्वा पयामि धृद्द्रा। इता यजता। प्रेता जयता नरः। आगता सर्वतातये। न आदित्या आगता सर्वतातये। आ इति कस्माद
गत सर्वतातये। ईरयथ्वं उदीरयथ्वा मरुतः। मरुतः। नेषथा सुगं। वसुरिववंत मरुतो नेषथा सुगं। ०। अन्यत्रा चित्पिबता छं जनेजनं धा स्या वो रेमा
विदथ पृष्टिनाधियं। इतानि यत्रा विदथा स्या था क्रिविंता बो अतित्रा वयाँ चं किरावसु। इत्येतेषां सविपदानां पूर्वपदांता: पूर्ववंते। अन्यत्राचित्ता न अ
न्यत्राचिददत्रिवः। पिबता छं जनेजने। इदं वा धा पिबता छं जनेजनं। धा स्या। चं चं वा धा स्या। वो रेमा विदथेषु। नमि वो रेमा विदथेषु। इता धियं। कर्मि
रनाधियं नाणवा मासरबाय:। इतानि। अत्रे तानि षीदत। यत्रा वि नरो यत्रा वि तद्दधु विषेत सः। दशस्या था क्रिविं। यानि दश स्या था क्रिविं। स्पर्ध्यो गप
रार्थं ग्रस्तां। वा बो धमति मिया बो धमति मनसा। जावया चं। अ धुये द्विवया चं। किरावसु। आनः सोमपवमानः किरावसु। ०। तापदे व कर्तृनाभ्य

शिंयो धयाचनग्रजावाचं। पायथाच तर्पयाकामं जातुयायमंदयागोत्रिः। इत्येतेषां च द्विपदानां पूर्वपदांताः प्लवंते। आलापदेवजकुसि। कर्तेनाक्रि शिं
त्र धूर्यवः कर्तेनाक्रि शिंयो धयाच। सयो धयाचन्नयायाच। ऊग्रजा वाचं प्रतीशी नग्रजावाचं। पायथाच। आ स्तादय पायथा याजम धूनि। तर्पयाकामं।
य आहि तर्पया कामम भ्रां। जातुयाचा दशास्या वजातुयाच मंदयागोत्रिः। इमं कामं मंदयागोत्रिः। ७। घास्यातादि नास्तुमति वीयातु व्यथयामनं। ने
धा तचक्रा जरसंजवतामतंतम्। इत्येषां वद्विपदानां पूर्वपदांताः प्लवंते। ॥ ७। एवावन जनाराय रिमाते जनाजू रि। अधीनजयत्रालिनजाचं मल
पुनश्च। इत्येतेषां च द्विपदानां पूर्वपदांताः प्लवंते। एवाय। मोतमूतेत्र हएवावेन। जनाराये। अजके विदाजनाराये रिमाते। पि ० बासो मंररिमाते। जनातू
रि। विजनानूरिते। अधीनः। अधीनदंड कृयामसि उजयात्राते। इंद्रत्रातजयत्राते। दीर्घपरार्थग्रहणं। जनाचं। आगोमति व्रजे जनाचं। मलयानः। अनु
मते मलयानः। ७। वर्गः। एकादशि द्वादशिनोर्घा वष्टममक्षरं। इत्येसंहिताकाले। एकादशिद्वादशिनोस्त्रिष्टुब्जगत्योरित्यर्थः। अष्टममक्षरं प्लवते॥
संहिताकालेन घोप्लवये। तादीनाशक्रुं न किलाविविस्रे। एकादशाक्षरे। द्वादशाक्षरे। अग्नेसख्ये मा रिषामा वयं तव। लघाविति कस्मात्। इंद्रासोम
सुतासस्य नाम स्वित। पूस्तनु ज्यो दूजमिव वावमिष्यो। संहिताकाल इति कस्मात्। आदित्यासस्ते अक्रानदवाष्टधुः। इदंतएकंपरऊतएकं। ०। नःका
रेच पुरावपि। पुरावपि घावधापिज्ञाद्वात्। एकादशिद्वादशिनोरष्टममक्षरे प्लवते। नकारे प्रत्यये उदाहरणं लङ्ध्या। ०। इमं वितयोरेवं। दश
ममक्षरं प्लवते। तयोः पादयोः कतरयोरेकादशिद्वादशिनोः एवं कथंयथा प्राप्नुमष्टमलघावुदये। संहिताकालेन:कारेचपुरावपीति। असावि
श्वासुमनादीदिदीनः। अवरुद्धा अग्रासो हंतनावधः। एकादशिद्वादशिनोरिति कस्मात्। प्रस्तुवानासो वृहद्दिवेषु हरयः। लघाविति कस्मा
तारायएषि वसेदधीतधीः। ------ नःकारे चपुरावपि। नूदेवासो वरिवः कर्तना नो भूत। ०। षष्ठेयाष्टाक्षरे। अष्टाक्षरे पादे षष्ठमक्षरं प्लवते। उपो
षु श्रृणुधी गिरः। लाघाविन्यत्र वर्त्तते। चकार एतेषां च यथैकादशिद्वादशिनोरष्टमदशाम स प्लवते। एमेवष्टाक्षरे षष्ठं। इशानोयव यावधं। अष्टाक्षरह
ति कस्मात्। पिबा सोममभिष्यमुग्रतर्दः। लघाविति कस्मात्। आपवृस्व देवसोम। संहिताकाल इति कस्मात्। नेमितघ्नेव रतु ञ्च। ०। व्यूहः संपस्यामी
स्योनेद्विप्रवृत्तेर्कित्रावितां। व्यूहः द्विप्रवर्णानां संधीनां एकत्राव नां च समस्या कपदंदीति व्यानूनां। उद्व्युक्तस्मा अनलोर्वेनारणं। इतिद्विप्रसंधिव्यू
हः। द्वादशाक्षरे दशममक्षरं प्लवते। त्रिष्टुप्कजगतीनामिति निवृ। समवर्णग्रहणसामर्थ्यात्। गार्ग्यपदविंदर्दातिरक्षति। द्विप्रवर्णव्यूहः। एकादशाष्टममक्ष
रं प्लवते। येनाजयतानार इत्येकीनाव व्यूहः। अष्टाक्षर स्यष्ठमक्षरं प्लवते। एवं संपश्ये त्रसमीक्ष्यः। उनद्भिवनात्सूर्यं कृत्तो नव वतीप्रत्यग्नी

ष्मन्तमस्य नराणां । ७ । नदृवी धनं मूर्धा जघानि निजिघांससि । सामद्यामवद्त्यामदीदि त्वसुमर्त्सुहि । नव तु एकादशि द्वादशिनो रष्टा दरेराए
वमादीनि प्रवंते । या निय वद्याम्सि: । वादृ धंता । फतपामानंवा दृधं तन्तणां । मर्त्यस्य । २ वातस्य । तन्नानो अ धावा तस्य धुनी । इति षट्माधिका खेकं
उवातस्य अहणमनर्थकं । दृशा दरचा त्या दस्य वृहेन द्वादशा दरे वायुपा दो भवति । तत एवेदं वातस्यो ग्रहणं स्यदग्रामे भवति । तत एवेदं वातस्ये
ति ग्रहणमनर्थकं भवति । मर्त्यस्येत त्रस्का नेपठंति । यतं मर्त्यस्यादिको: । अवघाति । अंत: मंतोवद्या निष्टुनाना: । जिघांससि । यत्सोतारं जिघांसमसि मत्वाय । स
सा त्यामा: इंद्रयोता: सालत्याम । तवृत्याम । आ ते मनो व वृत्यामा: दीदिलष्टमं: शोयायो विष्ठदीदिहि । अष्टममिति कस्मात् । अष्टा विश्वा सुमनादीदिहीन: त्र
र्सुहि । पुनान इंद्र ऊर्सुहि चि । ७ । पुरु प्रजातस्याजिन: तत्तु हि घ दरोपधं । दर्यश्चो तुल वंचिद्रसदनायास्ति नामविता इत्येता नव एकादश द्वादशिनो रष्टाद
रेवन । पूर्वंते । पुरुप्रजातस्या । विदत्तु सुप्रजातस्याजुत । अजिन: । पतिरिवजायाममिजिनो न्येतु । नदृति कस्मात् । तं दुरोषमजीनर: । तत्तु हि घ दरोपधं । वना । योव
य: तृणु हिवा वाजि: । घ दरोपधदति कस्मात् । जहि वृत्स्यानि सत्तु रूपधं राव: । हर्यश्व सत: प्रजाति हर्यश्च मघं । तत । अदितेमित्र व रुणोत । तवंतु त्वस्तय आदि
त्यामोभवंतु । दृंद्रयथा त्रिते छंदइंद । सदनाय । सुनामासासदनाय । असि । नयस्य दिस्चधवोसि । नामविता । तृषासमसुदासस्युनामवितात् । दिदिति कस्मात्
दिवेदिवे आधिनामादधना: । ७ । नमसांदृवा चिव सवान द्वादशिन: स्तनास्य विमदस्य । सुमखाय धारय दधाति तिरसं विधियोरुधमत्तु दिधिषेय । इत्येता नव एकाद
शा द्वादशिनो रष्टा दरेयन प्रवंते । नमसांद्रवा । धारयाव मसांद्रवा । आविरिदेव सत्राउरवि । वसवान । मारिषण्यो वसवाना । द्वादशिन: स्तन । मंतया तूय सास्तनमयो
स्तना । द्वादशि न इति कस्मात् । स्वादो: स्वादीय: स्वादुना स्तना सं । अस्य सम्नारं न किरस्य । विमदस्यात वदेद्र विमदस्या । सुमखाय । क कृत्राय सुमखाय । धारया । अस्मेर
यिनि धारया दधातु । अगिरिविजो सव विदधातु । इति स्तोकम्पूरलाघोन विरापणार्थ: । पाठांतरान । रन्तं धिया । जो निम्नत: पृथोरत्नं धिया । धियेति कस्मात् । - - -
दधत्तु । स्वस्ति पूषा अरिष्टनेमिरदधातु न: । दिधिषेय । स्तोतारमिदिधिषेय रदावसो । वर्ग: ७ । अंगसरेस्वति पंचवरं त्रिता दिरिहे च विरण्य सिधव । विविष्टुतोनिषन्
सुविताय आ समिधा नदं धिमहि दिव । इत्येता नव एकादश द्वादशिनो रष्टा दरेवन प्रवंते । अंग । इंद्र सोमा यु वमंग । सरस्वति । अयमुते सरस्वति । पंच । विश्वेदेवा त्रिदिवं
चं । वरं तिः । समश्च पत्नश्चिरं तिः । त्रिणि ग्रिरिहि । रंतं नक्षत्रा ग्रिरिह त्रिरिति कस्मात् । अधन्ते अन्ने किमिह वदंति । हृन्य सि । इषाय तोय मिन्व सि । हरण्य सि । ७ आं वाय
सारण्य सि । धवा अश्वो वा त्वपरिधाव । विविष्टुण: । वयं ते वयइंद्र विविष्टुण: । अनिषन: । मही विश्वां अनिषन: । सनइति कस्मात् । अजीनवंते अकृह: । सुविता ३५
य । इंद्रायाहि सुविताय । आ समिधान । मन्त्र मित्र्यास समिधान । दधीमहि । प्रतिस्तोमं दधीमहि दिवा । तथीनो अकृ यो देव सवित: । ७ । जामिषु जा स्तु विकेत किरा
सि मस्यकृपपात्य सि सोमरानस्य । आयुश्चिरेतति विष्टपिमास्व त्रोरम सिमकृती निसदत्त वरं त । इत्येता कांत्ये दश द्वादशिनो रष्टा दरेयन प्रवंते । जामिषु । आग
ने दधम सिजामिषु जास्तु । त्रनमीवा सृज जास्तु । विकेत आयथा मंदसान: किरासि । स्मासि । पुरु दधो अपि धासि ।

त्रप।इमा मधुमन्तो मकुतिमुपनः।पाति।गार्हपत्यं जिपाति नृतीयं।अमि।पुरूयोदगमासि।सोम।अनुदित्वा।सुतं सोम।सतस्य।निधेहि स्नतस्यनस्याः।आपुषि।विप्री
षतिस्व आपुषि।वेतति।सोमो।जेत्रस्य चेतति।विपृषि।सोमो जेत्रस्य चेतति।सप्त इस्मा।विविक्षियि मनी विणः।मास्व।नूनो रयिमुपमास्व नृवंतं।ऋ।अनिष
वोन प्रमृशा।उस्मसि।तावावांस्त्वं न्युस्मसि।मर्दुति।निपर्वतस्य मर्दुति।सद्मा।नतृद्धोपरिसद्मा।वरंत।मादि।:शारदिदुरोवरंत।०।प्रदिवि।वयुणा।तममितिर
सि घृतमिव दिविमम हितु विन्द्रः।नेषाप्तिपृथिवि रजसि वहसि हनति पितरि विविदिनि मधु। इत्येतान्यकादशशिष्टाद शिनो रष्टाक्षरे वन प्रवर्तते। प्रदिवि।इ
द्रसोमासः प्रदिवि।वयुना।अवतेहेलो वयुना।तममिसि।यो अपायो नेतमसि।तिरसि।प्रवेधसा चित्तिरसि।घृतमिव।मधुश्च्युतं घृतमिव।दिवि।सोमा
इवेदधिदिवि।मम।अधाकामाइमे मम।हि---कविस्त्रः।एता स्कंदस्य नु विन्द्रः।विशाति कस्मात्।सूर्वनयाम न्नेतशास्य सूरणो उषसि।तमि दोषातम
बसि।पृथिवि।तद तं पृथिवि।रजसि।असुरैस्त वैरजसि।वहसि।अतं जोह व्यावहसि।हनति।पुरुक्षं वृत्रा हनति।पितरि।कामं तावाने पितरि।विदु जेत्र
पारोदसीविषः।विहि।यजस्व वीश्वव्वहि ति।परानि।तायो अपनितयं ता।मधु।आन्तोगायोमधु।०।सहस्रालि।ओमतेनामसनाम।छायामिव।घृणि।एप्सिम
क्रपाहि।गोपीथ्याय।पवमानो वसंतान्महस्वाय।बोधे महि।मालुषस्य।इत्येतान्येकादशशिष्टाद शिनोरष्टाक्षरे स्वन प्रवर्तते।महस्यालि।चंपुरूमहस्रालि।शता
नि।ओमतेन।केनोत्तु कं ओमतेन।असनाम।रथं युजं मसनाम।छायामिव।तपछायामिव घृणेः।इषएप्सि।कंन चित्रमिषएप्सि।सस्कृ।सस्कृमाता सस्कृ।पि
ता।पाहि।इंद्रचंरधिरःपाहि।गोपीथ्याय।जनिबड्ढगोपीथ्याय।पवमान।सोमजतिपवमान।उवसंतान।शंतहेमंताकृतमृवसंतान।वसंतानि।निकिस्मा
ता।इदंनएकं परऊते।महस्वाय।मरुत्वंतं महस्वाय।बोधेमहि।वयंस्त्वो बोधेमहि।मालुषस्य।अपऊतो मालुषस्य।०।आगात्रूमेति पादो तोयं जनेषु।अयाधिम
नेवेकृमिमाव्यासाकां।न्मानयं निशत्रुस्त्वस्र्सत्सूमाम मतास्वेनासः।त्वं जनाधिकोरपुर्ने वृजनं जत्लणंल घृमिध्य चित्यधिकारानि हृत्पर्थी।पादांतइति कस्मा
त।श्रूनेत्रूमकृदायन।०।कधीहवं।कधी न्वयं पादां नो हवमित्येतस्मिन्प्रत्यये प्रवर्तते।इमं मे वरुण श्रुधी हवं।उतरे चृ वमवयो जना।०।सत्याहोतृ
स्मासनेमिधमीसिं सूष्वना रथः।इत्येतेषु पादनाद्य पागहीतं प्रवर्तते।सत्याहोता।सदूतो विश्वेदेनिव षिसत्याहोता।सासनेमि।तत विश्वास्सनेमिर्धे
षः।धमसिंसमिध्यमानः प्रथमानुधर्मासि।सूष्वना रथः।अत्रू दिदं वपुन तोप्सु सूष्वनारथः।इतिपार्षदव्याख्यायामष्टमं पटलं समाप्तं।०।सर्वत्र पू
र्वपदांताः पूर्वं ते वसुः मघयो परयोः।सर्वत्र पूर्वपदांताः एवं ते वसुमघयो रित्येतयोः परयोः सतोः।पुरूवसुर्हि मघवन्सनादसि।विश्वावसुं सोमगंधर्वमा
पः।मघा।अघामघा।गोमघा वां।उविदेशं सुवीमघं।सर्वत्रग्रहणं पादांताधिकारनिरत्यर्थं।नितदर्थं प्रयोजनं।पूर्वपदांताः इत्येवंमिष्ठं।यहिपूर्वपदस्य
पदांतसंज्ञोनियोः।वनातिहो पदानेदेनपादानां विज्ञायते इति।तस्मान्नार्थः सर्वत्र ग्रहणेनयेन क्रियते।पदांतव र्त्तमानभ्यावेस्तु मघयोः पूर्वपदांताः प्रवर्त्ते
इति विज्ञायते।तस्मादितिव स्यात्।यावतः पुरूवसो [illegible]

पुरूवसुर्हि मघवन्सनादसि।अघामघा गोमघा वांकृपे

नेति। नैष दोषः। नैवं हि शक्यं विज्ञातुं प्रथमा निर्दिष्टत्वात् पदांतग्रहणस्याधिकारनिवृत्त्यर्थं। एवं तर्हि सर्वत्र ग्रहणेन क्रियते। ननु एतदपि पूर्वप
दांत इत्येवं सिद्धं। न हि पूर्वपदांतः पादि न संभवति। सन्निधेति। न हि पदादिस्थस्यांतः पादकार्याणि प्राप्यंते। कस्मात्। यदि दसं द्विमादिषु पूर्वपदे च दः व
सुपां कस्य पाठे सति। अनुधिष्ठितयं नयं न समेति। पादादिषु निवृत्त्यर्थं तिर्ज्ञापयति। नापादादिस्थस्य पदसातिः पदे कार्याणि संभवंति। ज्ञ वंतीति
यथेवं ज्ञापयति प्रवृत्तिस्मिन्नतः पादाधिकारे। मलंदृद्धः पुरस्थ इति नकारलोपो न प्राप्नोति। नैष दोषः। नोनपादं गृहीत्वा कार्यमुच्यते। किं तर्हि नका
रलोपः। पुनरेवं नः पादं नवतीति। यत्र न हि पदं रुचा कार्यमुच्यते। तत्रैवैषा नववस्थेत। यथा वा स्मारितेत न प्रतिरादि स्मतीति। वोस्तो प्पतेप्रतिनानी
त्यस्मा निति पादि दिस्थस्य तस्यात्। अभीवता वा स्नोप्सत इत्येतत्पदं पादादिस्थस्यैव न स्यात्। त्वं वृसोमहः सहसमद तायाः पाचेत्ये कं पुत्र शब्दे पराणी
ति वस्यात्। तिप्पधियिस्मदसस्य त्र देवान्। इह न स्यात्। हं युजं इव मादिषु। इह न स्यात्। वामस्य संमाद्य रुरिं सहंतमित्युच्यते। तस्य संग्रहणं कि
यते। वसुमंघयोरिति कस्मात्। हरी विपदे सारथेः। ०। रवेतुवि। रमे प्रत्यये उच्यते तत्पूर्वपदांतः प्रवर्तते। सदध्यासं उवीरवपतिर्दिनं। ०। विश्व
विच्च धन्वरथन्निशत्रु पक्ष्नयते तिलहति। च वा कृते इत्येते पूर्वपदांताः प्रवर्तते सह तो प्रत्यये। विश्वा। विश्वासाहम वसे। विद्धा। ते तवि
ष्या सहं। धन्वा। धन्वा सहन्नायते। रथा। युवां हि रथा सहः। इति। तं वोदस्म मती सहं। शत्रु। शत्रूषाद् : स्व जयः। पक्ष्ना। पक्ष्ना साहम
तियो धनं तु सं। एषां प्रवाम स्माहं तुव। ०। प्रवाकृते। प्रदत्ये वव पूर्वपदांताः प्रवर्तते सहतो प्रत्यये। श। अवेतिग्रामहस्पतिः। अ कृत इति क
स्मात्। प्रसस्ताजं कृतप्रसाहं। ०। सहप्रवाहद्दयास्तमाताः। वसु। मघ। ार व। सहेति। वृतीवर्णयवस्मातन इत्येतेनमांता : उदयामहप्रवा
दाहरिषाम। ०। पर्यन्यप्रावीत्विहताहवकौ। परि। अनि। अप। अधि। इत्येतानि पूर्वपदांताः प्रवर्तते। इतो रूवसे प्रत्यये। परि। अपोस्य
नास्तम अपरीवृतं। अनिवृत्तेन द्यावापृथिवी अनीवृते। अनीवृतं तरातेः। अपावृत्रे विध्यायुवावसे अपावृतं। अपि। अपिवृतो अ
धयन्माधृष्णुरूधः। रूवस इति कस्मात्। उतवन्नमपवर्तसि ता नां। ०। अनीवर्तः स्वयवसोरथीनमः। पुरुत मोनं न दृढं चैत्रमः।
अनीवर्तः। अनीवर्तेनहविषा। स्वयवसः। घृता वर्तीः स्वयवसं हि ता तीः धेनचा स्वयवसे। रथीतमः। पवमा मो रथीतमः। ४०
रथीनं मंरथीनां। पुरुतमेषु रूणां। अध्वराणां पुरुतमं। अनतरदर्वेइति कस्मात्। मरुतां पुरुतमम पूर्वं। ०। कवहृधपन्यमिथु
चर्षीतिस्तन पिबेतिसर्वत्र यथोदयच। इत्येत दयेय स्मिन्चा कस्मिन्चा प्रत्यये। कव। तन्त्रु त्र

मघवायः कवास्वः। ऋदु। ऋदूपेचिद्दूदधः। धन्वा। पर्वतो बीजमिवधन्वान्नः। मित्रुनिष्वापयामिधूद्दशा। च
र्षणि। चर्षणीधृतं मघवानमुक्थ्यं। स्वान। स्वाना नुजो अग्निः। भूः। पिबापिबेदिंद्र सोमं। सर्वत्रणूहणं अनन्तरहर्षं इन्द्रमधि
कार निवृत्यर्थं।०। चिष्णु इत्येतानुदयेमकारे। चिषि उक्थे। इत्येतौ पूर्वपदांते। ऋवते। मकार प्रत्यये। चिषि। चिषीमंतो
ऋघरस्येवाठकः। बृहस्पतिरुक्थामदानि। मकार इति कस्मात्। उक्थान्ते साम च तौ।०। पर्युवत्वे त्यमकारे न्नुना
सिके। परितरुक्षद इत्येते पूर्वपदांता। ऋतुनासिके प्रत्यये पूर्वंते। मकारे वर्जनीयेत्या। चक्राणा सः परीणहं इषुधिवाः।
उरुक्षणसावरुत्रपो। अद्र्ना। अद्रानहलेन स्यन्नानान्त सोम्याः। अमकार इति कस्मात्। विप्रासः परिमास्रु
स्रुः।०। पित्र्यमाहिना रुषिन्नंगुराश्च विश्वदेव्य इत्येषमनुग्यपस्या। स्त्रुग्मन्तो राती तक्रुदयेव कारे। इत्येते वपूर्व
पदांताः। पूर्वंते वकारे प्रत्यये। पित्र्यायोषेवपित्र्यावती। माहिना। अनीकः पुत्यते माहिनावान्। अस्तिषीबत्स
ना मरुतषीवतां। रुंगुरा। अपद्रतरक्षसो रुंगुरावतः। अश्व। अश्वावती सोमावती। विश्वदेव्या। विश्वकर्मणा विश्वदेव्या
वता। नेषुज। - - - - - उग्र। मंदंउग्रयाहधः। पस्त्या। मयोदिव्य घपस्त्यावान। स्त्रुग्म। स्त्रुग्मावरी सूनृता। ऋता। ऋता
वा यस्य रोदसी। अराति। अरातीवा चिदद्रिवः। वकार इति कस्मात्। ऐश्वश्वदानं तवा संति।०। विश्वादय
श्वा विश्वादयश्च पूर्वपदांताः। पूर्वंते वकारे प्रत्यये। विश्वादिकृत्तरत्रौ दातरिष्यामः।०। पृश्नानादयश्चायका
रा पृश्नानादयश्च पूर्वपदांताः। पूर्वंतेय नौ दातरिष्यामः।०। अराति कविस्रु

ऋतु ऋधि पिउ सुम्नयं नाश्चेति चिते। इत्येत तत्पूर्वपदांताः एवं सेयकारे प्रत्यये परे। अरातिः अरातीयति निद हतिं वेयः।
कवि। कवीयमानः कहह। सु ऋतु। विद्यो मेमेरजसीसु ऋत्वयया। अधि। अधीयत। क्षिघ नथो मसिवा। पितु। प्रवते
अजेज नि मापित्वयतः। सुम्न। सुम्नायव ईमहे देवयंतः। रयि। अयसुवं पुरुतमो रयीयना। कृत। कृतायीनी
मायीनी। अश्व। अश्वायंतो गव्यंतः। यकार इति कस्मात्। ये अश्व इत्यत वा। ० नच अश्व सुमृत्व इषे तिपथ्या ए
कादशादात्र इयेयकारे। नचल्तु एवते। अश्व। सुम्न। कृत। वृष। इत्येते पदाः संत एकादशा दोयकारे प्रत्यये॥
अश्व। अश्वयुर्गव्यूरथयुः। सुम्न। त्वं वः शर्द्धमारुतं सुम्नयु गिरा। कृत। त्वं न इंद्र सत्वयुः। वृष। अत्यो न वृषो वृषयुः वं
एकादश रादा विति कस्मात्। अश्वायंतो गव्यंतः। सुम्नायव ईमहे। कृतायीनी मायीनी। यकार इति कस्मात्। कृता
वायस्पशे दसी। वर्गः। ० पृतना जिर ऋतु मधु पुत्रि जनि ऋतु वग्रु वंधु रद्द का कुदम। हजन। घरी पुरुष मघ धीमा वि
रुरुदु कुना घयविरा ऋवसु। पृतना। अजिर। ... तु। मधु। पुत्रि। जनि। ऋतु। वग्नु। वंधु। रदक। अकु। दम। हजन। अघरि
पुरु। वृष। मघ। सखि। सनु। दुकु ना। अघ। यधि। रातु। वसु। इत इमे पृतनादयः ताः यकारे सत्वे ण निर्दिष्टाः। पृतना। ता
स्य पृतनायवः। अजिर। सोम इंद्राजिरायते। ऋतु। ऋतूयंत मधु। मधु। मधुवां मधूयुवा। पुत्रि। पुत्रीयंतः सुदानवः। ४१
जनि। जनीयंतो न्वग्रवः। ऋतु। ऋतूयंति ऋतवो हृत्सु। वग्नु। वग्नूयति वंदते पूर्वा। वंधुर। यः सूयं विहृति वंधुरायुः। हदक
ह्रकायुरादिदेशाति। अंजयमं रूयंत आ। दम। श्वल वीरस्य सुग्दमायन्। हजिना। सत्य घतं हजिनायंत। अघरि जा

मयो अघरीयतां। इषु। ऋत्वावेधमिष्यतौ। ऋजु। ऋजूयंतमनुव्रतं। मधु। मधुमत्प्रगुवां मधुयुवा। पुत्रि। पुत्रीयंतः सुदानवः। जनि।
जनीयंतो न्वग्रवः। क्रतु। क्रतूयंतिक्रतवो हृत्सु। वं। जनु। न जनूयन् निंवदते पूर्वजातं। वंधुर। वयःसूयंवहति वंधुरा
युः। इक। इकायुरादिदेशति। अंक। यमंकूयंसमानयन्। दमा। मृणवेवीर उग्रमुग्रं दमायन्। वृजिन। सत्यधृतं वृजि
नायंतं। अघरि। जामया। अघरीयतां। इषु। ऋचावेधमिष्युयते। वृष। इषुयदजेव निनेवृषायसे। मध्य। मध्यमयुवत्र
पशिरवंति। सखि। विश्वऋषिः सखीयते। स्तनु। स्तनयमानेवहन्ती। दुकुन। किमस्मान्दुकुनायसे। अघ। अघायते जा
तवेदः। यवि। सधन्यजिस्नसत्सायवीयुत। शत्रु। शत्रूयंतो अभिमेनः। वसु। अश्वयुर्गव्युरथ्ययुर्वसूयुः। ०। विजुरुद्रुति
पुष्टपर्वता ऋतिष्टु त्रुरुदयामतिसहदृष्टो हक्रो सधिस्थाधितिसशानवयूनर्सर्वघृणिहितभितविषुतर्विमनीपाइती
ए मेवेच्चादयो हवस्तूत्रैर्निदिष्टाः। विमुवे चूवसम्भूदिति। ऋजुनि। अश्वयोविन्नुजराऋजुनी इतः। पुष्ट। पुष्टावंतोयथा।
पर्वता। तयंतः पर्वतावृधः। आऋति। युवानमाऋतीवृधं। भुक्। अंतः भुक्तावता। हृदय। उतापव क्रा हृदयाविधः।
अमतिानमिस्तोनामतीवान। दृक्सा। यः पत्यते दृक्षो दृक्सावान्। शकि। शकीवोयविजराः। सप्ति। सप्तीवंता सपर्यवः।
स्वधिति। सक्तोनचित्रः स्वधितीवान्व्या। तशान। मदध्यतः तशानावतो अन्यान्। वयुन। विदोअदघे वयुनाविता।
तरा। तरणवाविन्यच नमिष्ठा। घृणी। घृणीवान ... म ... विपेणिहितावान्। धित। आशीवानधिता

वानं। विष्णु। विष्वक्‌हृदि द्रेअमते:। स्तुत। स्तुतावंतस्त्वावयं। त्वचिया इयंत त्वद्वियावती। नीथा। नीथाविदो जरितारः।
०। नर्दवाकेनाश्च विष्णुम्नयंत्र्तिव सुवसु प्रसहानो त्रिवावृते। परिवृतं नाति हत्या [illegible] इन्येते पूर्वपदांताः पूर्व
पदेण प्राप्तात्रपिन उच्यते। ऋतवाकेन। सतवाकेन सत्येन। अश्ववित। परि गोऽञ्चम त्वविता। सुम्नयोतौ गामि
र्धिनाव [illegible] सुवसु। वसु वसु वः पार्थिवाय सुन्वते। वसुशब्दस्य पूर्वपदांतात्पूर्वं नह इति प्राप्ते। प्रसहानः। प्रसहनी
ऽतेतिः प्रसहानोऽस्य। प्रवाहूत इति प्राप्ते। अत्रिर्हवोऽत्रे। येनं प्रोऽत्रिवावृते। अत्रिवाहन इति तावद्वचनमिति
प्राप्ते। अत्रोच्यते। रकारेण व्यवधानात्र त्रिरवनास्ति तस्मात्रार्थः प्रतिषेधार्थेन निपातनेन। एवं सिद्धेयं
निपातनं करोति। तज्ज्ञापयति आचार्यो व्यवहितेऽपि निमित्ते क्वचिन्न कार्यं भवतीति। किमेतस्य ज्ञापने प्रयो
जनं। उदात्तस्वरितस्य रितमनुदात्तं पदे [illegible] इत्यत्र अनकारस्योदकाररेफव्यवहितस्यापि स्वरित
वं स्यानुदात्तं न भवति। स्यात्सतं वचना भविष्यतीति। अस्ति वचनस्यावकाशः। चतुरमिति परिवृतं न। अपार्ष्टि
परिवृतं न रोधः। नेति कस्मात्। अपो बिभ्रतं तमसापरीवृतं। अप्यया। अत्निहृत्यस [illegible] त्रानू। ०। अद्य विद्युपादं ४२
तोपादांतो ध्वविदित्येत स्मिन्पूर्वपदांते [illegible] चकारस्य मुख्ययार्थः। अत्र श्वेवत्।।

अश्वमनो गोमदश्ववत् । पदांत इति कस्मात् । अश्वावद्गोजा मघवन्मसुवीर्यं ॥७॥ सर्वत्रपरे मघवत् ।
सर्वत्र मघेति षष्ठ्यंते परे सति वसु मघयोरिति । आन्नेपूर्वपदांतो न प्लवते । मघस्य । प्रार्यस्त्रेषु तुवि
मघस्यदानं । षष्ठ्यंतादन्यत्र प्लवते । यथा क्षधि चित्रा मघेत्येवं । सर्वत्रग्रहणं पादांताधिकारनिवृत्त्य
र्थं ॥७॥ अश्वयूपाया श्वसुजोश्वयोगाः सहवाहः सुम्नयंतत्वयंता सहवसुं सहवन्त्स्तं युक्तिं स
हवीरं वसुनवत्सुकारा इत्येतेषु पूर्वपदांतान प्लवंते । अश्वयूपाय । ब्राषालं येऽश्वयूपाया
अश्वसुजः । वयोधेऽश्वसुजः । अश्वयोगाः । तं न इंम तयोऽश्वयोगाः । सहवाहः । हृत्स
तिं सहवाहो । सुम्नयंता । जीजिं मित्रावरुणा सुम्नयंता । ऋतयंत । कदु स्म वंत ऋतयंत देवता ।
सहवसुं । यो नो मरं सहवसुं निरंतवे । सहवत्सा । दानुः शये सहवत्सा । ऋतयुक्तिं । सूनृत्वंवदं न
ऋतयुक्ति । सहवीरं । धत्ता रयिं सहवीरं । वसुनवत्सुकार । सूर्येणेव युनवत्सुकार । चकारेति कस्मात् ।
ज्योतिष्मत्तमसो वयुनावदस्मात् ॥७॥ सुमानपूर्व कृतता यन्नतापु हे गादेवं दक्षिणावान्नतायोः ॥
इषारवायस्तमयं शनावत्रपीञ्जुवापारीहता नपाहृता ॥

इत्येतेषु पूर्वपदांताः। एवं तो सुम्नायुं जुह्वे अध्वरे। जुह्व इति कस्मात्। देवां जिगाति सुम्नयुः। स
तार्यतु। सर्गो न सृष्टो अर्वती। ऋतायन्। ऋतायुं उदीमतायुमीरयत। एतेषां त्रयाणामेकादेश
दत्तदधेयकार इति शाकटे निपातः। स्योत उग्रादेवं जुग्रो देवं हवामहे। दक्षिणावान्। दक्षे दक्ष
दक्षिणे दक्षिणावान्। ऋतायोः। प्रणेतारः कस्यचिद् ऋतायोः। अत्रापि तथैव पूर्वत्रिषेधे प्राप्ते
43 निपातनं। वृषारवाय। वृषारवाय वदते। सूमयं। उ विदंते सुतं सूमयं। शतवान्। वहिष्ठयोः
शतावन्। अपीजुवा। उषासानक्ता जगतामपीजुवा। अपरीवृतः। अपरीवृतो वसति प्रचेताः।
अनपावृत्। इन्द्रा सजानामनपावृता। इंद्रावतः। सोमावतीमिवायती। दीर्घाधियो मित्र
युधो रथीतरः। अन्नावृधः विश्वायुषं वसुं जुवं विश्वायुवे यज्ञायतेतुं घृतावृधा। इत्येतानि
यपूर्वपदांताः। एवं तो इंद्रावतः। दीर्घाधियः दीर्घाधियो रक्षमाणा असुर्य। अमित्रायुधः। अमित्रा- ४२
युधो मरुतामिव। रथीतरः। नकिष्टद्रथीतरः। अन्नावृधं। अन्नावृधं परि वरंति। विश्वायुं वां छुसः पुत्रा

उ त विश्वा पुषं। वस्तू जुवं। वसवानं वसूजुवं। विश्वान्नुवे। अर्वाविश्वानराय विश्वान्नुवे। यज्ञाय
ते। यज्ञायते वा पशुषः। घृता वृधः। घृत श्रिया घृत पृचा घृता वृधः ॥ ० ॥ सुम्नायन्निन्मित्रायुवक्ष
षीवो देवावांदिवः। एवावदस्य क्षेत्रासामृता क्षेसदनासदे। इत्येतेषु पूर्वपदांताः स्वं वंतो॥
सुम्नायन्तं। च सुम्नायन्नितिविशो अस्माकं। इदितिकस्मात्। अर्यामि सुम्नयन्तं। मित्रायुवः।
मित्रायुवो नक्षत्रपतिं। नक्षीवः। शिप्रिं नक्षीवः। दिवावान्दिवः। सोमं नरद्यावृहत्सो देवावान्दिवः।
दिव इति कस्मात्। स गणानो अद्भिर्देववान्। एवावदस्य। एवावदस्य यजतस्य सध्रेः। क्षे
त्रासां। क्षेत्रासां ददथुः। सना वृ। सना वृ इत्येते सु ऋत्वो विष्व सदनासदे। देवाय सदनासदे॥ ०
पदेष्वंतर निंग्येषु क्षितिः प यये षु चोत्तरा। अनिंग्येषु वान्तः पदेषु चोत्तरा क्षितिर्भवति। यदिति ऋ
म उ ऋ सिष्यामः। उत्तरत्रो हसिष्यामः ॥ ० ॥ वृषस्त्वं वं थवृ ध्वं संवातावानु वनो वृत्तुः। इते वृषा
णा वृषाणो वृजे वं धिमज्जुर्मृष्णुः। मजे मजीतवान्। इत्येतेषु उदयेषु सद्दशादिषु वकारमकारौ ष

षां वमेर्निस दृशा दिषु
३१

वि ते। वृषस्य उक्षा वृषस्य मघवन्। पंथा। यद्वा पंथपुरुभूताद्वृद्धांसग्रहणमनर्थकं। आवयादिषु
वावृधे ति पाठात् नानानर्थकं। आवयादिषु वृधेर्वाधि इति धकारांतस्य ग्रहणे इदुदकारांतार्थं ग्रहणं।
सोप्यानुपूर्व्येण सहतो ब्रसन्नस्येनेति धकारान्तो वा नन्तवति। वावृधांसं चिद्वृधद्भिवः। वाताप्य
वृधं वावाता। वातुः। वावातुः सरव्यः। वनः। विश्वे ते विदवनः। दृतुः। विश्वा यद्रक्षे ववा दृतुः। वृत्रे।
येनेंद्रो त्रिमिवा वृते। वृषाणः। महो वाजस्य सोतौ वावृषाणः। वृषाणः। उक्षा वृषाणो राधसे। वृजे।
पृवा वृजे सुश्रयाः। वंधिः। वावंधियज्यूंसत। मज्जुः। वशं देवा सस्तन्वी इति मामज्जुः। मज्जुः। विप्रासः प
रिमामज्जुः। मज्जे। निमामज्जे पुरंद्रः सुसवाः। मज्जीत। विसान्नये तन्वे मा मज्जीत। वानाय द्यावाम
पुरुतमं पुरापाट्। पदेष्वंतरिति पूर्वपदांताधिकारनिवृत्यर्थं संतेशास्त्रि देयवद्वा नाजरेत। सह स्वादि
ष्विति कस्मात्। वेकारस्य मकारादिषु मान्तन्मकारस्य वकारादिषु ॥ ७ ॥ सहेत्यादिं पूर्वपदोप ८५
धः सन्नैकादेशं स्वषणि धत्ववर्जं। सहे त्यादिः पूर्वपदोपधः सन्नवतो एकादेशं पदं ऋषाषि यन्वष्
त्वेषुवर्जयित्वा। विश्वासाहमवसे नूतनाय। उग्रं सहोदाः सहजेय। पूर्वपदोपधः सन्नितिकस्मात्

॥ अष्टाभ्यो य सह मानाय। एकादशं चर्षणि धन्च वर्जमिति कस्मात्। एकादशे ग्रामहासम्राट्। गां न चर्षणी
सहं। धन्वा सह नायते। सहेत्यादि रिति अनुग्रहणात् चतुस्सहस्रं। गव्यस्य पश्च इत्यत्र भवति। भ्रा
तुष्पादस्या पि नोन्तं गतस्य। नख ल्वेषा तरस्य पादस्यांन गतस्य सहेत्यादिः प्रवर्तते। तं वोदस्य म
नोषहं। ऋषि न इति कस्मात्। मतो वीरा उरवो ब्रातसाहाः। अन्तं गतस्येति कस्मात्। यज्ञासाहं दुवः।
०। नघादशि नोननिमाति पूर्वः। नखल्वर्धादश्चात्तरपादस्यां तं गतस्य सहेत्यादिरनन्निमाति पूर्वः
प्रवर्तते। सत्रासाहं जननं बौजनं सहः। घादशि न इति कस्मात्। सनो वीरा उरवो ब्रातसाहाः। अन्तं
अन्तं गतस्येति कस्मात्। सत्रासाहे नमः। अनन्निमाति पूर्व इति कस्मात्। ऋतस्पृशि हि ग्रमत्रिमा
तिषाहं। ०। अन्निमातिन्त्येतन्नोपधस्य सर्वत्र परे प्रवर्तते यकारे। अन्निमाति नेप्रतना इत्येव सुप धस्य
सहेति ऋादिः सर्वत्र यकारे परे प्रवर्तते। अन्निमाति। इंद्रा निमाति षाह्ये। न आद्ये सामसा न। इत्यस्मच्यं
ना। प्रद्रिरिहि सं नेषाद्यो पृतना। पृतनाषाह्याय। सहतेर्यकारपरे षुं पुन रिदं विधीयते। ननु सर्वे
णैव सिद्धं न सिध्यति। कथं। शो षेयापठिते सती त्यधिकारात्। पूर्वेण संयोगेन प्राप्नोति। तस्मा

न्त्संयोगपुनर्विधीयते । यकार इति कस्मात् । नमन्तेपतनासहं । सर्वत्रेति कस्मात् । अस्मिन्दाद्रिणोः पा
दोत्तं गतस्येति अधिकारनिवृत्यर्थं । नबाह्येसासत्कात् । पतनाबाह्यायावत्य इनस्यात् इति ॥ आ
वयादीनामुदयास्त्रिवर्णाः पदिकदेशा इति तान्प्रतीयात् । आवयादीनां पादानां उदयोस्त्रिवर्ण
एववेदितव्याः । उच्चारणार्थो दृष्टव्याः । पादानामेकादेशा इति तान्आवयं ते प्रतीयात् । आवयदस्ति
रुच्यते । आ आवयंतद्द्वश्लोकमायवः । अत्रापि जवतितान त्रोदाहरिष्यामः ॥ आवययावयया
मयरामय मामहवावस । द्रावयदाहहवावृधता वृषसासहरारपा । आवद्दतरं क्लतं तेषां । इत्येते
आवयादयः । तेषामाद्यदंतरं क्लतं भवति । आवय । आवयावायं अवित् । आ आवयंतद्द्वा । यावय ।
यावयावृकया । वृकं । आयावयसूतये । यामय । आनः सुम्नेष्वयामय । निरामय जरितः । मामह । तन्नो
मित्रोवरुणोमामहन्तां । कोन्वत्रमरुतोमामहे । वावस । यावसानाविवस्वति । सवया मनुष्स्पिजं वा
वसेवृषा । द्रावय । अध्ययोद्रावयाचं । सूर्यस्येव ग्रश्मयो द्रावयिनवः । दाहहा । दादहृता णो वसुभि

ङ्गो गन्नस्योः। वार्हस्य। वार्हस्पत्य नाम्नानस्पत्नी। इवार्हधी धाः अग्नेरसिरिस्य। तान्दृषा। तीर्थैना छानान्दृषाणं। य
स्तान्दृषाणानुनयाय। सासहायन्नासहस्सदने। सुप्रतीकेतिः सासहिर्दिधमनः। रारपा। रारंधिनः सूर्यस्य।
॥ अग्ने नन्वित्यस्य मध्यमं। अग्ने नरुद्दत्यस्य पदस्य मध्यममदारं। क्रतं नवति। अग्ने नानुदो दृषत्रोजमिः॥
द्विवर्णः घयग्यों त्यस्य। तेषां श्रावयादीनां अंत्यस्य रारपेत्यत्र स्य द्विवर्ण एवं प्रत्ययो वेदितव्यः। एकाद
शोत्तद्वर्णा धर्योविदितव्यः। सोमरारंधि॥ प्रवादाः प्लुताः परे। इतः परे ये वक्ष्यन्ते तेषु प्रवादाः क्रतावेदि
तव्याः। वक्ष्यंते जल्पिषं ते॥ दूणाशान्नुक्षाशासश्चेकारांतश्च दाशुषिः। पादांते पद्यः सदनमक्ष्यंति तुष्ट
रुषः। एता नियथो क्ष्येभुरुत्थानेषु सवने। दूणाशाः। दूणाशं सख्यं तव। दूणाशेयं दिषा। उक्षाशासः। अनु
ष्टुप उक्षाशासः। ब्रह्माणे वाविदधउक्षाशासा। इकारांतश्चेदाशुषिः। ब्रह्मणा यातिसवनेषु दाशुषिः।
सत्राहणं दाधृषिं तुम्रं। इकारांत इति कस्मात्। वाजेषु दधृषं कवे। पादांते पद्यः सादनं। पादांते वर्त्तमा
ने ऽपद्यः सादनं। धरा ऋतस्य सादने। घृतवंतमित्रस्य सादनं। पादांत इति कस्मात्। यो नि षद्दं इन्द्र नि षदे।

ऋ ।। यद् इति कस्मात् । आरण्यानि रोन्ति वदने । अर्द्धर्चांति तु पूरुषः । विराजो अधि पूरुषः । आत्मानं नव पूरु
ष । अर्द्धर्चान् इति कस्मात् । सहस्रशीर्षा पुरुषः । अन्वादेशाद् एणानुक्रमप्रयोजनं । ७ । दोषा मस्यो राजता आ
न्वनस्पतीन् महीयमानां कृति तु अन्यमेत्य । उषसो इति नक्तं सर्वदेश्यं । इत्यो ते न्य उत्तरं उषसमित्यो तत्य दे
ष्ट्र वने । सर्वदेशं सर्वत्र मित्यर्थः । दोषां । दोषा हू षासमीमहे । आसि । अस्या उषासन्त्रातिरं न राजतः । अ
धिश्रिया विराजतः उषासा वेह । अक्तूनां अत्र अनुषासो वयुनानि । वनस्पतीन । आ पशुं गासि पृथिवीं
महीयमानां । महान्महीयमानां उषासो कृति । कन्या षासः । तु अन्यां । तु अन्य मुषासि श्रुयः । उत्तरण्न हणामर्द्ध
र्चाताधिकारनिवृत्त्यर्थं सर्वत्रेति सिद्धे । सर्वदेश्य ग्रहणं नानर्द्धर्चांति । पितृनि मित्रा वा नूप्राप्त्यर्थं । ७ । पादस्य
चिकादशिनोयत्तते । एकादशाक्षरस्य पादस्यांते वर्तमानस्य षड्भिर्मिति तद्व्यन्द्वर्तते । रेवड छंदे तु सुदिनो
षासः । एकादशिन इति कस्मात् । अग्ने विवस्वदुषसः । अंतद् इति कस्मात् । आजिमुषसमश्विना । इति ष ८५
दृश्वादाः समाप्ताः । ७ । यव वसुररमयः समाहितर मयंतोरमया गिरार रजाः । यवयसितत्त्वाण

मोषति। श्रवयंतो दद्दृंहंत तेन त्रषस्ये। इत्येनामिपूर्वलक्षणप्राप्तानि न प्रवंते। यवरुः। ध्यामि यवयुर्मन्म मर
मयः। अरमयः सरपस्मः। ससाहिषे। प्रससाहिषे पुरुहूत। वद्धंतः। शुचंतो अभिवद्धंतः। रमया गिरा॥
नमस्या रमया गिरा। रर्ज्मा। रर्ज्मा। रावसस्पते। यवयसि। सक्का वानायवयसि। तत्त्रषाणमोबलि। दन्नम्
विश्वं तत्त्रषाणमोषति। उषतीति कस्मात्। तीर्थेनार्थानां त्रषाणामोकः। श्रवयंतः। अग्ने स्यं यश्रवयं
तः। अदद्दृंहंत। यदेयं ना अदद्दृंहंत। तेन त्रषास्ये। अत्रिमाति त्रपतनो पधायिस्येति प्राप्ते। दद्दृंदे वेति
रन्नु तेन त्रषास्ये। तेति कस्मात्। त्रषास्ये सास सकात्। ० श्रवयतं वाजसातौ त्रषास्ये। विश्वासहं दूणा
शारोचनानि। तत्त्रषाणो यमयोर्दैव्योः पुरुषीणां यवयं चिदवक्ष। इत्येनाति पूर्वलक्षणप्राप्तानि
न प्रवंते। श्रवयतं। आनो जने श्रवयतं शुवाना। वाजसातौ त्रषास्ये इति अग्निमाति नप्तनो पधास्ये
ति प्राप्ते प्रतिषेधः। परिश्रववाजसातौ त्रषास्ये। वाजसाताविति कस्मात्। त्रषास्ये सासकात्। विश्व
श्वासहं। तत्त्रविश्वासहं रयिं। दूणशारोचनानीति प्रवादः। पलितः परेति प्राप्ते। त्रिरूपमा दूणाशा

वानो। नत स्यणाः। ७। ३९

शेय नानि। शेयन्नानीति कस्मात्। द्रूणाशेयं दक्षिणापाययिस्वाच सणात्र नया यजन्मने। यमयोः। यमयो
श्चि न्व समावीयाणि। ररङ्गे। वियोरर ङ्गाकृषिजिः। उरुषीणामर्द्धयन्ति उपूरुषेतिश्चान्नेप्रतिषेधः। पर्जन्यः
उरुषीणां। यवयचिदवः। उ न मास्वामा। घवयं चिदवः। इदवदिति कस्मात्। नेविश्वास्मदुरितायावयं
। ररक्षे यवयस्तेनं ससा हेयुवयावधां परमयाद्रवयंतस्त्रवयन्त्ररतेयन। इत्येते भुयद्भवेलवद्गणप्राप्त
नद्रवते। ररक्षाः रक्षतान्मुत्तनोविश्वायवयुस्तेनं। यवयस्तेन मूर्त्यो। हो भवमिति कस्मात्। यावयावृक्या
ससाहे। ससाहे शक्रः पृतनाः। यवसावधां। ईशानो यवयावधं। वधमिति कस्मात्। यावयाद्वकों। परमया
तंबोधियापरमया। द्रवयंतात्र र्मिनंनि मैर्द्रवयंतात्र्यवयन्। त्रांस्त्र श्रोणां श्रवयन्। ररते। वनि ष्टपिग्रोररते वि
। साकोसोवः। सत्रासाहं साहं सादन्यं सत्वं तातान। नानाम स्पृधाः। स्पृधारीषंतं गारूयनीव। इत्येतानि जवं
ते। साकोसः। साकोसोदस्यमप्रतं वं सत्रासाहमिति उ उपादस्यापिनेतं तं गतस्येति प्रतिषेधेप्रा र्वंविप्र ५०
तिप्रसवः। स्पृवः सत्रासाहं वइति कस्मात्। ---- सादन्यं। सादन्यं विदथ्यं। सत्वं तातान स्पृर्यः। सत्यमि
ति कस्मात्। ज्याय स्तानानसेदसी। नानामायतिनानाम रूपोपयंतं। स्पृधा। स्पृयाञ्जिवित्रजानुः। स्पृधाः।

पकुरूपया। इमां रीषंतं। कृह् ईरीषंतं परिपेहि। गा स्वयंतीव। पेस्मापुरागा स्वयंतीव। ७। वावर्ती पेषांशीषतोद कारेसां
न्यपिन्रषा हम प्रूरुष पूः। सांतिशु ह्ता नच्वंरीरिषीष्ट जातिप्न यींनी रूतेव अधाय। इस्ये नामिव हवं ते। वाव
र्तं येषां राया। येषामिति कस्मात् कोऽघरे मरुत आववर्त। रीषत इति अदकारेप्रवते। पाक्तिरीष तेन तवाछि
घां सतः। अदकार इति कस्मात्। प्रतिस्मरिषतो दहा। सांत्यत्वि। विश्वानि सांत्यजास्तु। अत्रीति कस्मात्। संतिका
मा सः। नृषाहमिति एकाक्षरं चर्षणि धन्व वर्जमिति प्रतिषेधे प्राप्ते प्रतिप्रसवः। नरं नृषाहं मंहिष्ठं। अप्रूरुषघ्नः।
अप्रूरुषघ्नो अप्रतीत। सांतिशुह्ता परः। शुहे ति कस्मात्। संतिकामा सः। नच्वंरीरिषीष्ट। स्वयं रिपुस्तन्वं रीरिषीष्ट।
च मिति कस्मात्। स्वेषं पर्वते रिरिषीष्ट। जातिप्रूर्वः। अग्निर्हि जाति पूर्व्य इति कस्मात्। देवस्य गर्भे सहसः। अत्रीवृको
वा। अत्रीरूतेव नाम ह्रापदो ना अधाय। विमर्दधायरश्च नामिव। वर्ग ०। माहं साह्ला नुर्हतं प्रसाहं नकोषा स्रूयं मु
षासम गिं। परिशापः स्वन्त्ते जारयंती प्रुक्ष्या तं प्रू प्रुषि: साहनाते। इत्येतानि हवं ते। साह्ना। जयकद्वूरमित्रा
न्पृक्ष सुषाहना। साह्ना। साह्ना येसंति मुष्टिये व। जह्व्षंतं प्रसाहं। एकाक्षरं चर्षणि धन्व वर्जमिति प्रतिषेधे प्राप्ते प्रति

प्रसवः। प्रसरा सो ज र्ह्षंत प्रसाहं। जर्ह्षंतेति कस्मात्। वाजेषु प्रासहं युजं। न को षासा सुपे र्ष सा। सू
र्ये मुषा स मजि। जनयंता सूर्यमुषासं। सूर्यमिति कस्मात्। दधिक्रां वः। अग्नि मिति कस्मात्। ये ग्निः सूर्य
मुषसं। परिराप:। वृहस्पते विपरिराप:। स्तनंते जारयंतीरेव स्तोत्रे स्तनंते। स्तनंत इति कस्मात्। मर्त्तस्य देवा।
मुश्रूयातं। श्रुश्रूयान्तमिमं हवं। सुदुघः। विषो दुयो ज। सादनातेः। आयमः सादनाते। दुने इति कस्मात्।
देवायसदनासदे। ० करं स्तुषा हा घृतेवांतिसाकान्तू येवस्यवसा तृबाय उषासनक्ता पृथुजाघने म
राध्येजी। रीरिवनम्नापयंति। इत्येतानि त्रवंते। करं स्तुषा हा सहत्ये कार्लरं चर्षणि धन्व वर्जमि प्रतिषिध्यप्रा हे घ
तिप्रसवः। करं स्तुषा ता विधुरं। करन्निति कस्मात्। स्तुष हा सोम। घृतवांति। अवद्रोणानि। साकान्। साका च विश्वा अ
तियुजः। स्तू येव दिश्रं न दिष्पाम् स्तू येव। स्यवसात्। स्यवसाद्गणवती। तृषाय। सपर्कन्यं शंतनवे। उषासानक्ता
हन्ती। पृथुजाघने वा पृथु स्तुषे। व समुच्चयार्थो निपाद पूरणार्थः। राध्येजिः। अपोत स्को रथ्या रीषेरिने। मा नो मध्या
स्नापयंति। अर्ध्वः स्तस्को नेमवा ० अधानय धीरिषत्रव षो नीरथीयंती नादमायः ससाहे। सासाह यस्तु धिरिवाअ ८८
यायः स्तरुषध्वं। रिषः पूरुषादः। इत्येतानि वंश्रते। अश्वानयत् जुरिता। रीरिषत्। मा नो हा मा य। प्राव तोरिः स जोषसः।

रथीयंतीव। रथीयंतीव अश्विनेत्र इत्यदमायः। त्वं ह त्यदद मामः। सस्राहः इति युवयुरश्मयः सस्राहिष इति दीर्घ
येत्राच्छे। दृह सस्राहय वयाव धमिति कस्मान्निपात्यते। आवयादिकृतप्रतिषेधार्थं। दृह ससाहे शक्रः। सासह। सा
साह्योयुवा। इहति वेधार्थग्रहणं। चुकुधिरिव जावइवग्रामं। अभ्यायः। सतीनमन्युः। पुरुषघ्नं। आरेतेगाघ्नमुत
तारिरिषः। मानोगोषु मानश्वेषु। पूरुषादः। ततो वयः प्रपतान्। ७। अपूरुषं जा हशीनसन्न्यमरीषत ऋतायुजी रथी
नां साहिषीमहि। पवीतारः। किमात्ये पूरुषघ्न तत्क्रतावरीरिव हव्यानि गामय। इत्येतानि प्रवर्त्तेते। अपूरुषघ्नं। सिंधो पारे
जाहशानेन। यो व्यंसं रीषते मा रीषुलेस ह सावन्। ऋतायुजिः। पवमानः। रथीनां। रथीतमं। साहिषीमहि। विद्म
ता पवीतारः। पुनीतनः। कियात्या। कियात्या। कप्रथमः। एष आकारः प्रश्नग्रहणार्थं यदन्यकियाति ह्रस्वपद
मेस्ति। अथ नास्ति न तो विस्पष्टार्थं। कियती योषा। एतदपि आकारे क्रियमाणे सांशयिकं स्यात्। ईकारादपि परः
इति कं ग्रहणं भवति। दघ्रु रुषघ्नता। दीनिदीह्ठिः। प्रचूती। ईकारोपधग्रहणं किमर्थं। नतस्यावि स्तु पुरुषघ्नता। न
तावरीरिव। संक्रोशमानाः। हव्यानि गामय। तत्र। हव्यानीति कस्मात्। अधरंगमया। ८। वृषायस्व। वसवीताम
साहिषेताः। वृषाणाना। तपिसदनस्पृशः। सात्यामेयांनिपश्रुमांतिजाजेदधुः। पवीतारं। सूर्य सुषासमीमहे। इत्येता
नि प्रवर्त्तेते। वृषायस्व। ऋतेन वपर्गरयाः। वृषायस्व। पवमाना। इत्येति समाहिषे। प्रसाहिषि पुरुहूत। नावृषाणा।

नादेवेदं नानृपाणामायरामि। नानृपिं पिबात्ह षष्ठ। साद नस्पत्रः। मा नो निर्जग्व मुनः। मा त्वाम। मा त्वाम
दा सं। ह्रयां ति। जंतो यांति सव ना। पद्भि मांति। परिस क्षेत्र। जागध्रुः। निरामिणो रिपवो न्वेषु। पवीता रां। अवंत्य स्या।
सूर्यमुवास मीमहे। अनागास्त्वं। इमह इति कस्मात्। येजिः सूर्यमुषसं। ७। इति पार्षदव्याख्यायां नवमं पट
लं। क्रमः। क्रमहत्यधिकारो वेदितव्यः। यदित ऊर्ध्वं मनुक्रमिष्यामः। ७। द्वाभ्यामतिक्रम्य प्रत्यादायोत्तरं तयोः।
५१ कत्तरेणोपसंदध्यात्तथार्द्धर्चं समापयेत्। द्वाभ्यां पदाभ्यामतिक्रम्य तूत्तरं द्वितीयं पदं प्रत्यादाय तत्तरेणान्ती
येन तु पसंधाय। एतेन कल्पेन त्वा अर्द्धर्चं समापयेत्। अनंतं गच्छेत्। पर्जन्याय प्र। प्रगायत। ताजायत। दिवः। ७। एकव
र्णम नोकारं न तेसु स्मेति नः परेण पदेन व्यवेतं यत्पदं तद्व्यवायिय। ईङ्ख्यंतं ज्ञातादीनि स्यात्। नेन ति चतु
वत्। इतो बिंदवो नावर्तमः पूर्वे द्विपदयोर्द्वयोः। स्वसार मस्कृते त्यक्त्रेप परं वीरा स्वएतन्। अ ईती त्यैतान्यवस्यंति।
एकवर्णं पदं उकारं वर्जयित्वा। अउ इत्येते पदे इ अतीत्यावस्यंति। आ मंद्रा। मंद्र मावरेण्यं उ उत्वं। अनोकारमि
तिकस्मात्। अभूदेष। एकाक्षरं पदमन्यं नाभ्यां न तेसु स्मेति नः परेणान्यतीत्यावस्यंति। मो षुणः। आ सुष्मा। ८९
ण। न तेति कस्मात्। इच्छा सूनः। न आयुः। इंद्र सूरीन्। सूरीन्। पुष्टि। तपृ हि स्पाशा नः। नो अर्वा नः पर इति कस्मा
त्। मो षु। मो इति मो। सुचा। चं हि। हि पाशा वयना। पदेन व्यवेतं यत्पदं तद्व्यवायि। व्यवहितं यद्व्यवे

विकुसे अलि इति व्याचक्षते। यजनाजनायानयन्नूयालयन्नंतः। अंतरीयते। ईयतेनेनशब्दशास्त्रं संदेव्यं। ईक्षुत्त्वां
नमिति व्येतत्पदं ऊत्त्वांतमतीत्याचक्षते। यमीगणजन्नी। ऊत्त्वांतमिति कस्मात्। समी। दरिजा सः। ऊत्त्वादीनि च पद
नि। योनिमारैनित्येवमादीन्यतीत्याचक्षते। स्वसा स्वस्रे ज्यायस्याये निमारै गप कुरुश्रवणमा शृणि राजा
नं। स्कंभनेनेति ऊत्त्ववत्। ऊत्त्ववदिति कस्मात्। उप द्यां स्कंभथुः स्कंभथुः स्कंभनेन। स्कंभनेना प्रथतं। इतो विश्व
ता। आवर्तमः। इत्येतयोर्द्वयोर्द्विपदयोः पूर्वपदेऽतीत्याचक्षते। परीतो षिंचत। गावो न यवेनजं। व्रजं वि। कृ १ षा॥
उषा आवर्तमः। स्वसारमस्कृतेत्येतयोः स्वसारं अन्तेत्यनेन अपदे अतीत्याचक्षते। निरु स्वसारमस्कृतोषसं
परावीरासएतन। वीरास एतनेत्यस्याद्विपदस्य परं अतीत्याचक्षते। परा वीरास एतनमर्यासः। ७। कृतादिषु
अनीनि च। कृतादीनि च पदान्यतीत्याचक्षते। शुनश्चिच्छेपं निदितं। नरा वा शंसं पूषणं। किमग्निमिंद्ध्यते।।
न तु पदेन च व्यवेतं यत्पदं तच्च व्यवायि चेत्येवं सिद्धं न सिध्यति। क्रमो वान्या मलिंक्रमयेति प्रागवसाना
नि च एकावर्षमनोकारमित्येवमादीनि। अवसानानन्क्रमयेते। तस्मात्यत्रोऽव्यवायि च व्यवेते पदे प्रागवसाने
नत्रैव स्यात्। ईयतेनेनशब्दशास्त्रं संपेयमिति। अतोऽन्यार्थे च एव मर्थमिदमुच्यते। एवमेकेव र्णयंति। कृतादिषु
अनीनि च तिच्चकारं वाशब्दस्यार्थे वर्णयंति। कृतादिषु अनीनि वा अतीत्याचक्षते। योनिमारैगगादारैकृवि

कं त्वनेन वीरास एतनेत्येवमादयः। अजति शब्दश्चकारार्थे द्रष्टव्यः। कृतादिप्रकरणानीत्यकं त्वचनि। वदतीति
तो ऽनवसानीयेषु छन्दसि। अमं त्वपूर्वमिति मित्रमानिनं द्वितीनदिह पिदरीतं अवति।०। पूर्वोत्तरकृतं रूपं प्रत्यादानावसा
नयोः। न ब्रूयात् सर्वमेवान्यथा संहितमाचरेत्। पूर्वे कृतं रूपं प्रत्यादानेन ब्रूयात् उत्तरकृतं रूपं अवसाने
न ब्रूयात्। पूर्वं कृतं। यकृत्करीषु। शकरीषु बृहता। मोषु मो षूनि मा। सुचा। पृणा। नदं हो। उत्तरकृतं। अनेव वज्रिन्
अनेवेनियम नाहवावत्रि ध्रुषि हि। उत्तरकृतो यदन्यत्सर्वं यथासंहितमाचरेत्। यथा संहिता विधाने विहितं
५० तत्रथैवाचरेत्। आयुताता मक्षिना। यक्रमेषु सा सहि। एवमादीनि।०। अवगृह्याण्यपि तु क्रमसंहितौ
करणानि वा। यद्दि धुनि प्रवादो च विकृतादौ कृतादिवि। अंतःपदं तेषां स्याद्विकारो न त्वकारितः। एतानि प
रिग्रहीयात्। अवगृह्याण्यपि क्रमे अवगृह्याणि पदानि अपि क्रमपरिग्रहीयात्। अभिमीले। इति पु
रोहितं। पुरोहितं यज्ञस्य। पुरोहितमिति पुरः हितं। सहेति करणानि च। इति करणयुक्तो निपदानि घातिक्र
मपरिग्रहीयात्। दद्धं दधते। दधते अपसां दधते इति दधते। यद्दि धुनि प्रवादो च विकृतादौ। यद्दि धुनि ५०
अन्योनिप्रवादौ विकृतादौ अति क्रमपरिग्रहीयात्। अंवि। विनासि। नासत्या। अहदद्दो। दद्दि दावने। ध
नीति धनि। हरियत्। यत्रे। तमंदिनं। मंदिनं दुदा। दुदुदे। नुधे। धुदान्निति धुदान्। विकृतादीति कस्मात्। नीचावं

तं दधन्ति। धद्यात सां। निर्धुकृत्या। धुदोन्व करणात्मः। कृतादिष्वं। कृतादिचपदमति क्रमपपरिग्रहीयात। आरेकृयमां।
आरेगित्यरैक्। प्राप्तुकानामभिनां। अप्रयुक्तानामित्ययुक्तानां। अन्तःपदं त्रयेषां स्यादिकारोन न्याकारितः। अन्तः
पदं त्रयेषां पदादीनां विकारोन न्यकारितस्य तानि पदानि नाति क्रमपपरिग्रहीयात। सुसुमेति सुसुम। १०।
बहुमध्यगतानि च। बहूनां मध्यगतानि यानि पदानि तानि नातीत्य परिग्रहीयात। तेमुकूनं जं इत्यु। मोजुषः।
मोइति मो। क्षितिरु। १०। अर्धर्चान्त्यं च। अर्धर्चान्त्यं च पदं च परिग्रहीयात्। मीढुषइति मोळुषे। छेदः प्रकरणे ऋचाम
व॰ सानं तिसृ पयिष्यामः। १०। नाकारं प्रागतो ननु नासिकं। अननुनासिकं आकारं अर्धर्चान्तं प्रागवतेमि
... नं नपरिग्रहीयात। आमंद्रैः। मंद्रैः मा वरेण्यं। प्रागत इति कस्मात। आयाहि। याहि। वर्षि। अननुनासि
... क इति कस्मात। पर्बिंदीनेः। दीनेगजीरे। गजीरं आँ उग्र पुत्रे। [illegible] न्याय्यत्वादायेवं तं ब्रूयादुत्तरेण पुनः स
द... हा। प्रत्यादायैवं तमननुनासिकमाकारमुत्तरेणैव सह तं ब्रूयात। आमंद्रैः। मंद्रैर्मा वारेण्यं। १०। उपस्थितं
स्वेति करणं। इति करणमुक्तं पदं उपस्थितसंज्ञं वेदितव्यं। वसुरुद्रा। वसु इति वसु। उपस्थितसंज्ञा प्रयोजनं स्थि
तस्थितोपस्थितयोर्दृश्यते। १०। केवलं तु पदं स्थितं। केवलं तु पुनः पदं स्थितसंज्ञं वेदितव्यं। अग्निं दूतं। दूतं वृणीम
हे। स्थितसंज्ञायाः प्रयोजनं स्थितस्थितोपस्थितयोर्दृश्यते। १०। तत्स्थितोपस्थितं नाम यत्रोभे आह संहिते।
तस्य पदं स्थितोपस्थितं नाम वेदितव्यं। यत्र [illegible] स्थितोपस्थिते न वतः। अन्ये स्वर्वाः। स्वर्वाः इति नु

अन्तःस्थसः। उषसो विनावसो। विनावसोदीदिविनावसो इति विनाऽवसो। स्थितोपस्थित संज्ञायाः प्र
योजनं स्थितस्थितोपस्थित यो यस्य दृश्यते पदं यथा वेदिनि॥१०॥ अदृष्टवर्णेष्वथमे नोदको स्यात्प्रदृश्यके।
एतद् दृष्टं प्रथमे द्विपदे पूर्वे स्यां त्यवर्णे अदृष्टेत स्यात्प्रदृष्टकः नोदकः पाठः स्यात्। नंवां। नामिति ता
गान। गा इति गाः। एतद्दृष्टमिति। एतत्प्रदर्शनं दृष्टमाचार्याणां यथा दीर्घं कस्मादेवं न थोते इति। दृष्ट
वचनादेव तत्र स्थानित्यत्वं नित्यजम्यते॥११॥ समासान्तं पुनर्व्वचनमिंगयेत्। समासान्तान्यवज स्था
नि यदा नि पुनर्व्विवतेऽप्रवृग्रह द्विनयेव वनेदं गयेत्। समासान्तं प्रदर्शयेत्। पुरोजितीवः। पुरोजि
तीति पुरः ऽजिती॥ वर्गः ७॥ इति पूर्वेषां संधानं पूर्वैः स्व स्याद संहितं। तयद्वग्रहवद्ब्रूयात्। पूर्वेषा
वग्रहे क्रियमाणे इति पूर्वो येऽन्यास्तेषामिति। अत्र संधानं पूर्वैराचार्यैरेव क्रियते। अस्माकं तु सरस्व
तीदं मसंहितं स्यात्। आचार्य स्वाथ मेसीहिमिति। यथेति करणान्ते निपातनं। प्राक्ब्रूयात्। स्वरस्य त्रिप्रक्र ५१
येतदवग्रहवद्ब्रूयात्। अवग्रहवदिति येषां मात्रा कालांतरं स्यात्। स्वार इति स्वः॥१॥ संधिर्नोर्द्धर्चयोर्जवे
त। अस्मि क्रमविधाने अर्द्धर्चयोः संधि नैव भवेत्। केन प्राप्ते अर्थं प्रतिषेध यत्र स्याते त्यः क्रमो वा न्यार मचि क्रमो
त्यो नेन प्राप्तो॥७॥ दृष्ट क्रम चाऽक्रम या संदध्यात्सर्वशः क्रमे। पदे न त्व पदान्यौर व प्राग वसोदनी त्यव। दृष्टक्र

मद्योद्योतासमयास्मदथांत। सर्वत्र: त्वत्स्मत्रा: क्रमे। पदेन सहसमयादावत्स्येत्। अतीत्य समयं पादान्यामव
स्येत्। युष्मद:। प्रपेति प्र०। आवस्त्रिष्टुभं। त्रिष्टुभमिषमंददीरायेंद वा। दप क्रमयाद्वे तोमत्यपि अजेर्वीयं प्रथमस्या
मतानामित्येवमादीनां दप क्रमयादपि सर्वत्र:। पदेनयपदान्यां तयसंधानमुक्तं तन्न भवति। त्यने स
मयशास्वस्य णत्वम्। यस्मादाद्यायेण घाघव पिहेरसुगपत्तु यौनि विशिष्टोतयोरन्यतराभावेन न भवति।
कान कारस्याभाव द्वृत्वं कृतोपायरितेन त्रि। प्रश्लेषश्च प्रगृह्यस्य प्रकृत्यान्तस्यत:परिग्रहे। नकारस्यायपू
भ्भाव द्वृत्वकृत श्चउपायरितनश्चन तिश्व प्रश्लेषश्च य: परिग्रह:। एतानि सर्वाणि परिग्रहे क्रियमाणे प्रक्र
त्या भवंति। अभाव द्वृत्वं। नकारस्यापद्युक्तौ। अस्मां अस्मां द्वत्। अस्मान स्मा। नित्यस्मान्० अस्मान्। अन्नीभू
रिवसारथि:। अन्नीभून्नि वेत्यन्नीभ्रन द्वव। कृत:। मन्नूम न्नुक्तुणुद्धि। मन्नुमन्दिवितिमन्नु० मन्नु। गृपावरित:। ज्यो
तिष्कृदसि। ज्योति: त्वदिति ज्योति:२ हेतानति:। सुषुमा यातं। सुष्टुमेति सहुमा। पितृयाणं धूमत्। पितृयानमि
ति पितृ० यानं। प्रगृह्यप्रश्लेष:। दंपती वे क्रतु विदा। दंपती वेति दंपती इव। ०। शोचाद्दे राणमोपेति। शोचाद्देराणां
संधीनां आगमो यउक्त: सऽरूपेति परिग्रहे क्रियमाणे। पुरुश्चंद्रं यजतं। पुरुचंद्रमिति पुरु० चंद्रं। वनर्षदो वायव:
वनसद इति वन० सद:। ०। न्यायंयां न्यग्नरेत्रय:। रिफितान्यमणो यो मेरुजाव स्वधितीव। न्यायंयाऽव

निप्रकृतिंगच्छन्तीर्थः। उत्तरेत्रयोविषयः। परिग्रहे क्रियमाणेरिफितानिकृभणः अघोषप्रत्यये कृत्वाचः स्व
धितीवद्य। परं अघोषेरिफितानि। स्वर्यद्वारीपिरः। स्वच्छन्दा इति स्वः २ च्छन्दाः। निष्ठप्रपं २ थं न। न पूर्वदं। पूर्षदं वर्न
र्षदं। धूः सदमिति धूः २ सदं। स्वपतिं यत्। स्वः पतिमिति स्वः २ पतिं। मित्रायुवो न। मित्रयुव इति मित्र० युवः। न पूपतिं
पतिं स्तु शिष्टौ। छः पतिमिति छः पतिं। दूनाशः। दूणाशं सख्यं उदुनेशमिति दुः २ नशं। मन्त्रेकेन नस्या। नस्य दूद्यः। यु
र्ष्य इति दुः २ ध्यः। पतिते। तेदूलभः। दूलभो यथा। दुर्दन्त इति दुः २ दन्तः। स्वधितीवव। वकारोप्रस्वधिती व। स्वधिती
वरीयते। स्वधितिरिवेति स्वधितिः २ इव। अघोष इति कस्मात्। स्वर्जितं महि। स्वर्जितमिति स्वः २ जितं। अपरेइदं सूत्रं
योगविभागेन वर्ण्ययंति। न्यायं यांत्कत्तरेत्रयः। शौघाद्व रागमा उत्तरेत्रयः प्रकृतिं यांति। त्रयो विषय एव परिग्र
हे क्रियमाणे। कतरेत्रयः। उरुक्षतः। धदिद्युदीप्रवाहो। सुमतिं न। सुमतिमिति सु० मतिं। न रुरुक्षतः। ऋधुक्षतः ऋ
तिरुघुक्षतः। हरिं यन। यन्तो तेमं दिनं। मंदिनं दुदोनु। दुद्रे च धे। धुक्षेत्निति धुक्षेन्। विचंवि। विरास्मि। नास्य। न। अनुय
द्धो। दद्धिदावने। वक्षीति वद्धि। योगविभागे ननेपरिग्रहे क्रियमाणे एतेषां प्रकृतिरागानास्तिसिध्यति। योग ५२
विभागोस्य मतिं नूस्त्रवाग्रहणमनर्थकं भवति। रिफितान्यूष्मणो घोषे कृत्वा वस्वधितीव वेनियघो क्रमे
विनन्। ७। इतिपार्षदव्याख्यायां दशमं पटलं। अथार्षोपेतयदा लसः २ क्रमः समानकालपदसंहितं ययोः

अथार्षी संहितायाश्च लोपेन द्वयोः पदयोः पदं संहितं विवेतेचोपपदेत योश्च समानकालं यदा वहन्कान्मोध
मतो वेदितव्यः। अग्निमीळे। ईळे पुरोहितं। समानकालं पदसंहितं द्वयोरिति कस्मात्। स्वरतु स्वारोपहितो वि
यते संयोगादिः सक्रमो द्वन्निमानूनं ॥०॥ अथो बहूनाम विलोपकारणः परैरवसंपे त्पतिगमपकानिर्यिता। अथो
बहूनां पदानां आर्षीय विलोपार्थः क्रमो जवति इति वेदितव्यः। तत्र परैःपादिर्वसंयत्यति गमपकाति विपिपदा
नि तान्कतरत्रो दाहरिष्यामः ॥०॥ अथ एकमेकाक्षरमविद्योनियतदात्तु नासिकाजयादनीयते। अथ एकमव्यं
जनमेकाक्षरमद्वियोनि असंधाक्षरं यत्वदंश्चतु नासिकाजयादनीयते। अत्राप्यकं। अष्टाद्यापानवक्षानेष
त्स्यानावायीआ ऊरतु नासिकान्यु रान्निति। तन्मान्तंतदृति। आमंद्रं मंद्रमावरेण्यां उ देति। अथ एकमितिक
स्मात्। अथ एकेनं सलिलं। अथ एकेनमित्य प्र० केतो। सलिलं सर्वं सर्वैमाः। एकादेश्यत्वात्पदविशेषणार्थं। अथ एकमे
काक्षरं पदमनवसानीयं जवति। इतरयात्वक्षरं विशेषयेत। अथ एकं अक्षरमद्वियोनियदक्षरं तदवसानीयमितिन
न्दोषः। रामीद्धमद्विर्जोत इति अवसानं न स्यात्। अद्वियोनीति कस्मात्। अस्मा निरूढ्वा। अंदन्न्यंतुपनि वद्या। प्र
तिवद्याम् ऊन्। प्रतिवद्योनिप्रति० वद्या। अनूदो ॥०॥ नतत्र पूर्वेण परस्मात्कारणं नतेः परस्योजयपदे तु संग्रहात्। नतं
य पूर्वेण पदेन परवपदस्य नतेः यन्कारणपदं न तदवसानीयं जवति। किं कारणं। परस्य च पदस्य तु जय हेतु संग्रहा

र्थो मोऽषित्यत्र स्वब कुदरेणेति नानिमित्तं षत्वं । शुणाइत्यत्र न ते सुस्मे तिष्व च निमित्तेण त्वं निमित्तावेषत्वं न स्यादि
षत्वानावेद्यणत्वं । अविलोपः । अनुत्तरपदहेतु संघातार्थमतीयते । मोषुणः । आसुष्माणः । ० । परीतइत्यत्र योऽ
मे न योर्द्वयोः परं हि पूर्वोत्तमतीत्यतीयते । परीत इत्येनयोर्द्वयोः उत्तरपदमनवसानीयं भवति किं कारण
मनवसानीया न्यरसिंधते नियम वहितं आपि पूर्वोपरीति पदं नमयतीति । परीतो षिंचत । ० । ततो परे संधान
वेदांकारणांतदर्थं संधि क्रममत्र कुर्वते । ततस्तेनः परे आधायाः स्याम स्कायां संधिजं कारणमवेद्य किंत
कारणं । इतो षिंचतेत्यो चं षत्वं निपातनेन तदर्थं जमेव षत्वं मन्यमानाः विक्रममत्र कुर्वते । परीतो षिंचत । ० । तमःप
रं रेफनिमित्त संज्ञया नभावरित्येन तदो घतपदे । तमःपरि आवरित्येन तत्पदं तथाऽवसानादपोद्यते । अपनीयते
किं कारणं । रेफनिमित्त संज्ञयान्न हि वि ज्ञायते पूर्वोत्पदांतेन उत्तरेण वा पदान्निनारेफो भवति । अत्रोत्तरपदहेतु
संघातार्थमतीयते । एषा आवर्त्तमः । ० । अदोपिनो लाविदुषर्वसूयज्ञो न घृते घृती त्यपि वा नियति किं । अदोपिनो
लाविदुषर्वसूयर्वहतिइमानि पदानि घृतो घृती प्रवादो येनोतो किं कारणं नातीयंते । इमान्यपि हि ते नउत्थानि ५३
क्रमशास्त्रे अनवसानीयेषु नग्रहीतानि यानि तस्मान्नानीयंते नत्रग्रहीतानां हि हेतु संघाते । पूर्वमुखाद्ये
वा परं वा तमद्वन्येवं न ज्ञायते रेफस्य कोहेतु । ० । अस्मारमित्येनदपोद्यते पदं परः मकारोपजनो स्त्रे ते निरा । नि

रस्कृतेति छूप स्वर्णकारि नस्त दन्त्य याद्यय रिवंतु पंचरितिः। स्वसार मित्योतत्यदम वसानादपोद्यते। अस्कृ
तेनित्य परं पदं अपोद्यते। किंकारणं। परः सकारो रेफजनः स गारामः। निरस्कृतेति निरउपसर्गस्य कारणं हि। नदन्त्य
यात्वं अवजिरे वपदेशात् रितं क्रमं विंद्यात्। आचार्यैर्न निरुस्वसार मस्कृतो षसं। ० ।सहितित्वे मे नियरकृ संहितं गु
णागमादेतनत्रा विधेतन। पदं त्वया स्कंनं विदित्यतः परं कृतादिधिना निनिमित्तसंज्ञायाता। सहितिचेति करणं कृसिती
मीमित्येतत्पदं हुप्रमकारमनवसानीयं भवति। किंकारणं निमित्तसंज्ञायातां नहि न्यायते। पूर्वेणवापदं ते नौत्त
रेण वापदा निना मकारस्यलोपो भवतीति। अतः उत्तयहेतुसंग्रहार्थं अन्नीयते। एरिणंति। इमितीं। आदत्येतस्य पदम
नीयते। रकृसंहितं निमित्तसंज्ञायात्। नहि ज्ञायते। पूर्वेणवापदं तेनोत्तरेण वापदा निना हुनाशिकं। पर्षिदीनं। दीतेज
नीरे। गन्नीरस्रं उयपुत्रे। त्वा। गुणागमादेतनत्रा विधेतन। गुणागमात् इतन इत्येतत्पदं अतीयते। किंकारणं निमित्त
संज्ञायात्। नज्ञायते पूर्वेण वापदं तेनोत्तरेण वापदा निदिना सकारलोपः। चारुकं नचविन्। चिकंजनेन स्कन्नीयान्। यो
निमारैकृ। अत्राकारागमः। पूर्ववसंज्ञायितः। स्वसा स्वसे। स्वसे ज्यायसी ज्यायास्ये यो नि। यो निमारै जप। वर्गः ० ।घा
त्रिकमं पूर्वेनिमित्तमानिनः स्त्रिष्टूनमे घ्राकुरनं नरं हितत्। घान्यापदान्यां अतिक्रमनिकं ति पूर्वनिमित्तं मन्यमानाः।

उत्तमेत्रिषु त्रिषु निमित्तसंज्ञायेषु कृतः यस्मादनंतरमव्यवहितं तु। एकादशस्वकारकृतानां किंकारणं वीतम
एतन्न विच्छिन्नत्वेन यो निमार्गेण। १। अनंतरं चैव चतुर्थषष्ठयोः परं कथं तत्र न व्यतिक्रमं। अनंतरं चतुर्थषष्ठयोर
नवस्थानीययोः उभाभ्यां वर्णमिः। यमीगर्त्तं दृष्ट्वा तयोः परं निमित्तं नव त्वनंतरमेव। उत्तरेषु त्रिषु संज्ञायेषु। एकादशस्वका
रलोपाकृतानां विकाराणां यदि पूर्वनिमित्तं न भवति चतुर्थषष्ठयोरपि परं पदं निमित्तं न भवितुमर्हति। पूर्वनिमित्तानि तेनां
दृष्टसामान्यात्। कथं तत्र परं निमित्तं मन्यमानो व्यतिक्रमं न कुर्वंति। एवं स्थितेपि यदि चतुर्थषष्ठयोर्व्यतिक्रमं न कुर्वंति
त्रिषूत्तमेषु पदेन कर्त्तव्यं। अथोत्तमेषु कुर्वंति। चतुर्थषष्ठयोरविकर्त्तव्यं। अन्यत्रापि हि विकारहेतुरनंतर एव। १। अना
नुपूर्वी पदसंध्यदर्शनात्पदव्यवेतं च पदव्यवायि च। आनुपूर्व्यं संहितं क्रमेण क्रियमाणे पदेनाव्यवहितं पदं यच्च व्यवायितं
तेत्र नवस्थानीये न भवतः। किंकारणं पदलंघ्यदर्शनात् हि तनः शेषं विच्छिद्येत तयोः अन्योन्येन सह संधिरदृष्टो न भवतीति।
गुणं विच्छेपं निदिष्टमिति। १। ततो परे विक्रममाज्ञ [illegible] याकृता विकृता [illegible] संहिता। ततः परे आचार्याः आस्या ५४
मवस्थायां विक्रममिछंति। किंकारणं आम्नायादिति लक्षणशास्त्राश्रयः कारणं। छंदसि दित्वं त्रविदि प्रत्ययं अघोषे परे पा
रे फीजो भाणां स्पर्शी इति विसर्जनीयः शकारमापन्नः। विछेपमिति तत्कारः पदांतः शकारे प्रत्यये तालव्यो घोषछंदयेष का
रमिति ततो परे संध्यमवेदय कारणं तद [illegible] अपरे आचार्याः स्यामवस्थायां संधिजं कार

णमवेदपकिंतकारणं इतोविंववतेत्योचं षचनिपा नव कारमापद्ये तः। छकारं नयोदयः। शकार इति शकारः छकारमापद्य
ते। कुं। तः। शेषं निदिति मितिमकारः पदांतो नकारेण तस्य विकल्पेन स्पर्शउदये मकारः सर्वेषामेवोदयस्थो त्तमं स्वमि
ति नकारमापद्यते। पुनश्चिछेपं निदिनं। ७। पदांते पूर्वे तस्य पूर्वे आगन्तुनो व्यवेतं च सह व्यवायिय। पदांते पूर्वे
णस्य पूर्वे विधिमाने पूर्वे अना अनाहपूर्वं सहिते अर्धस्य पूर्वे द्विपदशः अभावक्रमा। आगतौ। ओनाहपूर्व
संहिता। ततः व्यवेतं च पदं व्यवायिपदं सह वक्रवे। घाजना। जनायातयन् यातयज्जनः। अं स्तरीयते। इयतेन राच
शंसं देवं। किमर्थमिदमुच्यते। अमो दात्त्यामित्येव सिद्धं सिध्यति। इयत इत्यतस्य नराशंसेत्येतानपादिकदेशेन ससं
नवापदे नसह एवपद संधिर्न ष्ट्रोजवतीति। किमर्थं न तालीद मुच्यते। ततो व्यवेतं च सह व्यवायिषे त्येवमादयः पूर्व
र्थविधिस्त कार्थं पुनरुच्यते। ८। ततो निरानत्तेतरयोश्च तेपदे ततो व्यवेते नयरस्य संहिता। ततः अस्यामवस्थासंहि
तायां निराहव स्वार्थविग्रहेण योजयतीत्यर्थः। तेपदेकतरे यद्व्यवेते। यद्व्यवेति। इयनेन राचशंसं दिवं। नराशं
समिति नराशंसं। चेतिचा इतयोश्च कतरयोरविद्यमानपूर्वयोरनवसानीयद्योः। तेपदे निराहुः। पुनश्चिछेपं निदिनं
शुनःशेपमिति शुनःशेपं। दिदितिचितृ। नराशंसं पूषणं। नराशंसमिति नराशंसं। वेतिवा। पूषणमगो। अस
दिव्यमर्थमिदं आवायैण विसर्जनीयेण। ९। अनंतरे त्रिक्रमकारणे यदि त्रित्रिश्च गार्ग्यः पुनरेव त्रित्रिः। अनंतरे

अव्यवहिते त्रिक्रमप्रकारेणैव द्वे पदे संक्रमतः । त्रिभिः पदैरवस्थानमिच्छत्याचार्यो गार्ग्यः । तेषामेव त्रयाणां गार्ग्यपदप्रत्या
दायपुनरेव च त्रिभिः । किंकारणं एवमपि निमित्तनैमित्तिकानामविलोपो भवतीति । ऊर्ध्वऊषु । ऊषुणः । सुनऊतये ॥७॥
त्रिसंक्रममेवं च त्रिशापर्दीनुग्रहः । अस्मिन्नेव निमित्तनैमित्तिकानां त्रयाणां ननामिषवणं चानासंक्रममेवं च त्रिभिः पदैरवस्था
नेन आचार्या अविलोपो भवतीति । मन्यन्ते एके आचार्याः । किंकारणमुक्तं ऊ षु ण इत्यत्र नामिनिमित्तं षत्वं षत्वनिमित्तं ण
त्वं । नाम्यन्तावेषत्वं न स्यात् । षत्वाभावे णत्वं न स्यात् । व सो भवतीति ऊ षु णो व सो भवतीति ॥८॥ बहुः क्रमस्त्वा वरिती
श्चाकलेः । त्रिसंक्रमे शाकलाश्च बहुः क्रममाचरन्ति तुश्चापदानां तरन्ति इत्यर्थः ऊ षु णः ॥७॥ अनोपजावादपरे बहु
क्रमं प्रतिस्च माषीति न कुर्वते केचित् । अनोपजावात् कस्य आचार्या लोपस्याजावात् अपरे आचार्याः बहुक्रमं कचिद
पि न कुर्वन्ति । यदि बहुक्रमो न क्रियते निमित्तनैमित्तिकविप्रयोगो कथमविलोपो भवति । प्रतिस्च माषी भवतीति । मोष्ठु
णः ॥१०॥ असवर्णात्रिप्रभृति षने कस्वरं तिसंख्यानियमेन शाकलं । प्रतिस्च माषी यदुक्तं तदसवर्णः । न सवर्णयुक्तात् ५५
दित्यर्थः । कथं । यत्र पदानां पदाद्योरन्त्यं प्रति निमित्तनैमित्तिकं न त्रीणां यां यत्र वर्णापरं वापि कारस्यनिमित्तं भवति । न
नत्र सुक्तं त्रिप्रभृतिषु पदेषु । मो षू ण इत्यत्र नामिनिमित्तं षत्वं षत्वनिमित्तं णत्वं नाम्यन्तावे षत्वं न स्यात् । षत्वाभावे णत्वं न स्यात् । अ
लोपदर्शनिषु ... न म्या दूने कशो बहुशः समरंति प्रदं कुत्याचार्याः । संख्यानियमेन त्रिः क्रमं बहुः क्रमं पञ्चक्रमणि

त्येतस्मिन्निमित्तेऽवेन गाकतं निधानं। मोपृक्तः। उ ईं ऊं पृक्ताः। निरुक्तसारमस्कृतोषमं।७। अथावसाने पूर्वं विधिमाचरेत्
अवसाने पूर्वं अभिप्र लोकिं मुक्तं भवति। यत्र क्रमवचनस्य प्राप्तस्य पूर्वपदं निमित्तं भवति। तत्रैतत्कार्यं भवति। पूर्वविधिमा
चरेदिति। द्वाभ्यां क्रममाचरे[illegible]दित्यर्थः। अग्निमीळे। ईळे पुरोहितं। पुरोहितं यज्ञस्य। यत्रावसानं तत्र बहुक्रममेवाचरेत्।
मोपृक्त इति यथा।७। यथापदं संधिमपेतहेतुषु। यथापदं संधिविधानं कुर्यात्। अपेतहेतुषु पदेषु। प्राण इत्यत्र प्रत्राश्रो ए
यहेतुस्तस्य पदेनोत्तरेण सह प्रत्यादानेऽक्रियमाणे णत्वविलोपसंशयनिवृत्त्यर्थं ग्रहणं। नइंदो।७। अथो पदाभ्यां समयं प
देन वक्रमेष्वव सोदधिगमात्संदधत। अथपदाभ्यां समयमतिक्रम्यावस्येत्। संदधत्समयं पदेन। किं कारणं समयानामक्रे
मणमुच्यते। इष्टक्रमत्वादित्युक्तो क्रमशास्त्र एव। किमर्थं पुनरच्यिया मत्यावसानं। अ इष्टक्रमत्वादिति वक्तव्यं। एकेन कस्मा
त्संदधदिति। संधानार्थमिति वक्तव्यं। वक्त्यं। इत्यादिं दार्लसातोत्तमी ल्हो। वर्गः।७। सहेतिकाराणि समासमंतेनावग्रहक्रमे
मध्यगतानि यानि च। तृतीयतां गच्छति यस्य उभयमानं न न्ययोगं विकृतं कृतनादित्य। अतीत्यतेषां पदतां घदर्शयेत। सहे
तिकाराणि इति करणमुक्तानि समासमवग्रहाणि अन्तर्गणर्ध्यं त्वं बहुक्रमेषु मध्यगतानि यानि च। त्रिक्रमप्रभृतिषु क्रमे
षु यानि मध्यगतानि तृतीयतां गच्छति यस्य उ जुष्टतः इत्येवमादीनि तेषु वसोष्मा व्यंजनादिष्वन्तर्धः। त्यवर्गतृ
तीयं गकारादिमापद्यते। अन्यनैयोगं विकृतं अनन्त्येन यस्य विकारः। आत्मनेवैकृतकरः इत्यर्थः। यथा सुषुमा यातं। घृता
दिषु। घृतादीनि च पदानि। प्रारेगित्येवमादीनि। तेषामेतेषां पदानां उत्तरेण सह प्रत्यादानेन चाध्यायापदे प्रकृति दर्शयेत्।

दर्शयेत्। केन परिग्रहेण किं कारणं। बसू इति बसू। इत्यत्र युग्मं न स्यादं नमूलीयस्यैरिति परिग्रहस्य द्वितीय
वचने च प्रसंगो माभूत्। समासे। अंतत्वात्। यदि क्रोशं। क्रोशमद्धं। अध्वाणि। स्वनीति स्वनि। इत्यत्र युग्मं तस्के
ति द्वितीयवचने समाभूत्। पकुक्रमेण मध्यमेनानियानि चेति यथा। निरस्य सारमस्कतो षसंक्रं इत्यूः। स्वसारमिति स्व
सारं। अस्कते त्यते त्। विरतो हस्तुमे विहस्तुमा। इत्यत्र परिग्रहस्य संहितावत्सू वैवचनं पदवद्गुत्तरमिति परिग्रहस्य द्
विवचने च प्रसंगं समाभूत्। कृतादि। जो निमातिगित्यो वमाद्भिः। अरैगित्यरैकुः। इत्यत्र संहितावत्सू वैवचनं पदवद्गुत्तरमिति परि
ग्रहस्य द्विवचने दीर्घप्रसंगः समान इति। अस्यैव परयोजना। अतीत्य तेषां पदतां प्रदर्शयेदिति। सहेति कारणीत्येवमादीनि अति
क्रम्य परिग्रहणे तेषां पदानां पदतां प्रदर्शयेत्। सहेति कारेणुरुपस्थितानां प्रदर्शनार्थं। इंद्राग्नीतपंति। इंद्राग्नी इती द्राग्न्यौ। अग्र
गत्यु प्रदर्शनार्थं च। जातः सोमं। जात इति जातः। रेफदर्शनार्थं च। समासे चैव ग्रहप्रदर्शनार्थं। पुरोहितं यज्ञस्य। पुरो हितमिति
पुरः हितं। अंतत्वात्। अर्द्धवैतव्योतनार्थं। असाविन्द्रथावधीः। अवधीरित्यवधीः। प्रदग्र प्रदर्शनार्थं च। बसक्रमेण मध्यगतेषु
अप्रदर्शनार्थं च। निरुस्यसारमस्कतो षसंक्रं इत्यूः। स्वसारमिति स्वसारं। अस्कते त्यस्कता। रनीयतां गच्छतियस्य योभवानु ५६
इति सप्यक्रमग्रहणमनर्थकं। अनन्यायोगं निरूतमित्येवं सिद्धत्वात्। नानर्थकं। परिग्रहस्यो त योरप्पि द्विवचनयोः। पदच प्रदर्
र्शनार्थं च। तस्य पल्मनापल्मदद्भुषः। दद्भुषः तस्मात्तसः। धद्भुषइति धद्भुषः। म किंमुदुयोर्नेत्रयोरप्पि द्विवचनयोः। पदच प्रद
र्शयेत्। न कांतो पोपेर स्वाव भानयद्दि [illegible] नास्तित्त्र परिग्रहस्य द्विवचने विकारो नवत्येवा

रजेषितमिलिरजः इति षितं । अनन्यगो गं विनं तेषु पदद्वयप्रदर्शनार्थ एव । यथा सुषु मायातं । सुसुमेति सुसुम । कृता
दिषु पदेषु पदत्र प्रदर्शनार्थमित्येवं । आरैकार्थां । अरिजिनारैक ॥ ० ॥ कृते तु गार्ग्यस्य पुनश्चातिक्रमे जागर्यस्य
पक्षे त्रिजिग्युः पुनर्देवयत्रि त्रिरिति । पुनस्त्रयजि क्रमे कृते । एवं पदानां पदता प्रदर्शयेन । उद्दृष्णुणः । अं इत्यूं । स्थितिसु
॥ ० ॥ अदृष्टवर्ण प्रथमे प्रदर्शनि स्मरंतिति तत्र निराह नोदकः । प्रथम द्वे पदे पूर्वस्यां तव सैन्द्रदृष्टेन स्य प्रदर्शने मात्रा
यो स्मरंति । इक्षंति । तत्प्रदर्शनं निराह । निब्रवीति नोदकः । परिग्रहेण किं कारणं । पदांतरं समयति इत्यर्थः । चंचमध्य
वन्चूदाहृत्य र्दर्शयिष्ये नज्ञायते । नकारांतं पदं मकारांतं वेति न स्मात् तं परिग्रह्णीयात् । न च परिग्रह्णाति । चंच । चमि
तिचा च मध्वन् ॥ ० ॥ पदं यदा केवलमात्समुस्थितिः । पदकेवलत्र अतिकरणां । युक्तं पदत्र आह वक्रा मास्थितिरिति वेदितव्या । सं
ज्ञाकरणमत्र क्रमार्थं । अजिन्हतं । हृतं हृणीमहे ॥ ० ॥ यदेति कारांतमुपस्थितं न दा । यदा चेति कारांतं पदं आह वक्रा यदग्र
पस्थितं वेदितव्यां संज्ञाकरणं उपस्थितनाति क्रमार्थं । इंद्राग्नी इति । नवृति ॥ ० ॥ अथो विपर्यस्य समसावीति तेयथा स्थितोप
स्थितमावरंत्यक्तं । अथो नेय पदे स्थिते विपर्ययस्य कथं । उपस्थित पूर्वपदमिति स्थितेप्यापरिग्रहे समसा वृयदा त्व क्रान्त्य
दं स्थितोपस्थितं वेदितव्यं । संज्ञाकरणोपस्थिते नाधिक्रमार्थं । इंद्राग्नी इत्तीन्द्राग्नी । आवरंत्यक्तं । एवं स्थितोपस्थिता नाना
मन्यतमेन पदं प्रदर्शनामावरंति । इतो अपि ॥ ० ॥ पुनश्चावंस्तत्र समासमिंगयेत् । तत्र स्थितोपस्थिते क्रियमाणेषु नश्चव

च कालमासमिंगचेत्। अवग्रहस्कीयात्। पुरोहितमिति पुरःस्हितं। अतीन्यतेषीपदानां प्रदर्शये दित्येव
सूत्रेण सिद्धे इदं वचनं परिग्रहस्य पूर्वविध्वनेऽवग्रहस्य प्रतिषेधार्थं॥ ॥ स्वरितान्तोन्येषु च संधिमास्थे
त्। अवग्रहे स्येवहि कालं धारणं परिग्रहे स्त्रीकापद्यं न्यनुस्मृताः। तस्मिन्नेव तस्मिन्लोपस्मिनेस्वरितो न धत्त
दंभ ... धिया ... हृदिषु इति करणयुक्तेषु सस्कृदन्तरेषां यथोक्तं संधिं कुर्यात्। अर्वाञ्न उवक्रुचिं ...
मे ... वदित्यौवेत्यणु० वत्। इंद्राग्नी अपात् इंद्राग्नी इति द्राग्नी स्वरितो न स्यो हि पदस्यावग्रहस्यावहि काल
धारणं परिग्रहे स्त्रीकापद्येत्या कलैरनुस्मृता। आचार्याणां यत्नानां प्रज्ञार्थं। चेतपः। तपः परितप्य। परिनयानयः।
परितप्येति परितिप्य। अजयस्व। स्व इति स्वः। क्रमशास्त्रे हेतुरुक्तः। इति पूर्वेषु संधानं पूर्वैः स्यस्यादसंहितं तद
वग्रहवद्ब्रूयात्। ॥ अत्रि क्रमतो न यतान्नासिकेतत्तास्यपश्यात्पद्यतां प्रदर्शयितो। यथापदं जान्यतरेण संदधत्रे
प्रत्सम एवतद लोपसं नवात्। अथवा क्रमं कुर्यात्। उत्तरतः पूर्वेण परेण वा अनुसंहितां। ततः पश्चादन्यपदस्या
पदतां प्रदर्शयेत्। त्रिष्टुभं मेषु निमित्त संशयेषु। कस्यहनोः। एवमप्यविलोपः संभवं ति इति उभयोरपि संहितामि
ति। वीरासएतनमर्यासः। इतनेतीतन। विकंभने नस्कम्भीयान्। स्कंभने मेति स्कंभनेन। ओतिमारेजय। अरेजि
त्यरिक्। यथापदन्यंतरेण पदेन पूर्वेण वा परेण वा सह संदधत्क्रमं ब्रूयात्। वीरा सएतन इतनमर्यासः। विनुकं 57

त्रमेण। क्रमेणेन स्कन्नीयान्। योनिमारैकृअरेणप। एवमप्यलोपः संजवंतीति। घाविमोपदौ ऊत्रयतो नुसंहित
मिति। पूर्वस्यानि घायः ॥ अन्यनरादन्यत्नरं। निमित्तं नविंतुमर्हतीति परस्यानिप्रायः ॥ अरक्रसंधेत्परूपवाद्यते
पदं पुनस्तदुक्तौ व्यवसायपूर्ववत्। अरक्रसंधिः आह त्यैतत्पदं परिग्रहतादपोद्यते। कस्मादुच्यते। बाक्रक्रमे
मध्यगतानि यानि ये तिपरिग्रहो स्यान्नूदिति। कथं तर्हि वक्रव्यां पुनस्तत्पदमुक्तौ कतरां आह त्यैतत्पूर्ववत् त्यपदे
नावसानं लेचा क्रमते। आमं दः। मंज्रमावरेण्यं। आवरेण्यं। अरक्रसंधिमिति कस्मात्। आमेन्यस्यद्वन्सः। आमे
न्यश्येत्या॰ प्रेन्यस्य। रत्नसोयता। यदच्चे। अत्र औ अपः। एन्पा ॥ तथा यदृच्छोपनते बक्रक्रमे क्रमेततासैकपदानि
निःसृजेत्। अवसानमेवं यदृच्छया उपनते न क्रक्रमे दृष्टे क्रमेतत्तस्येव बक्रक्रमस्यैकैकं पदं निःसृतत्। अपनय
न्। वक्रक्रमस्य हेतोः सर्वेपदं ताः स्वराश्च सर्वदृष्टास्यः। आचेतानि। एतानि। निषीदत। निनिमित्तानि निमित्ते प्रसंगे एत
योर्बक्रक्रमः क्रमशास्त्रे आम्नातः यदृच्छोपनतः। यथा आचेतानि कर्तव्यः। आउचेत। एत। हौतानि। निषीदत। सीदतेश्च
अत्र वाक्यावसाने क्रियमाणे नकारस्य द्विचाज्ञावात्। तदनवसानीयं जवती। अपक्रमे कातरमपि योनि यदि
त्यनवसानीयं एवं द्वतीयं। दीर्घिताचार्यवत्नुर्थी ॥ वर्गः। नकारलोपो म्मरत्नाचमानयेदपेतरागां प्रवृत्तिं परिग्रहे। न
कारस्य खलु लोपोच्चावं ज्ञणमावं रत्नावं वक्त्रपेतरागां रागवर्जितां प्रवृत्तिं नयेत्। परिग्रहे क्रियमाणे कस्य हेतोः प्रश्ली

नार्थ-अदृष्टान लोपोऽस्मत्रावाः। द्विपदान्ति क्रमेण भवन्ति। तस्मात्प्रकृतिमानयेत्। लोपः त्रावः। अस्मां अस्मांश्च।
अस्मानस्मानिति त्वस्मान्॰ अस्मान् जस्मत्रावां-आवदं स्वं। आवयन्नित्यविदन। स्त्वनवां। पाठः। स्वनवानिति स्वट
नवानाः स्मावं। अजीभृं रिव सारथिः। अजीभृनिव त्यजीभृन् इव। अनीयते षां पदतां प्रदर्शये दित्येवं सिद्धे
किमर्थं नकारलोपादीनां विकाराणां परिग्रहे पुनर्निर्वृत्तिरुच्यते। परिग्रहस्योभयोरपि वचनयोर्विकारनिवृत्त्यर्थं॥
तेनास्मनिवचनस्य अस्मिन्नेव स्यात्। नैष दोषः। तेन सत्यस्य योर्निवर्तनीति विज्ञापकं। इमः। उदयं पुनर्बुवं स्वच्छ
मा स्मिं जये दिति। पूर्वस्मिन्वचने अवग्रहे प्रतिषेधार्थं। ऊर्ध्वं ज्ञापयतीदं। अन्यत्रोभयोरपि वचनयो स्वकमं परिग्र
हे ऊर्ध्वं ज्ञापयति। प्रदर्शनं भवतीति। अनीयते षां पदतां प्रदर्शये दित्येव सिद्धे नकारलोपो स्मरन्नाव मानयेदित्येव
मादीनां नियमार्थं। अत्र क्रमणां परिगणनं ज्ञापयति। शताठकांतानां विकाराणां परिग्रहस्य पूर्ववचनेनैति वृत्तिर्भव
नीति। यथा धनयीमिति धन॰ अर्थं क्रक प्रानिनि कअन्॰ मानाः अतोति रित्यहः रविः। दशोतिमिति दशाओतां। इत्येवमा
दीनां॥ नति। सकारवर्जयोर्नतिं प्रकृतिमानयेत्। परिग्रहे क्रियमाणे कस्य हेतोः पदप्रकृतिप्रदर्शनार्थं। सुकुमारतां सु ५८
कुमेति सुकुमातदारस्यः आरनस्वारनस्व उर्हणो। उह णो तेन उर्हनो इति उः रहनो॥ क्रतोपावरितेवाक्रुतेवोपा
वरितं वक्रुतोपावरिते। एतत्प्रकृतिमानयेत् परिग्रहे क्रियमाणे। कस्य हेतोः समानो हेतुः पूर्वेणोक्तं। मद्वो मद्वेत एते
मद्वे मद्वितिमद्वे॰ मद्वे। उपावरितां न्योतिषु दविजोतिः न दिनोतिः हतां॥ यत्र यत्र प्रग्रह्यमेकं चिवतित्वरोदयं।

एकीभवति स्वरोदयं। एकीभावं गच्छति। यथा। अच्छदर्शनात् स्कन्नेव इति प्रकृतिभाव प्रतिषेधेन त्रप्रकृतिं मानयेत्। परिग्रहे क्रियमा
माणे कस्य हेतोः। प्रगृह्यत्वे इति भावप्रदर्शनार्थं। दंपतीव क्रतुविदा। दंपती इवेति दंपती इव। ०। प्रवादिनो द्रूणां शद्रू द्यद्रू
णान्। प्रवादान् द्रूणां शद्रू द्यद्रूतजान् इति प्रकृति मानायात्। परिग्रहे क्रियमाणे कस्य हेतोः। पूर्ववत्। द्रूणाशं सख्यं। दु
र्नशमिति दुः २ नशं। मन्यकं जनस्य। जनस्य दूढ्यः दुर्धी इति दुः २ ध्यः। पतिर्नो। ते दूळभः। दूळभो यथा। दुर्दभ इति दुः २ दभः।
०। परे घघोषेषु रेफमूष्मणः। अघोषेषु रेफेषु ऊष्मणा यो रेफः क्रियते तत्र प्रकृति मानयेत्। परिग्रहे क्रियमाणे
कस्य हेतोः। पूर्ववत्। विप्रः कविः। कविः काव्येन। काव्येना स्वर्चना। स्वर्चनाः इति स्वः २ चनाः। निष्टं पृथं रथेन। नधू
र्षदं। धूर्षदं त नर्षदं। धूः सदमिति धूः २ सदं। वनसदमिति वन ० सदं। मित्रं मित्रा सुवो न। मित्र सुव इति मित्र ० सुवः। नपू
तिं। नृपतिं सुशिप्रिणः। नृः पतिमिति नृः २ पतिं। ०। महत्प्रदेशां स्वधितीवधानयेत्। महत्प्रदेशां स्वधितिर्विचेत्येतद् पदं
प्रकृति मानयेत्। परिग्रहे क्रियमाणे। महत्प्रदेशमिति प्रतीकं [illegible] ग्रहणं सर्वाणि शास्त्राणि प्रतीकं [illegible] उपदि
श्यंते। सर्वं शास्त्रार्थं प्रतीकं [illegible] मुक्तमिति श्रुतिकं [illegible] व्याससविधि स्मृतः। यथा नानाद्या इदं दुः स्वधितीवा इत्येवं इति विसर्जनीय
लोपो दीर्घत्वं च सुगपन्न पातितं। तस्मात् समहत्प्रदेशांत् प्रकृति मानयेत्। ०। एवं सौ च चातुर संध्यमागमं। कृत्स्ने च पूर्वप
यान्ते संप्रशाद परे स्यादिनाये सौ च चातुराः संधयः [illegible] ज्ञानं स्वागम लोपयेत्। परिग्रहे क्रियमाणे कस्य हेतोः। पूर्ववत्। स्वश्च

इदस्मा। मुदं क्रेतिसुं०वंद्र। परिष्कृ एवं न निष्कृतं। परि कृ एवं निति परि० कृ एवं न्। पूर्ववं वनर्बवं। धूः सदमिधूः रसदं। वनम
दमिति वृन०सदं। निरुत्त्वसार मस्कृतोष सं। अकृतेन्य कृतासंधि कुर्वन्परिग्रहे क्रियमाणे कस्य हेतोः पूर्ववत्।०। परि
ग्रहे संधिषु कारणाच्च यादृविप्र मं प्रकृष्ट एषु नकारलोपादिषु संधिषु तकारणान्वेति परिग्रहे पूर्ववत्तमेय स्मि
न्नेन कारलोपादयो विहिताः। इयेनां इव जनः। इयेनानिवेति इयेनानूदवा। विश्वश्चंद्रा। श्रमित्रदन्। विश्ववंद्रा इति
विश्व०वंद्राः।०। अविक्रमं प्रकृष्टेषु चोपसंधिषु। प्राकृष्णाणो यस्मिन्नसंध्येन प्रकृष्टानां क्रियमाणेषु संधिषु परिग्र
हे क्रियमाणे अविक्रमं कुर्यात्। किमर्थमिदमुच्यते। निष्षिरीस्ते। निःसिध्वरीरिति निःसिध्वरीः। — ते तिवचनेरे
फस्य निवृत्तौ कृतायां पुनर्विसर्जनीयस्यातमेवो प्राणमकृष्टमणीति निनत्यं संधिबाधिचात्त ज्ञमणिचानन इति वि
नाशप्राप्नोति। तत्र व्यापत्तिरेव स्यात्। न विक्रमः। एवमर्थमिदमुच्यते। निष्षिध्वरीस्ते। निस्सिध्वरीरिति निःसिध्वरीः।
तत्तु बधीः उत्षधीरुतापोरयितं इंद्रा। स्वधा नायत्। स्वः सातेति स्वः रसाता। यथयामसि कयामसि यां धूर्षमास्व ५८
कस्मात्। दिवः पृथिव्योरिति दिवः पृथिव्योः। इत्यत्राप्युपचारनिवृत्तौ कृतायां प्रथमो न मवगीयेस्य त्रौविदेल
व्योपत्तिरेवास्य न विक्रम इति परिग्रहे विक्रमस्य प्रतिषेधात। अव्यापत्तिः कस्यपदेषु विवृत्तौ इति उक्तचान्

न विघ्नतीति वचनं परिग्रहादन्यत्र सावकाशं चात्र स्या॥ समानकालो व समानकारणा व नेतरौ वायुदिसं
निगच्छतः पदस्य दोषा वपदे च संग्रहे नियुक्तमार्षं च्यतरेण लुप्यते। नियोगतः आर्षी संहिता अन्यतरेण पदे
न लुप्यते। प्रत्ववेण वा परेण वा। प्रत्ययनिमित्तं णत्वं तत् क्रमुत्तरेण प्रत्यादाने क्रियमाणे लुप्यते। शक्रुषेणं। एवं
पीपयत्॥ मकारलोपे विकृतं स्वरोपधेस्तृतीयत्रावे प्रथमस्य च क्रवं। मकारलोपे विकृततः स्वरोपधे सति तृतीयस्य च्छी
यत्रावेवं क्रमे क्रियमाणे क्रमार्षी लुप्यते। मकारलोपे विकृतं स्वरोपधे। एरिणंनीत्यत्र एकारपदनिमित्तं पदांतं च कुत्र
रेण प्रत्यादाने क्रियमाणे लुप्यते। एरिणंनि। प्रथमस्तृतीयत्रावे। इंद्रस्य त्रिष्टुबित्यत्र एकारस्य परनिमित्तं पदांतं च कुत्र
रेण प्रत्यादाने क्रियमाणे लुप्यते। एरिणानि। तृतीय यत्र तत्र वेणि सह लुप्यते। समानकालाः एककालाः। असमानस्य ह व्यव
ते लुप्यते। इंद्रस्य त्रिष्टुप्॥ विपर्ययो वेतरथान्यपेक्षुषां। अथ वा क्रमादते विप्रथमस्य तृतीयता विपर्ययः। क्व च
पर्ययः। लोप इति प्रकृतं लोपस्य विपर्ययः इति। इतरथान्यपेक्षुषां। तस्मादन्यमवसाने तृतीयं गार्ग्यः स्पर्शमिति गार्ग्यमतं वे
अन्यपगच्छंतीति तेषामिंद्रस्य त्रिष्टुप्॥ अथोनमेषामनुनासिकोदये। अथापि … लुप्यते अनुनासिकोदये मति प्रथमे …
षां ये गार्ग्यमतमन्यपगच्छंति। ये वैयाकरणास्तस्य मतं। यथा यद्वत्सनैत्रिकक्रमित्वनदिति। अत्र नकारनिमित्तोपकारः पूर्व
ण सह व्यवहने लुप्यते। यद्वत्सनैत्रिकक्रुप्॥ अथोनतेनोपहितेनुनासिके। अनुनासिके नतेनोपहिते सन्निपरेण सह … क्रमे क्रि
यमाणे ध्रुवमार्षी विलुप्यते। मोषु इत्यत्र … निमित्तं णत्वं न … रेण सह प्रत्यादाने क्रियमाणे लुप्यते। मोषुणः। मो इति मो ह्विच्छ

नः परा परा ॥ तथा स्वरस्य क्रमस्वकपातिनः । अदोरस्य क्रमोच्चित्तौ वा बकु क्रमे क्रियमाणे उभयोरपि वचनयोर्लुप्यते ॥ मु
चनार्थ्यः ॥ नचात्र पूर्वी स्वरितेन संहिता । न चैतन्नस्मिन्नियतः स्वरोदये । अत्रैकपातिनः क्रमेतस्मादेकपातिनः पू
र्वस्वरितेन सह संहितायां च नलजे तेतस्मिन्नियतः स्वरोदये सति । अग्ने हसिन्य श्रिणा ॥ वर्जः । यदा च गच्छत्यनुदात्तमच्च
रं वच्चं पदादेरुदयस्य तेन च यदा अनुदात्तमदो रं गच्छति ततः पादादर्वेशं गच्छति स्वरितेन च एकानव न्यो की नावद्दात्तं संध्य
मच्चर मितितेनोदात्तेन एकीभावे न तदा बकु क्रमे क्रियमाणे क्रवमाधी लुप्यते । आतेव । इत्यत्र अनुदात्तस्य अव
60 इत्यकारेण एकादशे उदात्तत्वं तत्पूर्वेणैव सह वचने लुप्यते । पवमानस्याभ्यः ॥ उदात्तपूर्वे नियतस्वरोदये परो विला
नियतो यदा वरः उदात्तपूर्वेण एकादशे नियतस्वरोदये सति परस्परेण सह वचने तयोर्थः । आध्यविलोपो भवति
अनियतो वा यदा तदा वरः । अनियतो उदात्तो यदा परो भवति । अनुदात्तः पूर्वः तदा वरः पूर्वेण सह वचनं द्व्यर्थः
आध्यविलोपो भवति । यद्येवं पूर्वस्यायं लोप इह कस्मादुच्यते । उदात्तपूर्वे त्वेकादशे इकारस्याध्वप्रश्ने षड्भिर्न माधे
शाकले विधानेपूर्वेणापि सह वचने आध्यविलोपाख्या नार्थं ॥ इंद्र स्या नास्मि मित्यत्र आकारेण सह इकारादेत्वानिमित्त 50
मिकारस्योदात्तत्वं तस्य परेण सह प्रत्यादाने विलोपः । इंद्राध्वंद्रसानसिं तथा मिवं चित्यत्र तेदन्मदात्तस्यात्र वं चित्यले का
रेन सहैकादशानिमित्तं स्वरितत्वं न स्यपूर्वेणा सह विलोपः । अनियतो यदा वर इति इदं तस्य पूर्वसूत्रनिदिष्टमेवोदाहरणं ॥

प्रकृतिविकृतिस्वरवर्णसंहितेस्वरस्य वर्णसंहितानां च तयोस्तयोरन्तरस्य स्वरूपं वर्णानां वा संहितानयोस्त्रयोनर्थः। त्रीणि १०

स्वरितैकदेशं स्वरितस्य चोत्तरं यदा निहन्यादनिमित्तमन्तरं। स्वरितस्योदात्तपरमनुदात्तमेकादेशमनुदात्तपरं संतनिहंति तं
एयोः समिति। तदुत्तरं यदा पूर्वेण सह त्रनिमित्तं ब्रूयात् तत्र माषी लुप्यते। सोतारं त्रयोः। उदात्तपूर्वेप्यनुदात्तसंगमोय
दास्वरो द्विलत्र तेषां वा बह्वृचानामुदात्तपूर्वोपि स्वरितपूर्वोपि अनुदात्तानामक्षराणां समवायः। यद्वा स्वरो द्विलत्र तेऽपि वा
बह्वृचात्तदाय बह्वृक्रमे क्रियमाणे आर्षी लुप्यते। उत देवा अवहितमित्यत्र देवा इत्यनुदात्तसंगमस्य पूर्वनिमित्तं चाय स्व
स्वरितेन तदुत्तरेण सह प्रत्यादाने लुप्यते। देवा अवहितं परनिमित्तमंत्यस्यानुदात्तं चैतत्पूर्वेण सह वचने लुप्यते। उत देवाः स्वरं
बह्वृचेषु पुरूपु रुक्षणा। यदित्यत्र पूर्वापाये स्वरितस्वरो लुप्यते। स्वरितापाये च प्रत्ययः। पुरू रुक्षणाय त्। उत्तरापाये अनुदात्तः। पुरु
पुरुरुक्षणा। स्वरितं पूर्वाभावं वदत्तावदत्तावदन्नः। इत्यत्र पूर्वापाये प्रत्ययः स्वरो लुप्यते। वदत्तावदन्नः। उत्तरापाये अनुदात्तः। वाव
दन्। यस्माद्बह्वृक्रमे क्रियमाणे समानकालावसमानकारणाविति एवमादि निर्विहिते पुरार्षी लुप्यते। तस्माद्बह्वृक्रमप्र
त्यके आचार्याः। ०। यथा प्रकृतौ स्वरवर्णसंहितेनयास्तयोरन्तरवर्णयोस्तथा। अदर्शनेनार्षविलोप लक्ष्यते क्रमेषु नार्षं विकृ
वतेपरे स्वरं। यथा येन प्रकारेण संहितायाः क्रमे तथा अदर्शनेनेत्यते। आर्षाविलोपः किमर्थमार्षाविलोप इत्युच्यते। आ
र्षाभिविलोप इत्यर्थः। को स्वविग्रहः विलोपो विनाशः। तस्यास्तावभिविलोपः। बह्वृक्रमेण निमित्तपरिग्रहे आर्षी लोपः। प्रणाइत्येवं
स्मिन्वचनेन स्वरितयोरदर्शने नार्षविलोपो भवति। यथा पिण्ड स्वरितो तत्र दृष्टौ [illegible] इंदो मह। महइत्यत्र इं दो इत्येनस्य प्रत्यय
स्वराणां वा द्विलोपप्रवानिषवेधः। क्रमेषु दिः अपरेऽपरे आचार्याः स्वरमार्षं भवते १०। अदृष्टमार्षं यदि दृश्यते क्रमे विलोपमेवं

क्रवतिपरे तथा। सकारणान्यार्ष्यविलोपविक्रमः क्रमेणप्रुक्तोपि नक्कानि संदधत। यच्च पान्यारम्भिन्नयने आर्षी तस्यामदृष्टं
संहितायां यदि क्रमे दृश्यते। एवमस्य वस्था या। अपरे आचार्याः आर्षी विलोपं मन्यंते। कस्मादसत्त्वः प्राकृत्यो वा तान्
इंदो इति तथा कथं यथा समान कालाव समान कारण विलिहिते मुसक्तोकः आर्षो विलोप क्रमः। आर्षो विलोप हेतुः क्र
मेण युक्तः तं प्रति कारणानि निमित्तानि बहून्यपि पदानि संदधत। इमं मे गंगे यमुने सरस्वति शुतुद्रि। ०। पदं पदांत
स्थं यदा न गच्छति स्वरावसानं स तु योत्र प्रयुज्यते। न दास्य रूपं तत्र तिनिरातते न येन्निराहोपनिदृत्य न तत्पदं। पदं यदा स्व
रांतं न गच्छति पदांतस्थं यदा वसानं न गच्छति तदा तु रूपं लभते निराकृतं विस्मृते अन्येन केवित। क्वादि नमित्यर्थः। पदका
61 ले स्वरत्तनं वर्णमित्तं यय स्कृत जायते क्रमकसउपनिदृत्य तत्पदं न चेन्निच ब्रवीति। स्वरत्तं। तेवदन। तिइति। परिग्रह
णादृते स्वरत्तं रूपं न लभते। न ववर्जितं। मद्विधि। का। मद्विविमद्को। अत्र ह्रस्वत्तं रूपं न लभते। ०। स्थितं स्थितोपस्थि
तयोश्च दृश्यते पदं यथा वद्यव उपस्थिते। क्वचित्स्थितोचैव मनोधिष्ठाकलाः क्रमे स्थितोपस्थितं मावरं स्मृतं। यदुक्त
मधस्तात् स्थितोपस्थितौ नाम मन्यत मेन पदप्रदर्शनं न वृतीति। तदयुक्तं। कस्मात्स्थितोपस्थितयोरेव हि यथा वदृश्यते।
आरिकं धां। अरे जिताः रिक। उपस्थित्य यवत लोपो व्ययो दृश्यते यस्मात्तस्मा घ्ययव दुष्यते। पदं यथा नू वदृश्यते। दीर्घः नो
आरिका कां धां। अरेजिति। एवमुपस्थिते सति पदांतस्य पदे दृष्टं स्वरितत्वं न दृश्यते। तस्मात् घयव दुष्यते। मोक्षणादस्त्यत्र ६१
स्थितिः। इत्यके न पद स्थितस्यान्तो न दृश्यते। क्वचित्स्थिता विधिः एवं यथा पठितं तथा व्ययवयव दृश्यते। प्रातः सोमं। प्रातरि

तिआनद्त्यत्रपदे दृष्टो रेफो न दृश्यते। अनोधि। अस्माद्धेताः शाकलाः क्रमे वर्तमाने स्थितोपस्थितेनावेवरंति। अरैगित्यपे
कुः स्वितिसु। प्रातरिति प्रातः।।०।। वर्गः। क्रमेत सर्वाणि पदानि निक्रमन्निस्मर्तव्या इति तत्र नोन्नमेदृ क्रमेत क्रमं ब्रूयात्। क्रम
कः सर्वाणि पदानि एकैकं पदं निष्क्रम्य क्रामेत इत्नीकं त्याचार्यः। कस्य हेतोः। एवं सुतरामाप्या अविलोपा चेवती
ति। आमेडं। मेडमावरेण्यं। आवरेण्यं। वरेण्यमाविशं। आविशांद्य्त्यादि सर्वत्र।।०।। आयरितं तु न्नो नमेत। क्रमस्यवर्त
र्त्मस्मरतिसंज्ञं वो कुव समाधिमस्यान्वितराणि कीर्तयेत। पार्षदेयावरंतं सर्वशास्त्रविहितं सर्वो वा न्यो मतिक्रमे
त्येव मादिक्रमं कुर्वंति। स्थितोनां नयेत। नान्यथा कुर्यादित्यर्थः। क्रमस्य वर्त्मस्यावृत्तं स्मरति संज्ञवा हेतुर्ब्रूयवचत्मा
स्मृतिः शास्त्रसंदर्शनादि संज्ञवस्तुपपत्तिरित्यनर्थांतरं। अस्य क्रमस्य समाधिमनुवलीते। अनुगम्या अनुलक्ष्य।
चेतराणि कतराणि क्रमाहितानि समानी कीर्तयेत्। किमुक्तं भवति। सर्वस्मिन्क्रमशास्त्रे यासंपदुक्तात स्यात्र विरोधे हे त
क्रानि कुर्यादित्यर्थः। यथात्र दृष्टवर्णे प्रथमेयथा कृतादि प्रवृत्तीत्येवमादीनि।।०।। यथापदि क्रमशास्त्रमादितः पुनः
पृथक्क्रिविविधिर्नसाधुवत्। नदेवसाधुवद्धेदितव्यं। पुनः पृथक्क्रिविविधिर्यदुक्तं तन्न साधुवत्। सर्वमहि क्रमे क्रियमा
णेऽस्वंपदवालरमाश्रित्य संहितायात्र विलोपक्ष्यते।।०।। इति प्रवा० न्व्यवायक्रमे क्रमः प्रवक्रोपप्रथमे शास्त्रांसवा। पश्चा
त्संसंहितायां कथं जायते। किं नात्यतिक्रमं हि त्रयधिगम्य क्रमिकाः न्तत्र क्रमोऽद्व मावर्तमानव्याः। स्तुवमा क्रमं तेवेद
त्वां सयदुर्णाति न वं विवाचक्र माजिगमनीतिदुशाशय ज्ञा न - - - - - - - तिग्मानि सांवीतिनीनवरस्य न्वयेति।।०।। क्रमेणा

नार्थं पदसंहिताविदः पुरा प्रसिद्धा अयपूर्वे सिद्धिरिति अतस्तत्सिद्धश्च न चान्यसाधको न मोदयापर्यवकरो न च स्कृतः ॥
यो यं विहितो विधिः क्रमो वा न्याममतिक्रम्येति तेन नार्थः । कस्य हेतोः पदसंहिताविदः पदानि हि विकुर्वत संहिता विद्यु उत्तर
कालं क्रमविधेरारभ्यते । पुरा प्रसिद्ध एवमस्यां पदसंहितां या पूर्वं प्रसिद्धः अयपूर्वं सिद्धिरिति पदसंहितमस्या अयथ
स्थूविंका । अस्य सिद्धयोर्जवंति । पुरा येन विधीयते । तथा च तो विधीयते । तस्मात् पदसंहितावदन्यो यं क्रमो भवति । अविशेषे
विहितो विहितो शेषां तरं तो नर्थकः । अतस्तत्सिद्धक्रमो यद्यपि वा संहिता या अविलोपार्थः पदसंहिता अयथाहत्तत्सि
द्धत्वकयुता । तथा न्यसाधक इति नायं क्रमो न्यशास्त्राश्रयाविद्यावासाधयति । अतस्तत्सिद्धस्यापि अन्यसाधनं न विद्यते ॥
न नोदयापायकर इति । न चायं क्रमो वृद्धिकृत्क्रुदयकरो न चापचयकरः । न च स्कृत इति न चायं क्रमो ष्ठानां ब्राह्मणानां अन
न्तरस्मिन् ब्राह्मणा पथे स्कृतः यदेव तार्षकं देवपुत्र स्वाध्याय यत्तकर्मसंहिताविधिः यथा नाम आख्यातोपसर्गनिपाताः
पदमिति पदविधिः एभिः पदैः कारणैः क्रमेणार्थ इत्युच्यते । भवति चात्र श्लोकः । परविषयगतानां नंजनं गुणं । अतस्तत्क
तुषमिति कृतं साधु स्वत्वदं येन तेति ॥ असिध्यतः सिद्धि विपर्ययो दिप्रसिध्यतः सिद्धिविपर्ययस्तथा । यदुक्तं पदसं ८२
हिता पूर्वमयं क्रमो न सिध्यते नास्तिकस्य हेतोः प्रसिध्यतः असिद्धस्य विपर्ययस्तथा न विद्यतीति । प्रसिध्यतः पदसंहि
तमाश्रित्य यथायं क्रमो वर्तते । न तत्प्रतिषेध एव । अनन्यो यं पदसंहिता क्रमो भवतीति प्रतिज्ञा पूर्वोक्ता एकादशांहिमा
वयतो काद्दशां । नति ॥ सत्तापवादे पुत्रसत्तनक्रमः पदराशाशेषतत्वत्यनर्थकः । अपवादनिवृत्त्यर्थः । सत्ताप

वादेषु प्रदेशशास्त्रेषु येऽर्थाः प्रदिष्टं तेनानिनानिप्रदेशशास्त्राणि यथा शास्त्रं योगशास्त्राणि तेष्वप्यन्यतरस्मिन्नन्य
स्यापवादो दृश्यते। तेषु शास्त्रेषु विद्यमानेष्वप्यनर्थकः। नायं क्रमो नार्थो ज्ञवितुमर्हति।१०। विपर्ययाच्छास्त्रसमाधि
दर्शनात्तु प्रसिद्धेरनन्तरयो वेरनाश्रयात्। समन्वयपेयाद्वकृतिश्च साधुभिः क्रते श्वसंस्थानकरः क्रमोऽर्थवान्। वि
पर्ययादिति विक्रमणोऽर्थः। पदसंहिताविदश्चैतिद्धाप्रसिध्यतः सिद्धिविपर्ययस्यार्थेऽकृतं सविपर्ययो सिद्धः अपि हि शा
वसिद्धानां दन्त्यसिद्धा भवंति। शास्त्रे समाधिदर्शनाच्चायं क्रमोऽर्थवान् भवति। शास्त्रसमाधिदर्शनादिति क्रमशास्त्रेष्व
प्रशास्त्रे समाधिदर्शनाच्चा हि अनिविशेषात् संहितानां पदानां पदानुवर्णार्थो विधीयते। यथैतन्नवसानीयानि श्रि
तं श्रयाणि त्येवमादयः। पुराप्रसिद्धेश्चायं क्रमोऽर्थवान् भवति। पुराप्रसिद्धेरिति। कथं हि नाम पुराश्रप्रसिद्धः सन्न न
वसानीयादीनि विशेषानन्नते। उभयोरनाश्रयात्। उभे अपि पदसंहिते अनाद्दश्या क्रमो वर्तते तस्माद्दप्यर्थवा
क्रमो भवति। अनाश्रयादिति व्यतिरुच्यते पिपदसंहिते विशेषाः क्रमशास्त्रोद्दृश्यन्ते यथैतदवगत्याणां परिग्रहका
रणां समन्वयपेयाद्वकृतिश्च साधुभिरिति। पूर्वाचार्यसमन्वयपगमनाच्चायं क्रमोऽर्थवान् भवतीदृतिश्च तेनाच्चायं दृष्टः
क्रमो विज्ञायते तद्धि पदानां गिरः श्रौस्त्रिपदेन बाभ्रव्यः पाञ्चालश्च इति एभिः कारणैरयं क्रमोऽर्थवान् भवति। कारणैश्चात्र
सिद्धोऽयं कृतिश्च न लक्षणेन च्याविपर्यविच्छेगुणाविशेषमिति तस्य सिद्धिर्भवतीति। पुनरपि च पदविषयेषु विक्रतिता नुत्ता
नि।११। कृते न च द्विपदसंहितास्वरो प्रसिध्यतः पारण क्रमयोगतः। तथ क्रमोऽर्थवान् भवति। क्रमादन्ते द्विपदसंहिता

स्वरन्निध्यत: । द्विपदे हि सिद्ध उत्तरां अश्वक्रान्ते कर्णपादावसृक्क्रमित्यर्थ: । पारायणकर्मणो त्तममिति नगवतापं शा
तेन स्थापितानां पारायणकर्मणि कर्मपारायणं हर्तृमं परं परया मस्त्रा वाजवत्ति वात्र प्रगा● धे कृनरावर्तनं दृष्ट्वा
यज्ञविघ्नमनुन्नर्थवं न क्रमं ब्रूयात् अवतायास्यशास्त्रत: ।०। क्रमाद्दते पद्मन्युष्मांश्च हृणं पदं स्वरितश्चाध्ययनं
यथा त्रिभि: । द्विपदे न नवोदात्तानुदात्त: स्वरित: । रुग्यन्नुष्मांच संचारणं क्रियते । अनध्ययनं यथा त्रिभिरिति । य
थात्राध्ययनं त्रिभिर्व्याख्यावर्तते । संहितापदक्रमै: तत्त्वार्थं क्रमार्थवान्भवति । तेयात्रत्रारकुन्यलद्दनिसंज्ञा
63 येन मसत्यथाप्सवातिति । ।०। वर्ग: । इति पार्षदव्याख्यायां क्रमहेतवो नामैकादशं पटलं । क्रमान्तमृष्टोष्मय
कारवर्णानां तयोऽन्यत्र विसर्जनीयात् । उष्माण: । अं न स्पर्शोष्माण: ह्कारवर्ज: एते सर्वे नान्तपदं गच्छन्ति । विस
र्जनीयं विसर्जयित्वा विसर्जनीय स्पर्शजष्मस्वर्तमानोपि पदान्तं गच्छति । अग्नि: वायु: इति परिशेषो न गच्छति । तदुदा
हरिष्याम: । एवं त्रिभि: । अति । देवी । वस्त्रा । बकुः । अग्ने । वायो । वतो । वाक् । अवङ् । वित् । विभृ । वृषण् । तत् । नाम । त्रिष्टुप्
एतत । ।०। ङकार: ञकारोपि तर अर्ध मूष्माणां नादितकारादव रेय सन्ध । ऽ कार: रकार: उष्माणां येउत्तारतो जगो विसर्जनी ६२
यादि एते पदादिं न गच्छन्ति । तकारश्च तवर्गे लकारादय: सन्ध । परिशिष्टानुदाहरिष्याम: । अथ । आह । कृत । इमा । ईयते ।
उ अनु: । एष: । एपे: । उ बधी: । अकोत् । कुर्व: । स्वां । गतं । घृतं । विज: । छाया । जातं । नतु । तं । देवा । धर्तं । परिफलं । बसुं । नय । स

मयार मध्वा लक्ष्मीः। पाङ्गुः। हितं। प्रद्रूमत्। ० नान्योन्येन मध्यमाः स्पर्शवर्गाः संयुज्यंते। मध्यमाः स्पर्शवर्गाः चवर्ग टवर्ग त
वर्गाः अन्योन्येन परस्परं स्वगच्छंति। जकृतीः। यत्नः। सङ्घुः। दृष्टः। मद्गुकाः। रथ्येन। अत्र ध्मनयत्। इंदो। चित्तिन्तुः। वर्ष्मा। अर्थं
ति। वज्रं। उष्ट्रानां। वर्त्तिका। नवति। स्वः। स्वनेति। मध्यमा इति कस्मात्। गां। ० न लकारे णरेफः। लकारे रेफेण न संयुज्यंते
अन्यैस्तु संयुज्यंते। अर्यमा। अर्वाङ्। अर्कः। बर्हिः। वर्हः। ० स्पर्शैर्विकारो न परे रहतामैः। अनुत्तमैः स्पर्शैः … परैर्विकारो
न युज्यते। पूर्वैस्तु संयुज्यते। क्रान वज्राः। ज्वलीतीः। अनह्वक्रुव्वः। या। न्विति। ह्लसह। अनुत्तमैरिति कस्मात्। य
धिक्रा क्रो अकारितं। सताद्भे। ० न च तेषां घोषिणः सर्वघोषाणिः। तेषां स्पर्शानां अनुत्तमानां घोषिणः सर्वघोष
णिर्न संयुज्यंते। अघोषास्तु संयुज्यंते। ज्योतंति। क्षरा मधुनो घृतस्य स्तोति। अनुत्तमैरिति कस्मात्। दघ्न्यं शीर्षण्यं म
स्त्रिष्कात्। तस्यैव दवैनो रंहयेत। अत्राहावः। नह्यं गनृत्ता चत्। ० नात्मानं तस्मान्न प्रथमोष्मणिः परैः। अंत्या अंतस्थाः प्र
थमा यत्र अंतस्था प्रथमोष्मणिः परैर्न संयुज्यंते। पूर्वैस्तु संयुज्यंते। श्यावाश्वस्य सुन्वतः। स्वाहा सत्ये वरुणाय। अंत्याः प्र
थमेति कस्मात्। अदर्शीः। वनस्पतेरावरुत्त्वाः। आविर्हृता कृणुते वर्षां … अह। ० न रेफो रेफेण। रेफो रेफेण संयु
ज्यते। अन्यैस्तु संयुज्यंते। अत्रावान्नोदाहरणं। अर्यमाणो अदितिः। अर्थेता। ० न मोष्मणोष्मवान्। ऊष्मण्युष्मणः स्मो
ष्मणिर्न संयुज्यते। अन्यैस्तु संयुज्यते। उष्णो नाचपिहितं। अध्वनयद्दुहिता। ० न स्पर्शैरिष्मा प्रथमः परस्मन्।

स्पर्शो रूष्मा प्रथमः परः सं न युज्यते । पूर्वैरूष्मा संयुज्यते । ब्रह्मन्वते जातवेदः । अत्र क्ष्णा क्ष्णानो वत्सम् । स्पर्शैर्विनि
ऽस्मात् । वत्सहि । स्तौति लिवाहिः ॥०॥ नान्तस्थमैस्तव सोष्मा च पूर्वैः । सोष्मवर्णः सवर्ण कारऽत्रमवर्जितैः स्प
सं र्शैर्नियुज्यते उत्तमैरूष्मा संयुज्यते । उत्तमैस्पर्शैः स्पर्शा उत्तमा घोषिणः स्पर्शा घोषे स्पर्शैः सह न संयु
ज्यते । ब्रह्मा समिति । विद्वान् कर्माणि पश्यत । सन्तु रंधिर्नः पृश्नियद्रुधः । उत्तमैरिति कस्मात् । विरश्मी
जोमती ॥०॥ नान्तस्थमा घोषिणो घोषिभिः सह स्पर्शैः स्पर्शानोत्तमाऽघोषिभिः परैः । लकारस्य स्पर्शैर्निर्यका
64 रऽत्र …ः रेः । यूकारैर्न संयुज्यते । पूर्वैरूष्मा संयुज्यते । द्व्रः पातस्येदन्तां । सनकास्त्रेद्धः । इंद्र द्रुत्य मघवञ्चावत ॥
सप्त । उभयमानुषिक्राः रच्यःसरव्योसरवायः । लकारस्य स्पर्शैरिति कस्मात् । इंद्रबाहः ॥०॥ ऊष्माणोन्योन्येन वो
ष्माणो न संयुज्यते । चिस्रः संयुज्यते । शुनः शेपोह्यवगृभीतः । मा नो मघेव निष्कपी । सा स्मि ॥०॥ नेकार्दे षि
दं । यदिदमस्मिन्पटले विधानमुक्तं तत्पदे मन्त्रपदसंधिनेन न भवतीति वेदितव्यं । नान्योन्येन मध्यमा ६४
स्य सविसर्गा इति यदुक्तं तन्मध्ये न पुनः । उपम-- द्वा । न थान लकार रेफो भवति । रोहिण्यावासुमयं शुल्वा
नीः । तथा उत्तमाग्निः परे रिति संधिर्भवति । रक्ष्णवसस्य … यादक्ष्याद्भूमेजनुषं । लवायं सो मस्त्वमस्य

शामस्याम॥

वाङ्गुलाश्च गमं। दश सम्मापिं अंशुल्म तथा वेदमपि परिच्छेदरहितं भवति। तथा तेषां ब्रोधितानः सर्वधातिगणानिरिति

संधौ सन्भवति। कश्चिन्नूनं कश्चिद्विद्यः।७। नामाख्यातमुपसर्गौ निपातश्चत्वार्य्यस्य पदजातानि शब्दाः। ना

म च आख्यातं च उपसर्गश्च निपातश्च इति चत्वारि पदजातानि शब्दविदाहुः।८। तन्नाम येनाभिदधा

ति सत्त्वं तन्नामोच्यते। येन शब्देन अभिदधाति वक्ता सत्त्वं द्रव्यमित्यर्थः। अग्निः। इन्द्रः। वरुणः। मित्रः।

अर्यमा।९। तदाख्यातं येन भावं स धातुः। तदाख्यातमित्युच्यते। येन शब्देन सह धातुना भावमभिदधा

ति वक्ता भावं क्रियमित्यर्थः। ज्योतिषं नन्दनं त्वत्तं वदेथां निच्छिरीतं।१०। प्राप्यापपरानि दुरनुव्यपापसंपरिप्रति

न्यधिसूदवापि। उपसर्गाविंशतिरर्थवाचकाः सहेतराभ्यां। प्र। अभि। आ। निः। दुः। अनु। वि। उप। अप। सं।

परि। प्रति। नि। अधि। अति। सु। उत्। अव। अपि। इत्येते विंशतिरुपसर्गाः। अर्थवाचका अर्थवचनैः सहे

तराभ्यां नामाख्याताभ्यां। प्र। प्रेयो नो जातवेदसः। प्रदेवं देव्या। अभि। अभिष्टने तो। अभिचापूर्वपीत

ये। आ। आवह देवपराकाला। मरुद्भिरग्न आगहि। परा। परायती मातरं। परा शृणीहि तपसा। निः। वे

दुर्देवस्य निःातिरग्नताप्रश्नैर्निः। दु... अनु। अनुष्ठितं... मर्यो। तन्न रसगुदानस्तमधु

वि
विशिरद्रसम्राट्। अपेत वीत निर्य उपायङ्क्ते यज्ञमुपस्कृता। इंद्रमग्निमुपस्कुरुहि। अप। अपसप्राणादपानती।
अपेहि मन सस्पते। सांसमग्नानं नमघ राणां। संगच्छध्वं सवदध्वं। परि। विद्युर्विषाणं परि। वाजीसन्नवि त्रीयफ्ते।
प्रति। प्रतियंतं विदेन सः। प्रतिकेनवः। नि। निधीयमानं। निधेहि गोः। अति। अतिविश्वा। अतिक्रामिष्टं।
अधि। समराष्ट्रस्याधि। पुरातस्या। अनिशस्ते। सु। सुकृतम् सुपाणि। अभिनाग्न्येषे उत ना उ यं न्नद्य। उत उदेति।
अव। अवद्वियं न कीर्त्याकामिव। अवस्यतं मुञ्चतं। अपि। यदीनद्धं तक शतीः। देवीर्देवानामपियंति। ०। इतरे निपा
ताः। इतरेकतरे नामाख्याततोपसर्गेभ्यः। इतरे अन्ये निपाता वेदितव्याः। अस्मान। एतां। उता। वा। घा। माम्
यां। आवां। वा। अपां। ऋतं। नून। श्चिद्। कुवित्। शकत। अथातः। अथ। अथो अतिष्टवातये। विष्णोर्नुकं। अ
न्यश्चेन्नाति गच्छति। सहोजातां स्विनगर्ञ्जीं। इत्येवमादयः। मदयः स्वत्वेवमादयः। ०। विंशतेरुपसर्गाणामु
पाएकात्तरानवा विंशते रुपसर्गेभ्य आच्छानानव वेदितव्याः। ०। आख्यातादच्छोतेषां। एतेषामुपसर्गाणां
आ दशाच्छदात्रा वेदितव्याः। परा। अं तः। उपा। अव। परि। प्रति। अधि। अति। अपि। अ वि। इत्येते आख्यातादवेदित
व्याः। ०। अंतोदात्तस्वत्रीत्ययं। अन्नीत्यंतोदात्तमेतेषामेव वेदितव्यं। ०। क्रियावाचकमाख्यातमुपसर्गो विशे
षणं तु। सर्वाणि धात्पकं नामनिपातः पादपूरणः। निपातानामर्थवशान्निपातादनर्थकानामितरे च सार्थकाः।

नेयं तद्वत्यति संख्येह वा ऽस्य येभिन्नाक्षरेणाचार्यः शाकटायनः ॥८॥ इत्यथर्वथावेतौ । पार्षदव्याख्यायां द्वाद
शं पटलं । द्वितीयोध्यायः समाप्तः ॥ वायुः प्राणः कोष्ठ्यमनुप्रदानं कण्ठस्य खे विवृते संवृते वा । आपद्यते श्वा
सतां नादतां वा वक्त्रीहायामुत्रयं वां तदोत्का । इमे शारीराः पंचविधवायवः । नाना कर्माणः । प्राणापान
व्यानोदानश्च समानाः । तेषां प्राणो हि नासिकापरिष्टाद्व्यासरथास्येन व्यावरति । नाभेरधस्ताद्वायुः । ऐं
द्वयोरपानः प्रसारणाकुंचनपेक्षेपणोर्ध्वक्षेपणनति कर्मा व्यानः कर्मप्रवृत्तिषु बलमध्येरयन्नुदानः स
र्वक्रियाणां तु परमापरमणं समान एव वर्तमानं प्राणं एके आचार्या विवरं मन्यन्ते । अपरे तूदानं मन्यंते । उपरि
ष्टान्नस्य स्याद गेह ऊर्ध्वयोवर्तति निरेः अर्ध्वकर्मक्रियाः सर्वप्राणानां संप्रवर्तयेत । नाभिरधः शिरोन्तानं गच्छ
न्तः । करणसंस्कृतं । कण्ठतालव्योष्टदंतानां सप्तन्न समसमीरितः इत्यान्दी घषि ख्यातानुस्त्विध्यानकृतांश्च निक
स्मात्उदात्तानुदात्ताश्च स्वारितास्त्र प्रचितानपि समाधि--- तथा संवृतानपि । देहि नामविबोधार्थांन्तनो दानं
व्यन्ते । एवमनुत्तयथान्त्राचार्यावि प्रतिपत्तिदर्शनात्क्वोनकेन भगवता प्राणं मन्यमाने दृशास्त्रमेव । प्राणीवतां
वायुः प्राणः कोष्ठ्यमनुप्रदानमितियेषु नउदानं मन्यंते तेषामिदं न सिध्यति । उदानत्वावर्तते तां हि सिद्धं । कथं

त्वाद्धृशिष्टानां पश्चादनुप्रदानमिति प्राणा इति नामधेयं साधारणं तस्मात्तेषामपि वायुः प्राणः कोष्ठ्यमनुप्रदानमित्ये
व सिद्धं । प्राणो वायुः । कोष्ठमुदरं । कोष्ठे भवं कोष्ठ्यं । अनुप्रदानेन वायुमनुप्रदीयत इत्यनुप्रदानं किं तु । श्वा
सनादानुकूल्यं केन दीयते । प्रयत्नेन किमनुप्रदानमापद्यते । कंठस्य ग्रीवायाः । खं गलबिले । छिद्रे विवृते विपुले वि
शाले महति । संवृते वा । संकुचिते संश्लिष्टे च तेनास्य नाम्न आपद्यते । श्वासतां श्वासत्वं नादतां नादत्वं वा । वक्रीभा
वां । द्वयेषां । वक्रीति वक्रीभूता । तस्यां वक्रीभूतायां कंठजयं वांतराले । स वायुः कंठबिले विवृते संवृते श्वासतां नाद
तामापद्यते । ० । ता वर्णानां प्रकृतयो भवंति । ताः स्वच्छेनास्ता वर्णानां श्वासनादानुकूल्यमिति त्रिस्वः प्रकृतयो भवं 66
तीति वेदितव्यं । अनुक्रमेण किन्त्विता यूने विस्पष्टार्थं केषां वर्णानां का प्रकृतिर्भवतीति तत्र क्रमः । ० । श्वासो घोषा
णां । श्वासोष्मत्ता घोषिल्तिरेव चतुर्थ्याः । ऊष्मव घोषोह्लकारः । हचतुर्थानुप्रदानाः सर्वे श्वासनादानुप्रदाना इति
वेदितव्यं । ० । इतरेषां तु नादः । सोष्माणां घोषिणां श्वासनादौ तेषां स्थाने प्रतिनादानुकूले । तेषां श्वासनादानुकूल
यानां स्थानं प्रतिविकृत्यं । तन्नादेन व्याख्यातं । नादः परोक्षि निधनात्क्रुवं तत्र कास्थानमिति । एवं श्वासनित्य ६६
प्रदानादानिवर्णकाले स्थानानि भवंति । नवापि कानि नवाप्यस्थानानि । ० । तद्विशेषः करणे । तत्र वर्णानामनु
णानचानातिः करणं नाम विशेषाव करणं प्रयत्नमित्यर्थान्तरं । ० । स्पृष्टमस्थितं । स्पृष्टं करणं स्पर्शानां तद
स्थितं वेदितव्यं । अस्थितमिति तत्र वर्णस्थानमनाश्रित्य मध्ये जिह्वाग्रवर्तिभूतं । तदस्थितमित्यभ्यते । ० । दुस्पृष्टं

प्राप्त ककाराच्चतुर्णां ईषत्स्पृष्टमित्यर्थः। हकारात्प्राक् चतुर्णां वर्णानां यरलवानां। ॰ स्वरानुस्वारोष्मणामस्पृष्टत्वं स्थितं। स्व
राणामनुस्वारस्योष्मणामस्पृष्टं करणं स्थितं वेदितव्यं। तत्र स्थानमासन्नमध्ये जिह्वावतिष्ठते तास्थितमिष्यते।
॰ नैके केचिदस्य स्थितमाक्रम्यणः। अन्ये के आचार्याः कंठ्यस्योष्मणो हकारस्य विसर्जनीयस्य वास्पृष्टं करणं मन्य
न्ते। स्पृष्टमस्पृष्टं वा मन्यंते। एकमेको अपरे केचिदावर्णयंति। ॰ प्रयोक्तुरीरितानां संनिपाते वर्णा जायन्ते गुणविशेष
योगात्। एकस्मिन्नीः करणे ग्नोतिव क्यौः। प्रयोक्तुः कर्तुरिते वायुना स्थानेन सन्निपाते संयोगस्य वा वर्णा जायन्ते वर्णमा
पद्यमानः स वायुर्गुणविशेषयोगात् गुणानां विशेषात्। यः सह संयोगात् वर्णानां श्रुतिविशेषा जायंते। अनुप्रदा
न संसर्गस्थानकरणपरिमाणगुणास्तैः सह संयोगाद्वर्णानां स्वरूपं निष्पद्यते भवति। वर्गे वर्गे तुल्यस्थानप्रयत्नानामपि
प्रथमद्वितीयानामनुप्रदानकृतः श्रुतिविशेषः। कचटतपा गजडदबा इति तथा हकारविसर्जनीययोः संसर्गेति निवृ
३ ति। आकु घोषिं घोषवतामकारमेके च। स्वार मनुनासिकानां। सोष्मतां च सोष्मणामूष्मणां कुः सस्थाने न घोषिणां
घोषिणो वा वदितव्यां। द्वितीय चतुर्थो यत्नितूष्मणा — द्वयमनुस्वारेण पंचमा। तत्र तुल्यस्थाने प्रयत्नामपि प्रथमादि
तीयानां द्वितीयचतुर्थानां तथा द्वितीयपंचमानां च संसर्गश्रुतिरिति विशेषः। कचटतपा खछठथफा गजडदबा घ
घभान्। तथा गजडद बाङ ञणनमद्वितावस्थाने तितुल्यप्रयत्नानुप्रदानामपि स्थानकृतः श्रुतिविशेषः। अस्य

ईडु कचटतकपयरलवाशषसहा इति करणेनेति तुल्यास्पर्शस्थानां तुल्यानुप्रदानानां अपि ह्कारजकारयकाराणां
करणाकृतिविशेषः। परिमाणेनेति तुल्यस्पर्शस्थानानाम् अयत्नानुप्रदानयोः परिमाणकृतकृविशेषः उअ इ ई ऋ इति।
अत्र श्लोकः। अनुप्रदानात्संसर्गस्थानात्करणविभ्रयाज्जायते वर्णवैशेष्यं परिमाणाच्च पंचमादिति। ० । एकवर्णोऽध्वनि
कारणकार्यतुः एके आचार्याः अकारादीन्वर्णान् श्वासध्वनिकारणानुत्या नकार्यं कर्णामनन्यं ते। ० । आकुर्घोषविंघोष
वतामकारमेके। घोषवतां वर्णानाम् अकारं घोषमाकुरेके आचार्याः किमुक्तं भवति। घोषवच्चकारस्तस्मान्नादति अघो
67 षं जनयतीति। तथा ग ज ड द ब य र ल व इति। ० । अनुस्वारम् अनुनासिकानां अतएवायायरह नासिकानां वर्णानां घोष
वं संस्थानेनोष्मणाकुः। अनुस्वारम् अनुनासिकं घोषमाकुः। ङ ञ ण न म इति। ० । सोष्मतां वा सोष्मणां मूष्मणाकुः स
स्थानेनासोष्मणां वर्णानां सोष्मत्वं सस्थानेनोष्मणाकुः। पकारस्य गेतनवकारस्य शकारस्य हत्यनेन ठकार
स्य सहत्यनेन खकारस्य घहत्यनेन हकारस्य। ० । घोषिणां घोषिलेव। घोषिणां सोष्मणां ष्म घोषिणा हकारेणेत्य
र्थः। सोष्मचमाकुः। घ झ ढ ध भ। ० । वर्गाः। अत्रोत्पन्नावपरकष्मघोषो। अत्रैव सोष्मस्थघोषवत्सु उत्पद्यते। ऊष्मघोषावि
ति अपरे आचार्या आकुः। घोषवतां घोषं जनयतीति। अनुस्वारः अनुनासिकानां अनुनासिक पंच सोष्मणांच सोष्मा ६७
तामिति। तत्र समयकृकालं वक्ष्यते। कस्मादेव परिकल्प्यामात्रेव प्राणिनामममस्पष्टं प्रसज्यते। नित्यानुच्चवर्णाः। कूरस्का
कोटरस्थाः अविवासिनाः। ० । शीघ्रतरं सोष्मस्थानामके। सोष्मद्वितीयचतुर्थेषु शीघ्रतरं प्राणमेके आचार्याः

न्यते। सर्वेषां वर्णानां स्थानकरणप्रयत्नानि त्रयो गुणाः समानाः सोष्मसु तु नरधिकः श्वासो गुणः। तत्र गुणो ऽवकृष्यतां मा
त्राकालेन प्रमाणसमानकालद्रव्यर्थः। श्रीघ्रतरं हि तेनश्वासउच्चारयितुमिति तेनश्री घ्रतरं प्राणं मन्यंते। यद् कारेणाप्य क्रमात्
थमद्वितीयाभ्यामनुप्रदानार घोषवंतमेके अल्पप्राणानपरे महाप्राणानिति। साक्षरसु प्राणं चं विदधत एवमेवार्थमाह। णकार को
वचनौ मुखनासिकाभ्यां। मुखेन च नासिकाया चोच्यते रक्तो वेदितव्यः। ङ जणनमइति। मंदिष्टयकुशाने। अस्मां अस्मान्। अरी
श्रूंरिव। परिधीं स्तु तां इहि। किमर्थमुच्यते। ननु रक्तसंज्ञोऽनुनासिक इत्येव सिद्धं। नेह संज्ञा क्रियते। किं तर्हि तत्रो रक्तस्य मुखनासि
कावचनं चमिति हरक्तस्य विधीयते। एवमिदमुच्यते। ०। एतद्वर्णानां गुणा नासिका माकुः। एनमाकुः प्राणमित्येवमादि यदनुक्रां
तं तद्वर्णानामात्मगुणत्वात्मसनं वेदितव्यं। एतावंतो वर्णानां गुणाः श्वासनादा यता तद्यत्र यत्नात् स्पृष्टतां कंठबिलस्य विवृतता त
घोषवंतः सोष्मता नासिकता इति। ०। नपुंसकं यदूष्मांतं तस्य बहुत्विधानत्वः। अरुष्यारो दीर्घपूर्वः शिषांते पुपदेषु सः। ०।
नपुंसकलिंगं यदूत्रसूजन्मांतं तस्य नपुंसकस्य बहुत्विधानत्वः बहुवचनो ऽनुनाद इत्यर्थः। दीर्घपूर्वरनुस्वारो वदितव्यः
शिषि इत्येवमंतेषु पदेषु सो ऽनुस्वारो द्रष्टव्यः। पुरूरजांस्यश्विनाद धना। शिवपूर्वाजातानि स्तुना। आयस्मिन्मना। किम
र्थमनुस्वारदीर्घत्वं मध्यपदमध्यपदमध्ये वर्तमानस्य बहुत्विः श्लो किर्नदीर्घं क्रियते। न। वाचाट्टो ऽसि धाति। तथान्येषां वर्णानां ७५
स्वार्थसिद्धं। किं तु। रूरान्मते सां निवृत्त्यर्थमनायाः शिक्षापदपाठे कृतं वर्णानां दीर्घत्वं क्रियते। यथा समापाणां कंतरेखदूपकारे
ष्वनः शेपोति ष्वपीशा स्मिनिष्वाद्रत्रविक्रमान। ऐवेरित्येकारमकारमाकुः रित्येवमादीनि। कथं पुनराकृरान्नातः प्रसं
गः। संतिष्ठ तीर्थीविता अरलसानुरूलसे दोषत्वोन्योन्यां व्यापकास्सर्वान्य चनयिनारस्याद्गोलनिर्वृत्यर्थः। आचार्येण शिक्षा
हिताथमारब्धं। अनुस्वारस्य स्थाने ङ कारं ञकारं णकारं नकारं मकारं ताः पादकंकारपकारमकारंतुरनयंति। न

हवींषि। सर्पींषि। मा ह्रीत्येतस्मिन्निरर्थे अनुस्वारलक्षणं क्रियते। यद्येवं पदान्तेऽपि अनुस्वारस्य तत्र शेषाणां तु व्यवहृतं। नान
व्यानित्युक्तत्वात् कीर्त्तिमघवन्महि चेति। तस्मात्तत्रापि यत्नस्तथा तत्र पदमध्ये अनुस्वारस्य लक्षणं नास्ति। येनानुस्वारं विजानी
यादेवं सति किमर्थं दीर्घपूर्वेऽस्यते। न ह्रस्वपूर्वः। अहं कुर्वाण आहौ आविंशत्यां त्रिंशतां यानुस्वाणवर्वा रिंशतां हरिषिः। अंसे
षु वक्षश्च यः। इत्यत्र यत्रापि ङकारग्रहणं तुल्यं। तत्र केचिदाचार्या आहुः यथा दीर्घपूर्वं स्यात् ङकारः कतिन तथा ह्रस्वपूर्वस्या
त्तिनं गृह्यत इति। अपर आहुः। अनुस्वारस्योपधां ह्रस्वां केचिदाचार्या तद्वत् पठन्ति। तन्नित्यर्थं दीर्घपूर्वं जगृह्यते। एतावानन्तु
[illegible]नुस्वारो दीर्घ इति [illegible] मादयः॥७॥ मः सांसां संपदान्ते यः पूर्वो नासिकापदस्तथा। विद्वांसः पदमुत्सान्ति। तानि द्वांसा हवामहे। वि
द्वांसा विद्वांसः। वावृधांसं चिचित॥७॥ यकारो वा वकारो वा [illegible] इति कस्मात्। [illegible]॥७॥ जिघांसन्
हुरे मां सं पुमान् संपौ स्य मित्यपि। पदेष्वेवं प्रवादेषु। एतेषु प्रवादेषु अनुस्वारो दीर्घपूर्वो विदितव्यः। जिघांसन्। ह्रहं जिघांसन्। य
तारं जिघांससि। पांसुरे। समूढमस्य पांसुरे। मांसः। मां समेकः पिंशति स्तनयोः। ये वा वर्तते मांसचि [illegible]। पुमान्। सं पुमान् संपुत्रे मध्ये
पुमान्। पुमांसं पर्हि। पौंस्यं [illegible] तद। स्या पौंस्यं। च सर्वेतानि पौंस्या॥७॥ नामकार उपोत्तमे। जिघांसादीनां उपोत्तमे ककारे पूर्वादे सति अ
नुस्वारो दीर्घपूर्वो न भवति। ह्रस्वपूर्व एव भवति। पुंगवं नो वाजी [illegible] पुंसः॥७॥ प्रश्लिष्टाद सिनि हन्तात्। प्रश्लिष्टादेक्ती जातु अति ६८
निहन्ता [illegible] परस्य अनुस्वारः पदे ह्रस्वपूर्व संहितायां दीर्घपूर्वसंहिता न भवति। प्रश्लिष्टात्। आ हन्तां। सो अश्विनोः। अग्निनि हन्ता ता
मरे [illegible] वामहे [illegible]॥७॥ मांश्चत्वे यां समित्यपि। इत्येतयोश्चानुस्वारो दीर्घपूर्वो वेदितव्यः। मांश्चत्वे। मा श्चत्वे वा [illegible]
यांस। अयांसमग्न मघवञ्च। अयांसमग्न। अयं योगोऽनर्थकः। कः। मां चत्वेति नायमनुस्वारः। कस्तर्हि लादि स्वरश्चोत्तरेषां पदे। पितामनु
नासिकपूर्वः। अयांसमिति [illegible] मास्तो संपदान्ते [illegible] नार्थके। [illegible] तरेपि किल मांश्चत्वं इत्यत्रानुस्वारं पठन्ति। तदर्थं

निपात्यते। यद्येवं मांस्पचन्या इति च निपातनयितव्यं। नेतदस्ति प्रयोजनं। त्रिमांसन्यां सुरेमासमित्यत्र वाद च्चासिद्धं। अयां
समित्यत्र नामकधत्वाद्धकारस्य नलिध्यत्यतो निपात्यते निपात्यते॥ एतावान् स्थानुस्वारो दीर्घति। अपुंसकं यदूष्मातमि
त्येवमादियोयमनुस्वारे तावानेव कःस्तुपदमध्ये दीर्घपूर्व अनुस्वारो वेदितव्यः। तत्रैवोपाहृदयं॥ इतस्रपेतरः। इतर
ऐतरयथा कथमुक्तो दीर्घपूर्वविषयात्। अन्यत्र ऋतुपदमध्ये रेफोष्मपरः। इतरः कतरः। ह्रस्वपूर्वेरनुस्वारो वेदितव्यः। अयसः।
अहंकुवानः। आविंशत्या। अंसेषुवः॥ वर्जः। समापाद्यां नक्षत्रेषु यकारेण घोरथोग्नादिवो नाकृतस्य। अंजः पादुः उतिचपू
र्वपदावनिंगयन्त्वि क्रमयेऽणूं यातु। राधः रथः ग्नाः दिवोनाः कृतद्वत्येता। नित्यं अंजः पादुः चेत्येते तो वपूर्वपद्यो समापाद्यो। कितेषु
कुर्यात्। अनिंगयन्। अवग्रहमकुर्वन् उपाचारमपनीयविसर्जनं च कुर्यात्। राधः। वंहि राधसपतेराधसामहः। राधः पते। रथः
रथस्पतिः शंरथिः। रथः पतिः। ग्नाः। नेरात्रां सोग्नास्पतिर्नेत्रियाः। ग्नाः पतिः। दिवः। दिवस्पृथिव्योररतिर्युवत्योः। दिवः पृथि
व्योः। जाः। संजास्पत्यं। जाः पत्यं। कृत। तववायोंद्तनस्पते। कृतः पते। अंजः पादवा या मन्त्रंजस्पादवा। अंजः पाः द्वा। दुः द्वा। दुष्पा
वोवहंता। दुः द्वः अव्यः। पूर्वपदावितिकस्मात्। दमंजस्पामुत्रये। अंजः पादस्यत्रावग्रहात्वान्मात्राकालो भवति। किमिदंस
मापाद्यं नाम॥ समापाद्यं नामवदंतिषद्यं तथा। एवं साम्नवग्राश्चसंधातुरुपाचारं तत्कालतश्च सिद्धिमायायीत्यादि शाकल्प
ग्गार्ग्याः। एवं सुसुमायातां। एवं। नदारस्स्वदुर्हणाः। मामवज्ञाः। मकूमकृत्ऋणुहि। उपाचारः वंहि राधस्पते॥ कस्वाम
र्द्दस्वरजक्रा। समापन्नामनुस्वारस्योपधमाकुरेके। अनुस्वारं तावतिवाधिकं कस्वोपधं। कस्वामनुस्वारस्योपधमम्
र्द्दस्वरजक्याः अस्समाद्यांपात्रमात्र---र्दपादमात्रपादान्नूष्ममाकुरेके आचार्याः अनुस्वारंच तावतः कालेनूकस्वोपधमुधिकं
कुर्यात्। वंराजेंद्रा च हत्यत्। वंशुकंस्वनवे। वं [illegible] पूर्वं तद्वनां। अनुस्वारं दीर्घपूर्वं तावता कालेन पा

दमानापादान्मूलं तएवावार्यो ऽआ ऊः। यावता कालेन नुप-- वावृद्धिर्भवति। तावतो वलिता ज्ञायते। यस्मात्काल्पांतरे आगमः कर्तव्यः। यु
यं राजानं। चांहृत्पदिं ग्रामेसान्नौ। गवां शता पृच्छ यामेषु। तां मुनेकीर्ति। ०। रेफो स्य कारस्य परस्य नार्द्धं पूर्वं ऋसीयां स्तु नवैतरस्मात्। प्र
घोसः। र। कारे रेफो विधीयते। परस्याच पूर्वं अर्द्धं रेफो विधीयते। ऋसीयां स्तु ऋस्य नरः इत्यस्मात्। ऋकारे रेफाद त्यं नरो ऋकार रेफः। नवा ऋ
सीयात्। प्रसमर्धेव वाम घोसः। सरेफः। तस्य वर्णस्य मध्ये दृष्टव्यः। न आ दौ अंतो। ऋऋ। ०। तस्यैव लकार ना विधाता। स्वरः कल्प्यं
ऋकारः। तस्यैव ऋवर्णस्य लकार ना वे। यत्तु रेफो लकारमापद्यते तदा ऌकारो भवति। स्वरसंज्ञश्च भवति। कल्पयंता वेव धातो ना
नं त्रातेन चा ऋपृ ऋषयो मनुष्याः। स्वर यो नमकारस्य द्वि वचनं न भवति। ०। वर्गः। अनंतस्थ तमः अनुस्वार मा ऊः। यो सो पुरस्ताद वि
64 येणात्रोक्तो नुस्वारः। एतावान्नत्वनुस्वारो दीर्घादित्यकं-- पुरुजो तालासि निवृत्य तर्षमिदं उच्यते। अस्यान्यदीति दीर्घात्प दांता
ऌ। यूयं राजानं। तां मुने कीर्तिं। ०। व्याडिर्नासिक्यमनुनासिकं। व्याडि राचार्यस्त मनुस्वारं नासिकास्थानं वा अनुस्वार नासिकं वाम
ते। चं राजेंद्रा। यूयं राजानं। अंसेषुवः। हवींषि। वर्णाणि नासिका पक्षे उत्तरा एयानुनासिक पक्षो। चं राजेंद्रा व पूंषि। हवींषि। अनुस्वा
रस्य पूर्वमपि नासिका स्थानमेकं विधातुं पुनरुच्यते। ०। संध्यानि संध्यक्षराण्याऊरेके धिस्थानत्वं तेषु नयोज्यमेषु। संध्यमनि ६९
संध्यतव्यानि संधिजानि वा संध्यक्षराणि ऋआऊ रेके आचार्या यथा ऋत्यान्यक्षराणि समुत्पन्नानि कथमेतदवसीयते। यतः
द्विस्थानता कंठोष्ठस्थानता चलक्ष्यते। उत्तरयेषु कंठतालव्ययोश्च। चतुःस्वे अ इति यदिदं संध्यक्षरनिद्वयोर्वर्णयोः संधेर्जातानि भ
वंति। ०। संध्येष्वकारो ऽर्द्धमिकार मुत्तरं युजो ऋकार इति शाकटायनः। संध्येष्वक्षरेषु सर्वेष्वकारः पूर्वमर्द्धं भवति। इकारो ऽर्द्धं
रर्द्धं प्रथमतृतीययोर्भवति। युजो द्वितीयचतुर्थयोरुत्तरमर्द्धमुकारः। यद्येवं कथं क्रमति विशेषः। ०। मात्रासंसर्गादवरे पृ
थक् क्रमती। अवरेषु वैरेदुत्यौ ते मात्रा संसर्गो मात्रयोः समपरोरवर्णस्य सं उवर्णयोरिति कस्मादवरे पूर्वं संध्यक्षरेष्व

इत्येतौ पृथक् कृतौ भवतः। एकारौकारयोः ऐकारे औकारे पृथक् कृष्यते। इत्यर्थः। एवं प्लुतिविशेषो भवति। ॥ ह्रस्वानुस्वार
प्लुतिसंभवत्यरे। मध्ये संध्यक्षरे ऐ औ अ इत्येते ह्रस्वानुस्वारसायोज्ये निषंगाउक ह्रस्वार्द्धस्वरभक्त्या समाप्तामिति। न प्लुतिसंयो
वेदितव्यो। ऐ औ किमु के भवतियथा तत्र ह्रस्वानुस्वारः। पादमात्राधिकरूपध्वनवतायता क्रमा। एतमितपिद्व सर्वविसर्गयोः अस्मा
त्रीमात्रा अत्यीय सौ अवर्णस्य यस्मान्मात्रयोरत्र पूर्ववत्। दीर्घे कवर्संसर्जीन भवति। तस्मात्तयोरवर्णस्यैव वर्णस्यापृ
थक् पृथक् ग्रहणं भवति। ऐ औ ॥ त्रीणि मंद्रमध्यमभूत्तमं स्थानान्याकुः सम्पूयमानि वाचः। स्थानिनो स्वरविशेषाणि। अन्यानपि
पिभवंति। यथा मंद्रेण स्वरेणाधीते। मंद्रया वाचा प्रातःसवने शंसेत। साधीने द्रुति ॥ अनंतरश्चात्र यमो विशेषः। अत्र एभुस्का
न्नेषु तरस्वविहितो यमः। अविशेषो भवति। अनंतरो यमो विशेषः। ने शक्यो दर्शयितुमित्यर्थः। के ते यमा नाम ॥ सप्त स्व
रा ये यमास्ते [illegible] ये सप्त राश्याकुः। षड्जऋषभगांधारमध्यमपंचमधैवतनिषादः स्वरा इति। गांधर्ववेदे समाम्नाताः। त
था सामसु — कृष्टप्रथमद्वितीयतृतीयचतुर्थमंद्रातिस्वरा इति ते यमनामानो वेदितव्याः ॥ पृथक्। अन्ययमाः स्वरांते भवंति। स्व
रेषु पृथक् नावितास्तेषामनुवर्तती कुर्वते वेदितव्यो ॥ तिस्रो वृत्ती रुपदिशंति नाम विलंबितां मध्यमां च द्रुतां च। तिस्रो वृत्तीर्नामा
उपदिशंति आचार्याः। विलंबितां। बालाध्यापने मध्यमां व्यवहारादिषूपदिशंति। द्रुतां मध्या[illegible] यनस्य [illegible] उपदिशंति ॥
न त्वंतरे कर्मविशेषमाहुराचार्याः। विलंबितायां वृत्तौ प्रातःसवनं भव
ति। मध्यमायां माध्यंदिनं सवनं द्रुतायां तृतीयसवनमिति। एते सवने [illegible] वृत्तयो च वर्णेत्यक्रमः ॥ मात्राविशेषः प्रति वृत्तिमेति।
वृत्तिं वृत्तिं प्रति वृत्तिः। मात्राविशेषः। मात्राधिक्यमुपैति। उपगच्छति। द्रुतायां वृत्तौ ये वर्णास्ते मध्यमायां त्रिभागाधिका भवंति ॥ इ
ति पार्षदव्याख्यायां त्रयोदशमं पटलं। समुद्दिष्टा वर्णगुणाः पुरस्तान्निर्दिष्टा। वर्णगुणाः समुद्दिष्टाः सम्यगुपदिष्टाः ॥ संहितो यप्रध
र्मः। सम्यगुपदिश्यन्ते ति [illegible] भुपरलेषु ॥ न तया [illegible] स्यात्मात्र विनिदर्शनाय। वर्णानामायः अपायवा

ग्रयो। नमिति। एते दोषाः प्रादुर्भवंति। ग्रस्तो नाम। ग्रास्या नाम वर्णस्योपजननं यथा। कया मम गिरं इत्यत्र पुरस्तादत्र नादः। ग्रस्तो नाम
लनो वर्णस्यापकर्षः। यथा माचायतो न रिक्तः द्रुतो तम्मा प्रथनं नाम सततरन्यथा श्रवणं यथा। उक्षिवन्द्रे ले इत्यत्र उकारस्य उकारश्रव
णं। तान्दोषानुत्तरत्र निदर्शनार्थं विस्तरेण ग्रसो ग्रनुक्ते ति ग्रनुक्रामंतो व्याख्यास्यामः। ० निरस्तं स्थानकरणापकर्षी। निरस्तं
नाम दोषो न्यायते। स्थानकरणयोरपकर्षे कथं स्थानकरणान्यादि वर्णः ग्रपत्तव्यथ। नैष दोषः। यथा स्थानकरणाभ्यां वर्णमपि
रुष्यते। तदा वर्णादपि स्थानकरणे ग्रपकृष्यते। ततस्तस्मात्स दोषः परिहर्तव्यः। ० विस्तारसंहारयोर्व्यासपीडे। विस्तारवित्तरणां
संहारः संतरणं मनाथाकरणं तयोर्विस्तारसंहारयोर्विस्तारे व्यासो नाम दोषो जायते। संहारे पीडनं व्यासो विवेकः। पीडनं छि
नविः। स्तावपि परिहर्तव्यौ। ० उष्णास्यां मम्बूकृतमाहनं दंदुष्टं। उष्णास्यां नं द्वंबद्धमित्यर्थः। तदा कृष्वक्रांतदुष्टमम्बूकृतमित्युच्यते। ०
70 मुखेन संवृतेन शूनं। मुखे पाविलंबिना मुखेन यदा हवक्रांतदुष्टं श्रूनं नाम वेदितव्यं। ० संदष्टं दुर्बीडनं आहहन्वोः। ब्रीडनेयधा हन्वोः
हवक्रा।। - - - तद्रूपं नाम वेदितव्यं दोषो भवति। स ब्रूयात् ब्रीडनं नाम हन्वो नीतिर्जावः। ० प्रदष्टं तदु विकृष्टमाहु
हन्वोः प्रकर्षणो विक्षिप्तं नाम दोषो भवति। प्रकर्षणं नाम सर्वतश्च्यवनं। ० जिह्वामूलनिग्रहे ग्रस्तमेतं। जिह्वामूलस्याहे
ग्रस्तं नाम दोषो भवति। तं च वर्जयेत्। निग्रहो नाम स्तम्भनं। ० नासिकयोरनुषंगे तु नासिक्यं। नासिकयोर्यदा वर्णोऽनुषज्यते। ७०
तदा अनुनासिकत्वमुपपद्यते। स दोषस्तं परिहरेत्। ० अयथामात्रं वचनं स्वराणां। यथामात्रा यथामात्रा अयथामात्रं वचनं
स्वराणां ह्रस्वदीर्घप्लुतानां अयथामात्रो दोषो भवति। प्रायेणादीर्घाश्चितितेषु ह्रस्वेषु स्वरेषु मात्राधिकं कुर्वंति। तदाया
यैणादर्शनार्थं [illegible] हलं। रक्तं ह्रस्वं [illegible] इति। ० संदंशो व्यासः पीडनं निरासः। संदंशो व्यासः पीडनं निरासश्च एते
[illegible] स्वरस्थान्यकं [illegible] लाः। ते स्वराणां भवंति। संदंश [illegible] व्यासः पीडनमित्येतौ विस्तारसंहारयो

रिति कीर्त्तितो। निरास इति निरस्तं स्थानकरणापकर्ष इति कीर्त्तितः ॥ ७ ॥ ग्रासः कंठ्ययोः। जिह्वामूलनिग्रहे यत्र तमिति यः प्रागुक्तः
ग्रासो नाम दोषः। स कंठ्ययोरकाराकारयोरुत्पद्यते। ७। अनुनासिकानामंतःस्पृष्टता विषमरागता वा। अनुनासिकानां वर्णानां स्
पृष्टता दोषो भवति। सव्याख्यातः। विषमरागता दोषो भवति। नराजंभ्याख्याथानुनासिकं च भवति। नस्यादि विषमरागता दोषः प्र
यते। अनंत्र अपद इति। ७। सांतस्थानामादिलोपांतलोपा। मध्यांतस्थायां सांतस्थानां ... ते षां सांतस्थानां वर्णानां क्वचिदादिलोपः क्रि
यते। क्वचिदंतलोपः। तो दोषौ परिहार्यौ। आदिलोपो पियस्य लइव इवात्यौः। ७। आदेशो वा वर्णं व्यंजनस्य। आदेशो व्यंजनस्य
वा वर्णं व्यंजनं क्रियते। स दोषो आदेशो नेवा। अंतस्य हि। तठस्था यरयि मन्त्रि। ---- इत्यत्र हकारस्य कारादरः ख्यते। यथा।
यत्कां दोषप्प्र मं सान्त्यां। यतो विष्णुर्विविक्रम इति। अत्र षकारात्परो ---- ॥ ७ ॥ अन्योन्येन व्यंजनानां विरागः। अन्योन्येन सत्वि
रागः क्रियते। स दोषः। उपमाषद्धाश्चा। इत्यत्राकाराकारवकारस्य नकारस्य उकारेण विरागः क्रियते। आज्ञानिति। ७। लेशो नवा वयनं पी
डनेवा। लेशेन वा व्यंजने वचनं वाक्यं क्रियते। किंचिद्वा लेशो नाम। अयत्रपीडनं नाम अतिमत्रः नाभुतो सर्वत्र विवर्जयेत्। ७। वर्ज्यः। घो
षवतामहनादः पुरस्तादादि स्थानां क्रियते नारणं वा। पदादि स्थानां घोषवतां पुरस्ताद् हनुनादः ध्वनिः क्रियते। अथ तेषां साध
रणं क्रियते। साधारणं नाम अनुपलब्धिः। यथा कयामय ग्नि। अत्र पुरस्ताद् घि शब्दः क्रियते। अथ वा तस्य दोषस्य परिहारार्थं दका
रस्या ... लब्धिः क्रियते। अपरे धारणं द्विर्वचनं मन्यंते। यथा ज्योतिषु दसि। स्यानाद्वाद्दत्रा। ७। सो ष्मो ष्मणाम हनुनादी धमनो हः।
सोष्मणा मूष्मणाम हनुनादः। अधनो दोपि पुरस्तात् पदादि स्थानी क्रियते। ---- उं हि वर्त्ते तु रष्मेवा। नेतो हो घट्ट फेरी। घोषः
स तो ऽजतीति। अध्मातेता जगत्सा नेदक्षिणं। ७। लोमश्यं यच्छोऽनं नूष्मणां तु। लोमशं यच्छोऽनं नाम। अविविक्तो वर्णः।

अस्पृष्टोऽनिष्ठ्यूते स्थानकरणयोः पुरस्तादुदाहृतं ।०। वर्गप्रथमं चतुर्थं । आद्येषु चतुर्षु वर्गेषु जिह्वायाः प्रथमं
क्रियते । स दोषः प्रथमनामविस्तारः ।०। ग्रासो मुखस्थे प्रतिहारस्तु चतुर्थे । एतेषामेव वर्गाणां आद्ये वर्गे ग्रासो नाम दोषो भवति ।
प्रतियत्नः प्रतिहारः ।०। सरेफयोर्मध्यमयोर्निरासः । महस्पृष्टेषु वर्तन इति सरेफः । एषामेव चतुर्णां वर्गाणां यो मध्यमो वर्गे
तयोः स्वरेफस्य च निरासो नाम दोषो भवति स व्याख्यातः ।०। विक्लेशः स्थाने समकले चतुर्थे । चतुर्थे वर्गे संस्थाने सकले सक
लाभिः सक्लृप्ताः । अवयवाः । केते । करणानि । तेषु वकरणादिषु स्थाने विक्लेशो नाम दोषो भवति । विक्लेशो अवैस्वर्यमि
त्यर्थः ।०। अतिस्पर्शो बर्बरता च रेफे । अतिस्पर्शो बर्बरता च ऐवो दोषावुर्जयेन् । पूर्वस्यासौ क्रमाद्ये च बर्बरता वा च ॥०॥
जिह्वांतास्यावयवं लकारे । जिह्वाग्रणावक्रत्वः स लकारः । जिह्वायां मतान्यां उच्चाते यदा न दा स दोषो भवति । पूर्वोक्ता च स्पर्शौ
ष्वा बर्बरता च एते त्रयो दोषा नकारस्य भवंति । नान्यजर्ये मेधावी ।०। श्वासो घोषवति भवति नावाहकारे । श्वासो वो घोषवि कः अघो
ष स ह न च वाहकारे दोषो न च स्यात् ।०। निरासो न्ये पूर्व सुपीडनं वा ये न्ये हकारादिष्वपातेषु नकारादिषु । निरासः पीडनं ये
ति । द्वौ दोषौ भवतः स्तो व्याख्यातौ ।०। स्वरात्परं पूर्वसस्थानमाक्रु दीर्घान्निरस्तु च विसर्जनीयं । दीर्घात्स्वरात्परं विसर्जनीयं पू
र्वस्य सस्थानं निरस्तमाक्रुः । स दोषः रघीः । वधः । नद्यश्व पूर्वं वि ति । अग्नेः । नद्याः अग्नेः । वायोश्चिदसोम । किमुच्यते दीर्घादि ७१
ति । नन्वकृत्स्यादपि विसर्जनीयः पूर्वस्थान एव श्रूयते । अग्निः । वायुः । इति यद्यपि श्रूवणं तु न्यंत तत्रोपचारेण दीर्घग्रहणम
नांत तस्माद्दीर्घादेव पूर्वसस्थानत्वं भवति । हृस्वादि तिमतं वां । अपरे पुनरमाधावर्णयंति । अन्यस्थानाश्च गा विसर्जनी
यः । देवैरिति नन्हा क्वः कंठे उच्चारयितुं इति विविधं वर्णयंति । दीर्घात्स्वरात्तु रं पूर्वसस्थानमाक्रु रावा या इ ऊ ठं तो धः । अस्मिन्नेव
पाठे दीर्घग्रहणमनर्थकं । हृस्वादपि तेन यथेदं ------ यात् दीर्घग्रहणं देन वशे न पठितं इदं छंदो । स्वरात्परं पूर्वसस्थान

प्राकृ दीर्घान्निरस्तं तु विसर्जनीयं मिति -- उभयोरपि पक्षयोः। वायुः। अग्निः। वधूः। इति समसर्वं भवति। किं पुनरत्र युक्तं। उभयथाप्य
न्तरं दृश्यते। कुतः स्थानेन रेफकारविसर्जनीयो उभयस्यापि सस्थानो विसर्जनीयमिति तेषां विसर्जनीयः पूर्वसस्थानो भवति। तस्मा
दपि युक्तं। इत्युक्तो विषयस्य प्रकरणे वचनादेवं इति। निश्चयः। अथ मतं द्व्यवसीयते। आचार्यविप्रतिपत्तिर्दृश्यते। अथान्तुना
सिकपरस्य प्राणः पर ---- स्वगमो भवत्येषां। यथा स्मिन्विष्णुरिति नदिनस्मात् कं प्रसिद्धं परं यम [illegible] रेफपरादघोषादिति त
देव घ्यवसीयते। ॰। कं यद्यथा रेफवतस्तथा कुः। दीर्घं कं यात् परं विसर्जनीयं यथा रेफवन्तकारं तात्परं जिह्वामूलीयं तथा निरस्त
प्राकृः सदोषः। देवाः। दीर्घा इति कस्मात्। देवः। कुत्वात्परो विसर्जनीयः सस्थानेष्व भवति। ॰। रेफानुनासिकमपीतरस्मात्
देवः। रस्मात्। कं यादीर्घात्परं विसर्जनीयं यथा रेकारं तादपि परं विसर्जनीयं नास्मिन्न्यान्ति रस्तमाकुः। सदोषः। यथा। भुवस्तस्य
स्ततवाः पाठुः। कदिकानुः पात्रं। ॰। संयोगादेरूष्मणः पूर्वमाकुः विसर्जनीयमधिकं स्वरोपधस्य। विसर्जनीयं आकुः सदो
षो बोधव्यः। घृतवन्तः पावकः तेस्तोकाः। अग्निस्तोमं इन्द्रेण सर्ववीराः। संयोगादेरिति कस्मात्। द्वांनो अस्य द्विपदे शं चतुष्पदे।
नो गुणाः। रायस्पोषं परिसोमरक्षतां। --- ऊष्मण इति कस्मात्। ---- स्वरोपधस्येति कस्मात्। अपेक्षणे सधिः। ॰। परं यमं रेफप
रादघोषात् परं यमाकुः सदोषः। आयंगौः। यतो विष्णुर्विचक्रमे। अस्मां च्युतां [illegible] ॰। अघ्माणं नाघोषिणि स्तम्य यन्नोघोषिणो रेफपरा भूते
न घोषिणो त्व्यवयवन् ऊष्माणमाकुः। यमं रमते। दोषावस्तायेवृद्धः। प्रबन्धैतु। अकाकानो वसासा। ॰। पुनः सोपो निष्कपीस्ता
स्य निष्कादवि क्रमाव ला विष्णुस्य पृश्निः। ब्रह्म। विष्णुः। स्मा पृश्निः इत्येते अविक्रमो भवति। एषु विसर्जनीयं कुर्वन्ति। न ऋकुर्यादित्य
र्थः। पुनः सोपो न्ववजन्नीतः। निष्कपी। मानो मध्याव। शास्त्रि। प्रपाकं शास्त्रि। निष्कार। अग्ने उद्भिः एकमेको। बन्धवतेज्ञात वेदः। विष्णुः
इदं विष्णुर्वि। स्मा। कुर्वन्स्मरंतत्। पृश्निः। आयंगौः पृश्निः। ॰। स्पर्शोष्मसंधीन्स्वरांश्च रेफसंधीननिप्रायांश्च परिपालयंति। एते अतुल्या
को कुर्वन्ति। न्यर्थः। चरति। अन्नमेतांश्चरति। तां स्तेभूमया मघवन्कर्मः स्वर्गीयं विद्यान्नमधरान्। पीवोअन्नां रयिवृधः। ॰। स्वरोकुर्वन्त्यो

ष्ठ निलो सरेकौति स्यामा चृनूत्री नृपिंद्रमृनिर्नेन् । इत्यते ष्ठ निलो सदृशौ कुर्वतः । निष्ठो मा चृन । स्त्री नृपिंद्र नृ विन्त्राकृः । कश्चित्तदिग्र
॥ ७ ॥ दंत्या ऋकारो पनि जान घोषा त्र्यपः पृथ्वी पृथिवी चापृथ्वीति । सकारा सदृशा न कुर्वंति । सकोषस थ्या पृथ्वी त्येव मा धर्दिषु । रथ्याः । अ
नन्तिरथ्याः । पृथ्वी । उर्वी पृथ्वीव कुले । पृथिवीडिदं विजायते । पृथिवी चैति । वाग्रहणं विशेषणार्थं स्यात् । कुतः संदेहः । ग्रा यै तत्र कारेण
कारोपहितो दाषालक्ष्यते । न तकार इति विशेषणं करोति । तेन न पृथ्व्या कुग्रहणं मन्यंते । दंत्य ग्रहणात् । अघोष ग्रहणात् । अदितिः सि
धुः । यथा स्वर्यस्वः । पृथ्वीय वा चैन्या ॥ ७ ॥ ऊष्मांत स्कान्त्यायं रेफपूर्व रूस्वं तुंपं त्या कुरथाप्यसंतं । अविद्यमाने रेफं कृस्यात्परं ऊ कमा
दयंति । तौ दोषौ वर्जयेत् ॥ ७ ॥ पुरुषं तिं पुरुषो रायस्पोषं हरियोजनाय हरिं सूर्पीयायां । इत्येवमादिषु । यानि धूसंति पुरुषंति । महो
नाथ्यः पुरुवार । तमर्यमाणि रक्षति । अत्र ष्ठां पदं ट एते अग्नि धाने । अत्र हेतु बुल्हरियोजनाय । वृषी वतो यद्वरीय सूर्पीयायां । अर्यमा
स्यात्मित्येत योरसं तमा कुः । अन्येषु संतं तुंपति ॥ ७ ॥ ऐयेरि त्यै कारम कारमा कुवि पश्चेव क्रम यंतो यकारं । ऐयेरित्यत्र चवै यश्चेव ऐका
रमकारमा कुः परं यकारं क्रमयंति । तो दोषौ वर्जयेत् । ऐयेः । हलीयमा नो अय । वियश्च । वैयश्च दशामं न वा ॥ ७ ॥ तदेवान्येषु विपरीतमा कु
वोरय्या वर्यांच हृदय्या ये निच । तेरय्या । तेरय्या सं सृजं तु नः । परिय्रयं तं विय्यं सुषं सदं । श्रद्धां हृदय्य थ्या सूत्या । इत्येवमादिषु तदेव
विपरीतमा कुः । किं न न अकारस्य स्थाने एकारं कुर्वंति । अयकारं कुर्वंति स दोषः ॥ ७ ॥ अकारस्य स्थाने ऐकारमा कुर्वंति समय ७२
मीकार मुरं बकत्तरं घनरतां नयति यथो नयी धूनयीत् की रायी रिति । इत्येवमादिषु । अनयीः । मा चायतो नर्हिर्कामसून्
नयीत् । मा चाग्निधूनयीत् । कोरायीः । दशकोरायीः ॥ ७ व ग ॥ तदेव वान्यत्र विपर्ययेण कार्यम् एवमेव समयमीकारमा कुः । धानो । बर्हि
षि तेजयते निर्यैश्यातिं ष्मयाजं अनिष्टेति त्येषु । तदेव सर्वत्र अनुष्टुन्येषु पदेषु ऐच्चे कर्त्तव्ये विपर्ययेणाकारं कुर्वा समयीकारमकारं च
संतमा कुः । तेन तथैव दोषावर्वति । नि जिनि इत्येतेषां सूत्रानां प्रयोगे यथा । अजैष्म । अजैष्मा । नैष्ट । इत्येवमादिषु । अजैष्मा । अजैष्मा पृथक्सु कुर्यात् ।

अजिघ्रा। अजिघ्राद्या सनाम नैष्ट। दूरं नैष्ट परावतः॥ ० ॥ इकारस्य स्थाने ऋकारमाकुर्वन्ति कारं वा लेड्निर्लिकं सुम्नितोः इकारस्य स्थाने
क्वचिद् इकारमाकुर्वन्त्येते। वंड्निर्लिकम् इत्येवमादिषु क्वचित् ऋकारमाकुः। सुम्नि इत्येवमादिषु। तौ दो लोपो लक्ष्यो। वंड्निर्लिकाः पत्र
वेव यवराजं ड्निर्लिकं। अतः सदस्यनिर्लिङ्गाः सुम्निसे। सुम्नि इत्येव इत्ती मती॥ ० ॥ अनन्तरे तद्विपरीतमाकुः स्थाने ल्वे अंजे विजयाद्वि
वृत्ताः। अनन्तरेण लब्धे सतिऋकारात् पूर्वो वा परो वा यदि तव्यो वर्णो भवति तद्विधानं विपरीतमाकुः। ऋि तत्रे कारस्य स्थाने ऋकारमा
कुर्वन्ति लदि ऋकारस्य स्थाने इकारमाकुः सुदो घोडयः। अंजे विजयात्। विवृताः इत्येवमादिषु। अंजो। शिशीति अंजेरद्दोसे। विजया
न्। पमीयमस्य विजयात्। वियन्ताः प्राप्ताः आदित्यादिषु वे॥ ० ॥ तालुस्थाने वंजनादुत्तरश्चेद् यकारस्तत्र यकारमाकुः। अनःशेपः
शास्मि ववर्जुषीणाम् अके विरप्शी इति निदर्शनानि। यदकाराद्य स्यात्तालुस्थानो वर्णः व्यंजनादुत्तरो यदि भवति। तत्राविद्यमानं यका
रं कुर्वन्ति। अनःशेपः शास्मि। ववर्जुषीणाम्। अके। विरप्शी इत्येते निदर्शनानि। अनःशेपः। अनःशेपो ह्यवतु। शास्मि। प्रपाकं शास्मि
विशां ववर्जुषीणाम्। अके। ---- विरप्शी। विरप्शी जो मती॥ ० ॥ जुव इति वा संतमेवं व्याकारं नौ छायासमचारं नापृष्ठ मच्चा। अथवा क्व
चिदं सन्तं व्यंजनादुत्तरं सन्तं यकारं च लुंपंति। नौ छायासमचारं अयं व्यंजनादुत्तरो न पदे क्वदेश्यो निर्दिष्टो द्रष्टव्यः। आपृष्ठ मच्चा इतीदृशो ह्
म दृशो छायाया। समचारं न कि रस्या आपृष्ठ्यां धरुणं वाजी। सच्चा। पुरुकृत्तो यः पुरुगूर्त सच्चा॥ ० ॥ यस्यत्वं न मर्डितो वा यत्नं तदी द्यावुः
सूर्यापि ऋश्यादीन् अजं। तत्संयोगस्यान्तर्जनं मतन्तो दीर्घत्व रमितिवा। अव्यायत् अप्रकृतं रेफसंयुक्तमित्यर्थः। नमन्त व्यन्तिसे
रेफात् पूर्वकं कुर्वन्ति। केचित् दीर्घायुः। दीर्घायुरस्यायः पतिः। सूर्यः। सूर्यो नोदिवः। ऋश्यादीनि एवमानो ऋश्यादीन् पिपयोगेः। ऋजं। इषमू
र्जं च पिन्वसे॥ ० ॥ लुपन्त्यंतस्थाक्रमयंति वितां स्वरास्स्थाना दवरां परां वा। स्वरमये अयि लुवने यमस्य लुः। लुपं मंतस्था। मथवा क्रम
यन्ति। एतां संयुक्तां स्वरास्स्थानात्। अवरां पूर्वपिरां ऋजुं उत्तरां वा लोपो द्विजाविश्वेति। तो दो लोपपरिहरेत्। स्वस्तये। अधायो लुव
ना। इयं जनुः। इति यथा। स्वस्तये स्वस्तये वायुं अवसा अग्रे अंगे अग्नम् लुवनाः। तं संयम्य लुवना। इयं। इयंशुक्तोति विसरवा।

ग कुः । इं वा याकंमस्ति इत्यकुः । ॰ । रंकं कृ सं दाघयंत्कगंतुकः । रक्तं मकृत्स्वं दीर्घ कुर्वंति । स दोषः । एकार्षक इति यथा । विष्वेदसानित
यशु गंतुकः । यथा अस्तु नासवितुः सवायं एवा ॰ वर्णः । हकार सोष्मोपहिता द्यकारा घकारा द्वा सर्वलोमो प्रपूवति । तस्मस्थानं पूर्वमस्मा
लम । क्रि ख्या दध्या आपृच्छमन्वा कये त्वः । हकारेण लोप्मासिश्लोपहिता चकारात्पूर्वं तेषां सस्थानमू ... ख्याणमाकुः । स दोषः ॥
ख्यानृदध्या । आपक्वां कृत्वा । कये अस्त्वः । इत्येवंविधेषु । तु ख्या कामानृदध्याः । पश्चा सदध्याः । आपकं धरुणं । कृत्वा । पुरुकृतायः पुरुष
र्दः । कये । तत्र देवां उपकये । अस्त्वः । ग्रातव ऋंयो रुलि ॰ । पकारवर्णोपहिता चुरकादनं यमन्ह प्नुता न्नानमो म्नातु । पकारवर्गणो
पहिता ङकादनुनासिकास्पूर्वं अन्यं यममधिकमाकुः । रुप्नुत । आम्नानं । अम्नातू दन्तैवमादिषु । रुप्नुत । स्वोताकृतस्या । आ
म्नानंमीर्थकः । अम्नाता । धून्तो न्यो म्नातु । ॰ । अनुस्वारमुपधन्तं वान्यवर्णो स्चरोपधज्ञ सोष्मयमोदयश्चेता । तङ्घूर्त्यं मोऽं घ्नुतं
वयंती । संतानरूपोधसज्ञानमिंद्रः । स्चस्थानं पूर्वमित्यनः स्वरास्पूर्वमिति वर्न्नते । पकारवर्गोपहिता चुरकादिति रक्त इति वर्तते । स्वरो
पधज्ञदकात्पूर्वमनुस्वारमाकुः । उपधकतान्यवर्णात्तो दोषो परिहिरे तु । स रक्तः सोष्मोदयो यमोदयो यदि त्रवति । तङ्घूर्ति । आंज्मः ॥
ताङ्घ्नुतः । ईखयंती । संतानरूपः । संज्ञानमिंद्रः । इत्येवमादिषु । तं घूर्ति । न किष्टङ्घूर्त्यंतितः । आंज्मः । जोजिरांज्मः । जङ्घ्नुतः । पव
मानस्य जंङ्घ्नुतः । ईखयंती रपस्फवः । संज्ञातरूपश्चिकत दस्मै । संज्ञानमिंद्रश्चाग्निश्च । एषी योजनायै पूर्वमनुस्वारं कुर्वंति । येषां रक्त
पूर्वग्रहणं निवृत्य स्चरोपधज्ञदकात्परमनुस्वारमाकुः । अनुस्वारमुपधन्तं वान्यवर्णात्कुर्वंति इति । याजना कर्त्तव्या । केचिन्तु रक्तमेव ७२
अनुस्वारमाकुः । एवायंतोः पठितः । अनुस्वारमुपधन्तं वान्यवर्णात्स्वरोपधज्ञ सोष्मयमोदयश्चेदिति । अस्मिन्पक्षे स्वरे एवं कुर्वंति
इति योजना कर्त्तव्या । नान्येवाष्टहरणानि । ॰ । सांतस्थादीध्मरयंतः परक्रमं शर्मन्त्स्याम । स्मिंस्तु ननां श्रधीयतः । सां नस्थांतस्य संयो
॰ गस्थादिरक्तं ध्मरयंतविति वमानाः पाक्रमं कुर्वंति । शर्मन्त्स्याम । अस्मिंस्तु जनाश्रधीयतः । इति यथा । शर्मन्स्याम मरुतां । अस्मिस्तु

अस्मिंश्चेरतत् । संयावद्भक्ष्य आपस्तव ॥ ९ ॥ कैरागः समवायस्वराणां नत्र नं नृ फ्लू न मणान्न चिन्हेन्नार कैः समवायेस्वराणां वा रागः
क्रियते । न त्वतं । न स्त्रं । न मणाद्वत्तिः नृत्वादित्येवमादिषु । न तु न मस्तिनोष्वः । नमस्तं तद्वत्तं । नृमणावीरपस्त्यः । कर्हिचित्त्वद्रियं न्दति
न्दैन् ॥ ९ ॥ रक्ता त्रुसोष्मा क्रियते ह कारो द ध्ये ह्रस्वदे वा न्ता तेमन न्नहि । रक्तपरोत्तकारः सोष्मा क्रियते । रक्तश्च दध्यङ्ह देवा न्ता तेमन
न्हि । इत्येवमादिषु । दध्यङ्हमेजनुषं । देवान्हवते । देवान्हवतञ्जतये । मनन्हि । विदेदुधस्यदृदो सौ ॥ ९ ॥ संयोगानां स्वरत्नक्याव्यवायो वि
क्रमणं क्रमणं वा यथोक्तं । विपर्ययो वा व्यतिलिखितं द्रप्सा जुष्ठन्सार स्त्रौ सौ स्त्रान्त्रने द्वात् । संयोगानां क्वचिदविधमाना या स्वरत्नक्या
व्यवायः क्रियः । क्वचिद्विक्रमणं नाम द्विवचनावः संयोगस्य मध्ये क्विस्वरमुत्पादयंतीत्यर्थः । एते चत्वारो दोषाः संयोगे भवंति । तान्वर्जये
त् । यत्र स्वरविक्रमणं तित्विते । अजमनुइत्येन योश्चात्विधानं अश्चच्चा अतीर्थो विनत उद्धारयंति । तत्र स्वरत्नक्रिमव्यवायद्धव्यवायद्धवति ।
द्रप्सइति विक्रमणमेव अजुषुतिमत्र षकारान्परं षकारमिव क्वचित्वान्यत्र यथोक्तं क्रमणं कुर्वंति । सान्त्रे यद्यत्र विपर्ययः । अप्सु
न् । पनेश्वानद्वत्यौतिश्च च क्रमणमेव । व्यव । प्सुरेगोपुत्स्नातव्यं तित्विते । तद्वेदेत्रेनिमित्ता । अजन्त्वा । विष्णो वो अजनुन्नयते । द्रप्सः । द्रप्स
श्चस्कंद । अजुषन्न् । रय । स्वसारः स्यावीमरुषी । सान्त्रे यः । जरबोधा सार्जयः । अप्सु । अप्सु प्रेक्षामिधिरं । प्र । प्रदेवदेवाधिया । नेष्ठा
ता । नेष्ठा स्तोमं द्रविणोदः ॥ ९ ॥ वर्गः । विवृत्तिष्वप्रत्ययादेरदर्शनं यथा याइ हव्यं यज्ञ क्रिज श्वा विवृत्तिषु प्रत्ययादेरदर्शनं नोपक्रियते । स्वद
षः । याई हवः यजतिज इति यथा । या एहः । इमा या गावः सरमेया ऐहः । यजतिज तः । कवीवनं यज्ञा आशिनः ॥ ९ ॥ इउ संधे सधाववनं
संकास्तु चिस इदस्ता कस्त्व उलो यचैते । इउ इत्येतयोः परयोः संधेः कासु विवृत्तिषु संधावचनं प्रत्ययादेरदर्शनं क्रियते । तौ दोषौ
वर्जयेत् । सइदस्ता कस्त्व उलो यचैत इति । सइदस्तावग्रति । सइद्रवित्रा अजि । कतऊषः कथप्रिये । नतउत्स्वाय ॥ ९ ॥ समानवर्णास्तु विप
र्ययो वा यथा स्यू नीइव कत्रा मतं ॥ समानवर्णास्तु विवृत्तिषु कासु चिद्विपर्ययः क्रियते । प्रत्ययादेर्नश्चिरदर्शनं । कश्च विपर्ययः
वर्णयोः पूर्वीवर्णः परः क्रियते । अवयोगता । [illegible] अज्ञ व्या दा नव विवृत्ति पूर्वैकं ... ता आपावसा

एत्रिदीर्घे। विवृत्तिपूर्वा अस्मात्सोयं विवृत्तिपूर्वः। तस्मिंश्च विवृत्तिपूर्वे कंठ्ये दीर्घप्रत्यये इति। यदि सप्तमीनिर्देशो विज्ञायते। क
आसतो ह्रस्व एव मादिक्षु आसिव्यादानमेव स्यात्। तत्र विपर्यय ऊकं समानवक्षीसु विपर्ययो भवति। तस्मान्न सप्तमीनिर्देशः।
कथं विवृत्तिपूर्वो अस्मादक्षरात् विवृत्तिः पूर्वमक्षराविवृत्तिः पूर्वमपि विवृत्तिपूर्वां तेन त्रे कंठ्ये जायते। तदाकाशुचिविवृत्ति
सन्निव्यादानं क्रियते। काशुविप्रेण यादेरदर्शनं चेति। ता ह्रस्वो वर्जयेत् मेधावी किंचिदमतिव्यादानमिति। आदानेमरं त्रः॥
विविधं विवृतं वा आदानं। अथवा आनमेव व्यादानं केन यदशिव्याहमतिन्न तं वा व्यादानं नव तत्तरां किमुक्तं भवति। अर्द्धमात्रा
विवृत्तिरिति पादमात्राधिका विवृत्तिः क्रियते। तथापरस्यारंजो वायत ह्रस्वपूर्वः। ता आपः। अवमा आपह्रस्वेव मादिक्षु। ता आपः। दे
वीरिह। अवमा आ। सस्मात् ह्रस्वः। या आपो दिव्याः। ता आवरंति॥ ०॥ नदोषाणां स्वरसंयोगजानां मंतो गम्यः संख्यायाने तरेषां॥
दोषाणां स्वरसंयोगजानां स्वरेषु संयुज्यमानेषु त्र्यां तेन स्पंदंते। तेषामित्यर्थः। अथेतरेषां संयोगजानां व्यंजनसंयोगजानां सं
ख्याया या गणनया अंतः पारं जंतुमशक्यं कस्मात्। उच्चावचप्रयोक्तारस्तथा स्थानकरणेन कुप्रदानस्वरेच्चारणं। तथा ना
नाप्रत्तनिनाशीलस्वव समाचाराः। केषुचित्तेषु कान्दोषान्जनयंतीति न विज्ञायते॥ ०॥ शाकास्त्रशास्त्रादप्धि साधुधर्मयुक्तेन त
स्तः प्रतिपन्नं मस्मात्। शास्त्रादधिवर्ण्णा नानन्तो दोषः। धर्मः साधुयुक्तेन प्रतिपत्य प्रतिपन्नं शास्त्रः साधुयुक्तो नाम यो वाग्बुद्धि
युक्तः स्यात् चार्थदर्शी शिक्षाकालदृणविज्ञ। उक्तापो वितन्वतः। शास्त्राज्ञमेशु ऊशालः धान्न परः। अविनयाध्यवसायः॥ ०॥ अ ७८
कारस्य करणं वस्क्याया न्यास्वरान्ब्रूयात् वृद्धिसंपन्नमाऊः। अस्यास्य स्वर्दं नत्येव मन्यान्यपि स्वरान्ब्रूयात्। अकारस्य करणं वस्क्याया
मन्यानपि स्वरान्ब्रूयात्। वृद्धिसंपन्ने पूर्वं भवति॥ ०॥ पराननकारीदयवद्धि वर्द्धे सर्वत्र वर्ण्णितिति संपदेषा। परानन ककारादीन्वर्णान्व्यं
जनसंज्ञानकारोदयवेत्। अकारोदया इति वृद्धिः। वकुमिश्रत। सर्वे वर्ण्णाभिन्या ऊ राराणः। अकास्य किल ह्रस्वति यथासंपन्नेया एषां वर्ण्ण
नां संपद्रूपवक्तव्यारता शोस्त्रापवादान्नतिपत्तिरेदानिदं ताके तिय वर्ण्णति। ना। शास्त्राणाम पवा [redacted] द विपत्तिरिदोषात्॥

कपुरस्त्रसोपुनरुक्तता अपि सम्प्रदायार्थता कष्टत्राद्यता अशक्यार्थता इत्येवमादयः । तेषु अशक्यार्थता दोषः । अस्मिन् शास्त्रे संनिहि-
तः न ह्येवमक्षरं तपो उच्चारयितुं शक्यं अस्माच्छास्त्रादपवादानुप्रतिपत्तिभेदाश्च निंदति वर्णनिकृतां किमिति अनेन स्नेतिकृत्य प्रयोजनेनार्थः ।
प्रतिपत्तिभेदो नाम । आकृ ओं विंशो षवतामकारमित्युक्तः । --- दाअन्यो न्यञात पाठ स्वघोषा वित्येवमादीति ॥ सिते नन्नाम क्रे
न विशिष्यते नैः तस्त्वं वेदांगमनिधमार्षी यद्यपि ते अनेनेति तन्नेदत्व वर्णोच्चारणं किंतु शक्यं तस्मात् कस्येयं वर्णशिक्षेति । तत्र
कथं शिक्षाः । एतेनैव विधानेन नास्य शास्त्रे न शिष्यते । अन्यथा पिहि शास्त्रेष्वग्रस्तनिरस्त इत्येवमादयो वर्णानां दोषा विधीयंते । तानि वा
अशक्यार्थविधानादनिस्तानीति नोच्यंते । नानियतत्वान्येव । तस्मादिदं अपि शास्त्रं तेस्वंजनवितुमर्हति । प्रतिपत्तिभेदाश्चान्ये
ष्वपि शास्त्रेष्वेवं विधा विकारा संति । तस्मात् वि नित्यं वेदांगे चिदं मपेक्षं मंग अस्यो व्याकरणं दृष्टो विचिनि ज्योतिषामयनं शिक्षानिरु
क्तमिति तस्मान्निं धमिदं शास्त्रं । आर्षलोके न चार्यप्रमाणं भवति । तस्माद्धनिं धवे -- मपिश्चोकाः । उक्तोदाहरणः किं विवक्षयं
धपरो नरः आह्निपूः । विशेक्त्रोणहरणं गिरिवशामयति । सुबकुशोपि … ज्ञाविजम्भति । नरजति संतयां मात्रो शिक
स्यसमीपतः । ब्राह्मणेषु समेतेषु । विद्वत्सु … बहुश्रुतो वसंदृष्टेयः । तो [illegible] दोकः सविसरजत इति । इति पाठदेव्याख्याधां
चतुर्दशमं परत्वं ॥ पारतः पत्तंवर्तेयेत् ब्रह्मचारिगुरुः शिष्यं अथ सत्वदनुव्रतेजः । आधासीनो दिशामेकां प्रशस्तां प्राचीमुदीची
परान्निनतां वा । पारायणं अधापनं वर्तयेत् कुर्यात् गुरुः । आचार्यो ब्रह्मचारी श्वा चातान्वतं कात्र शिष्यो अथ सत्वदनुव्रते जः । गुरुमध्यय
नव्रतेये नक्त्यास्ते यं प्रशस्तां गुणमेकां दिशमेधा सीनः प्राची पूर्वा मुदीचीमुत्तरामपराजितां वा प्रागुदीचीं ॥ एकमोलाद
शिष्यो निषीदेत उपविशेत् ॥ दौ वा । श्रोतारो द्वौ वा लतामत एव निषीदेतां ॥ त्रयां सम्यक् यथावकाशं । त्रयां साबहुवः श्रोता
रो यथावकाशं । येषात्र यथा यत्रावकाशस्तत्र तत्र निषीदेयुः ॥ तेधीमो इत्यनिर्णो दयं तिग्रुरं शिष्या उपसंगृणमर्वेलं सर्वे शिष्या
उपसंगृह्णत्युपसंगृह्य पादौ पाणिभ्यां अमिनिः पिमाक्ति सिक्त आ अधिहि भो इत्युपनेन गुरुम मभिवादयेत् ॥ सर्वमितिप्रस्वरति ति मात्रः
प्रस्वारस्सु … नवकुदातः । तत्र मात्रो वा … नरः सनू । न प्रयोक्तुस्मात् । तेनैव प्रमाणं वकुर्यात्

रनंतुक्तं भवति। अथवा सन्नुमात्रः सन्नुभवति। अर्द्धह्रस्वोनुदात्तः। अर्द्धह्रस्वोनुदात्तं यत्पूर्वमेनुदात्तः। अथवास्य एमात्रः सन्नुभवति। स्वि-
स्वरः सन्नुभवति। इमे त्रयः प्राणाः। तेषामाद्यो बहुभिः परिगृहीतो न मध्यमः। किमिति न विज्ञायते। अस्मात्त्रिसूत्रमः पृथाने॥ अथ
उरः धर्म्यं पवित्रं श्रुतित्वं स्वर्गद्वारं ब्रह्मत्वरिष्ठमेतत्। एवं स्वाध्यायस्य जवेन [illegible]। अथैतुः शिष्यस्य अध्यायपवित्रं कृत्य गुरोः नित्यं
कुवन्नवंति। स्वर्गद्वारं वरिष्ठं प्रथमं ब्रह्मणो पि सदक्षरं विजानीयात्। आदौ स्वाध्यायस्य जवेन्द्रते॥ नचैतत्संदध्यात् स्वाध्यायगतं
परेण। एतदोंकारमक्षरं स्वाध्याये प्रथमं प्रयुक्तं परेण न संध्यमतो। यद्यकारमर्मीत्यनुसंधयं नं जवत्यवादिनं त्वात्॥ प्रणोदितो [illegible] अ
मते यथा स्यात्क्रमः। परस्माद्विहितं स्वाध्याये। अथाप्य मनुस्वारयति। पुरस्ताद्विहितं दक्षिणाय प्रथमं प्रमाहेति न थैव॥ सर्वदि
त्वचितं तस्मिन्नपक्रमः तस्मिन् प्रयुक्तं द्विरूपस्थितं वा। रूपात्प्रयणे प्रवचनेन तस्मिंस्त्रिक्रमेण सर्वोदात्तं वा यत्पदं। अन्ति प्रयुक्तं वोपस्थि-
ताक्षिप्ता तापनार्थं। उरस्थिरुच्चारयति। प्रा। आनोदर्शी बाहुते हनि यथा। अन्त्वि: प्रयुक्तमिति कस्मात्। उच्यते मुखजो विश्वरक्षा:॥
एवमेके अकारमुकारं रषि संवोदात्तमित्येव सिद्धत्वात्। अन्त्वि: प्रयुक्तमित्यनया किं भवति। कस्मात् तस्मात्। जंतरे षी व र्थ-
ति। एवं वा नियमः स्यात्। अथवोपस्थिरेति विभाषा प्राप्ते नियमार्थं स्य यहणमप्रक्तं। अन्त्वि: प्रयुक्तमिति॥ वर्ग:। अनिकृतो हि पूर्वेवा
धिके वा पूर्वं पदं प्रथमः। प्राह ह्रिष्याणि। उरुणा द्विपदे वाधिके वा प्रोक्ते पूर्वपदं प्राह दक्षिणतः शिष्यः। पश्चादितरे प्राञ्चः। अस्मिन्न
द्वये यदुक्तं विध्ययनं तेन दक्षिणत्वा न्यायपठंति। तस्मादिदं स्यान्सानि प्राये ण किंचिदुक्तं मचाक्रमिति शिष्य इति॥ निर्वीज्ञे तिनो श्रुति ७५
नोदना स्यान्निरुक्तं ज्ञो इति चाच्यनुव्या। शिष्याणि निर्वेकव्ये गुरोर्जो इति नोदना स्यात्। न निरुक्तौनो: पाठः पृथग्गृहीतं सवद्रुत्यन्त-
ता स्यात॥ प्रविवन्नप्राप्ते न मूत्पन्नं धिं नकारस्य लोप रेफोपजावं। असंयुक्तमपरं रेफ संधिविवृत्तिमित्यत्र [illegible] नाति। पदिपन्नं। सं-
नेप्राप्ते तमष्टम संधि। राज्ञः क्लुरं प्रत्यं वो। अग्निः क्षुसि। यस्के इति। यः यं वर्वर्व तेषु। नकारस्य लोप जावे। अस्मात्सृष्टं इ तारेफजावे।
स्वमीरिवयो यमति। अग्नी श्लृति वमारथिः। पक्षं ता क्षते वा मां सेत्र स्याम। कद्रि का नदः पात्रं। असंयुक्तं रूप परं। रेफसंधिनो। अयंडमे।
-----इत्येता निमित्तं नाना द्वारा वा यदि। केचिदिदक्षी कप इति॥ नानुपि तेषद्यन पर सख्याः सस्या क्रो इति नो इत्वावा।

र्द्धर्चादिकेषु वर्जयेयुरध्यायां तेषु च यथा स्मरन्ति न कार्यैस्तद्वचनं परस्मान्नित्यर्थः। - - - - - - अर्द्धर्चसमयेषु नञ्चोदनां
वर्जयेयुः। अध्यायांतेषु च यथा स्मरंति। आचार्यो वर्जनवचने वेति॥ गुरुः शिष्यस्य पदमाह गुरवां समासश्चेद समासो यदि द्वेगु
रुः शिष्यसाक्षिषु ग्रन्थमेकं पदं आह यच समासः द्विपदे आह॥ एतेन कलौ न समासप्रश्नं प्रत्याख्यातुं पुनरेव सर्वे। एतेन नवि
धानेन प्रश्नं समासस्य वेति ध्यासेष्वेव प्रश्नं [illegible] पुनरत्यास्येषु॥ अतनर्ध्वं संततं संसतेन प्रविग्रहेण स्वद्यवग्रहेण। सर्वोदात्ते
न वर्जयेयुः सर्वं समान्यपस्थापयन्तः पदानि। तस्माद्व्याख्यातः धर्वं संततमविच्छिन्नं संसतेन समानग्राहेन प्रविग्रहेण प्रश्लिष्टौ
यस्मिन्नवति विग्रहः। पंथाः। इंद्रे इति। न आमसद्दृष्येवमादिषु विग्रहेषु विस्पष्टिं कुर्यात्। कलाधिकोन कुर्यादित्यर्थः। सद्ववग्रहे
ण। सद्ववः अवग्रहो यस्मिन्स सद्ववग्रहः। तेन सर्वोदात्तेन स्वरेण वर्जयेयुः। आर्चिपादिकाद्यन्तृचा सर्वे शिष्याः स्वमेव पदं श्लोकमा
निपदानि यानि वक्ष्यामः। तान्यपस्थाय सेतिकरणानि कुर्वेत इत्यर्थः॥ वर्जः। अप्रनत्परानिर्वाप संप्रतिप्रमन्त्यपाडुः स्वविपर्यता
सु। अभि। उत। परा। निः। वि। अप। सं। प्रति। प्र। नि। अति। अधि। अप। आ। दुः। सु। अपि। परि। अव। अह। केषांचित् खिनामेतानि पदानि सेतिक
रणानि भवंति। अस्मात्कं यानि सेतिकरणानि भवंति ते षष्ठं विधिः कर्तव्यः॥ आद्यांस्थितोपस्थितमेकमेषामर्द्धर्चान्तेषु यदि यो द्विसांको
नेषामेव शानामन्नीत्यन्ति इति॥ वद्द्वेति च सर्वत्र तेषां। चद्वहिवाइत्येतानि सर्वत्र स्थितोपस्थितानि कुर्युस्तेषां॥ अनेकं वे संनिप
तेद्वितीयं तेषामुपसर्गाणां यद्वचने कं संनिपतेद्वितीयमेव सेतिकरणं कुर्युः। तेन रातन्॥ समस्यांतस्थ विपदार्द्ध [illegible] व्यवस्यांतस्तत राम्रवर्जये
दुः। पश्चानननामुं गृह्णायतंत मित्येवमादीनां द्विपदस्य स्वकानां द्वौ द्वावर्द्धर्चौ एकैकाम् वं कुर्वते। व्यवस्थांतः पृथक् कुर्वंतः इतराधिका
यासू केषु सासुर्नेर [illegible] सेव [illegible] नीम [illegible] यथा [illegible] वर्जयेयुः॥ इति [illegible]

तत्रं ध्युपरीयुः। दक्षिणायत्तिष्ठाय प्रथमं प्रश्नमाह गुरुः ततः अध्ययनमारं जानुं अर्द्धं कविजिन्छंति शिष्याः प्रदक्षिणमाचार्यं कृत्वा परीयुः। गत्वा पुनः।
दक्षिणवृत्तः परीयुरिति योजनीयं नमः। ०। एवं सर्वप्रश्नेषु अध्यायस्य कोपसंग्रहाणां तिस्रः यथार्थं एवमनेन विधिना यथाप्रश्नं सर्वे शिष्याः अ
ध्ययनांतेन चाप्युपसंग्रहणं कृत्वा नातिसृष्टा यथार्थं सिद्धः। यद्यत्सूक्तकर्म तत्तत्कुर्युरित्यर्थः। ०। प्रश्नस्तृचः। पंक्तिषु तु द्वृचो वा द्वे द्वे पदे ऋचावेकार्द्ध
र्चेषु। पंक्तिषु तु द्वृचौ द्वृचौ सूचो वा प्रश्नो भवति। त्रिष्टुबादिषु द्वृचः प्रश्नो भवति। ०। एकाक्षरसूक्तं। एकार्द्धसूक्ते यत्र सूक्तं भवति स एव प्रश्नो भवति।
०। समयास्तु गण्याः पादावरार्द्धं। समया परावरार्ध्यां प्रश्नेषु गण्यते। ०। द्विपदे यथैका। द्विपदे यथैको कृत्स्नेऽधीयते। ०। सूक्तस्य शेषो
ऽपतरो यदि स्यात्पूर्वं स गच्छेत्। एवं प्रश्नेषु परिकल्प्यमानेषु सूक्तस्य शेषः यदि अल्पतरः स्यात् प्रश्नात्पूर्वप्रश्नं स गच्छेत्। ०। यदि त्रिवृचो वा
ते अपि स्वध्याय उपाधिका वा सूक्ते समाप्ते यदि ते समाप्ताः। यदि सूक्तस्य शेषो द्वृचो भवति पूर्वप्रश्नं गच्छेत् स भवेदेवेति। पंक्त्यादिषु दस ह्वचः पूर्वमि
व गच्छेत्। यदि पराणि त्रिप्रश्नाणि सूक्ते पंक्त्यादिष्वपि भवन्ति उपाधिका भवन्ति। सूक्ते समाप्ते यदि ते प्रश्नाः समाप्ताः। ते प्रश्ना एवं गण्यमानाः एके
76 कस्मिन्नध्याये अपि भवन्ति उपाधिका भवन्ति। सूक्तेषु समाप्तेषु यदि ते समाप्ता भवन्ति। यदि अपि भवन्ती नार्थः। यदा यावद्भिः प्रश्नैः सूक्तशेषः
समाप्यते तावद्भिरधिका अपि भवन्ति। एवं ध्यायेन सर्वत्र युज्यते॥ क्वचित्सूक्ते समाप्ते इति जातिग्रहणाद् द्व्यादिष्वपि सूक्तेषु समाप्तेष्विति यथा
चतुःषष्टिं ध्यायेत्। ०। ओं इत्युक्त्वा गुरुणा कृताः शिष्याः ओं इत्युक्त्वा विरामं च। अध्ययनस्यान्ते अर्द्धर्चे गते वा ओम् इति गुरुणोक्ते शिष्यास्तु ओम्
भो इति। वो हं सु अमंदु ध्यानं। समाप्तमित्यर्थः। कुविदंगं च तामाह। कुविदंग तामन्नगस्य यथा। नमो ब्रह्मणे नमो अस्तु अग्नये इति ध्याति अध्याये च परिधा
नीया। ०। अत्रैके प्राहुरन्तु संहितं तन्नारायणप्रवचनं प्रशस्तं। अत्रैके आचार्याः प्राहुः। न देवतस्य नारायणस्य प्रवचनमनुसंहितां ७६
क्रमेण प्रशस्तमिति च। ०। पादर्द्धेन त्र्यक्षरा पादाः पंचदशाक्षरं परत्वं। गायत्र्युष्णिगनुष्टुप् च बृहती च प्रजापतेः। पंक्तिस्त्रिष्टुब् जगती च सप्तछंदांसि
तानि हि। अष्टाक्षराप्रभृतीनि त्रिपदा गायत्री। उष्णिक्। अनुष्टुप्। बृहती। पंक्तिः। त्रिष्टुप्। जगती इति। ०। अष्टाक्षरप्रभृतीनि। यानि छंदांसि
तानि प्रजापतेर्वेदितव्यानि। ०। चतुर्भ्यः परं परं। तेषु छंदस्सु पूर्वस्मात्पूर्वस्मात् छंदसः परं परं चतुरक्षरैरिति भवति। ०। दैवाना

पिंगसदैवी । दिवानामसिसप्तैव छंदांसि भवंति ॥ सप्तदैवेनासुराण्यपि । सदैव छंदांसि भवंत्यासुराणि ॥ एकोत्तराणि देवानां ताना
विकाद्युत्तराद्विर्द्धिता नोवगायत्र्यादीनि छंदांसि ऽ एको ऽ द्दुरेस्यो एकैकेनाक्षरेण एकोत्तरास्युस्त्रीणि एकोत्तराणि देवानां भवंति ॥
एकावमानत्वसुराणां ततः पंचदशाक्षरतनुतानां नोवगायत्र्यादीनि पंचदश ऽ ऽ द्दुरेस्यो एकैकेनाक्षरेते हीनानि असुराणां भवंति ।
॥ तानि त्रीणि समागमयसनामानि सनामसमता । एकं भवन्त्वभिप्रिये छंदस्तथा गच्छंति यं पदं । तानि प्रजापति देवासुराणां छंदांसि समा
ननामानि त्रीणि समागमयसहेन चातेषां सहेन्द्रनानां समानं तदेकं ऋषिच्छंदो भवति । यथा कथं प्रजापतेर्गायत्र्यमष्टाक्षरं देवाना
मेकाक्षरं असुराणां पंचदशाक्षरं तानि त्रयोविंशत्यक्षराणि भवंति । एवं सर्वाणि छंदांसि गच्छंति ॥ एवं त्रिः प्रचनीनां ऊर्ध्वकानि चतुर
क्षरं । ऋषिच्छंदांसि एवं कथं उक्तानि समानामानि समानमानि त्रिप्रचतीनि ऋषिच्छंदांसि चतुरुत्तराण्याकृः ॥ तैः प्रायो मंत्रश्लोकश्च
वर्त्तते । ऋषिच्छंदो त्रिप्रायेण मंत्रो वर्त्तते । श्लोकश्च ॥ वर्गः । तस्यादौ यजुषां छंदः साम्नां तु चतुर्वर्गत्रयः । तत्पादः तेषां समृषिच्छंदः सामं चतु
श्चैकिजो यजुषां छंदो वेदितव्यः । साम्नां छंदो द्वौ पादौ वेदितव्यौ । ऋचां छंदः स्त्रयः ॥ गायत्र्यादि जगत्यंतं नमकपि चाधिकं तु ततः । आर्ष
त्रसमानानां ब्राह्मो वर्गः षडुत्तरः । तत्समानानां सैषामज्यजुः साम्नां छंदसां समानानां आर्षं भवति । ऋषिच्छंदो द्विपद्यः । सब्राह्मं
न वर्गो ऽसि ऽतः षडुत्तरा वेदितव्याः ॥ अक्षराणि तु षट्त्रिंशत्प्राजापत्री ब्राह्मणोमिता । एवं समानानां ब्राह्मणो गायत्री षट्त्रिंशदक्षरा वेदित
व्या ॥ यजुषां षट्सौ त्रिःषट् साम्नां द्वादशाक्षरं पदि । साब्राह्मणो गायत्री षट्त्रिंशदक्षरा भवतीति मन्यसे । तच्छृणु यजुषां गायत्री षड
क्षरा । तथा त्रिःषट् अष्टादशाक्षरे त्यर्थः । साम्नां द्वादशाक्षरा ऋक्ष्यां संपदि ॥ एकोत्तरो युजुर्वर्गः साम्नो वर्गस्तु षडुत्तरः । ऋचां तु चतुरो
वर्गो ब्राह्मो वर्गः षडुत्तरश्च यजुर्वर्गः । एको त्तरवर्गः सप्तकाएव नेत्रि । ऋषिच्छंदांसि प्रजा ऽ पति प्रचतीनां छंदांसि व्याख्यातानि । तेषु छ
न्दस्त्वरणानि विस्तरेण वक्ष्यंते ॥ गायत्री सा चतुर्विंशत्यक्षरा । अष्टाक्षराः स्त्रयः पादाश्चत्वारो वा षडक्षराः । तेषु गायत्री चतुर्विंशत्यक्षरा
तस्याः पादास्त्रयः षडक्षरस्याः स्त्रयो भवंति । अग्निमीळे पुरोहितं मित्यर्चः षडक्षरा वा चत्वारः पादा भवंति ॥ छंदः गायत्रीपतिबलिनब्रीडितः
ढुक्ष्या वनोदृशासमृद्धृमासहितिः । इति षडक्षरायो द्वादशाक्षरा ॥ वर्गः । पंचकाः पंचरूपा त्याः पदपंक्तिरिति साच्छे रिकृ । पंचकाः पंचपादाभवं

रुणी णात्र त्रैपीवर्गाः सप्तका वनंतरे ॥ ५

षं

मध्यादौ

ति। तस्याः सा पदपंक्तिर्नाम वेदितव्या। षट्कतो वा त्र्यः पादो भवति। चत्वारश्च पंचकाः सानुदिक्पदपंक्तिर्नाम वेदितव्याः। ॥ द्वौ वा पादौ च
तुष्कौ षट्कश्चैकः सा चिपंचकाः। अथवा [illegible] पादौ चतुष्क एकश्च षट्कः त्रयश्च पंचकाः। ॥ [illegible] दीदति यन्त्यो घृतमग्नेत मित्यत्र।
अग्नहीजनीतस्त्वो घृतं। अग्नेत मघेता [illegible] रणानि भवंति। अधा ह्यग्ने इंद्रेति षोडशिनः [illegible] त्रियः। इंद्र नुषमस्य। प्रवहा याहि। शूर
हरिहा। मध्यमका नश्वार्द्ध सदाय। एवं पुष्टिरिष्टा अक्षरैर्विना पंचकाः पंचपादा भवंति। चूतं न भूतं अग्नेतमद्य ॥ अष्टकौ दशकः सप्त
विंशं सा विनि साधुरिकः। अष्टकः प्रथमः पादः अन्तो दशकः [illegible] सप्तकः सा [illegible] रिकृ [illegible] हरतां विश्वो मा विना। पूर्ववत्। ॥ [illegible]
ही ति गायत्री त्रयः सप्ताक्षरा विराट्। [illegible] पादनिवृद्यामगायत्र्येकविंशिका। सा गायत्री एवं विराडादयोऽपि केवलविंशतिपादनिवृद्
दितिमं तयाविते या। ॥ षट्कः सप्तकयोर्मध्ये स्तौ बृणं विवावीति। यस्याः सा ति निवृन्नाम गायत्री। द्विर्दशाक्षरा सप्तकयोः पादकयोः
मध्ये यस्याः सोदृणां विवावीति पादः सा तिचन्नामविंशत्यक्षरा गायत्री। पुरूतमं पुरूणामिति। ॥ षट्कः सप्तकयोर्मध्ये [illegible] सा
वातिथिं। षडक्षरः [illegible] षट्कदेनाष्टाक्षरे दिवा। षट्कः सप्तकयोर्मध्ये यस्याः पादः [illegible] सा वातिथिमिति [illegible] षडक्षरः [illegible]
[illegible] ऽक्षरः सा [illegible] गायत्री अग्निनि [illegible] देव। प्रेष्ठ मुप्रियाणामिति। ॥ [illegible] पादः षट्स [illegible] गायत्री वर्द्धमा
नैषा चमजन्यज्ञानामिति। ॥ अष्टकौ मध्यमः षट्कः एकेषामुपदिश्यते। मनो वाजेषु पादौ द्वौ गाजतो द्विपदो भवतः। एकेषां श्राविना
श्रावांत्यौ पादौ अष्टकौ मध्यमः पादः षट्क उपदिश्यते। मनो वाजेषु विना पुरुतमं सुहृदिति। जागतौ पादौ यस्याः सा द्विपदा गायत्री उप ११
ते। ॥ आवांत्यौ सप्तकौ यस्या मध्ये च दशको भवेत्। यवमध्यमगायत्री सप्तम च इति दृश्यते। आवांत्यौ सप्तकौ पादौ यस्याः मध्ये
दशको भवेत्। सा यवमध्यम गायत्री नाम वेदितव्या। सख्ये त्ये यावन्नानां इति। ॥ षडक्षरः सप्ताक्षरस्तन एकादशाक्षरः। एषोष्णि
गार्भगायत्री नाम अश्वानामिति। षडक्षरः प्रथमः पादः ततः सप्ताक्षरः एकादशाक्षरो यस्याः सा उष्णिग्गर्भा नाम गायत्री नाम वे
दितव्या। ता मे अश्वानामिति। ॥ अष्टाविंशत्यक्षरा [illegible] पादैर्वृत्तैस्त्रिभिः [illegible] प्रथमो [illegible] पादो द्वितीयो द्वादशाक्षरः। या

[illegible] केषां [illegible] चतुष्कोष [illegible] षट्क उपदिश्यते। ११६

अनुष्टुभ एकैकेनाक्षराधिकौ भवतः। नवाक्षरः प्रथमः पादः दशाक्षरो द्वितीयः त्रयोदशाक्षरस्तृतीयः। सा अनुष्टुप् नष्टरू-
पा नाम वेदितव्या। विपृक्तामि पाकस्यात्र न देवान् हूति॥ दशाक्षरास्त्रयो विराट्। त्रयो विंशकाः दशाक्षराः। त्रयः पादा दशाक्षरा भवं-
ति एकादशाक्षरा वा त्रयो भवंति। अनुष्टुप् विराट् नाम वेदितव्या॥ बहवः पादपंक्तिः [illegible] कौ त्वः पंचपंचकाः। बड्भिः पा-
दैर्या अनुष्टुप् सा महापदपंक्तिरुच्यते। अन्याः पादः षट्कः सर्वे पंचपंचकाः॥ माकस्मै [illegible] धातेत वस्वादित्या तास्वयं-
इति एतास्तु बहवः अनिर्दिष्टोदाहरणा नात्र ज्ञानानुदाहरणानि। माकस्मै धातं पर्युक्ति [illegible] अधीत वंश [illegible] पिमानस्यां अग्ने। अग-
दं क्षत्रस्य बः। तवस्वादित्या॥ चतुष्पदा तु बृहती प्रायः षट्त्रिंशदक्षरा। अष्टाक्षरास्त्रयः पादा स्तृतीयो द्वादशाक्षरः। बृहती
षट्त्रिंशदक्षरा चतुष्पदा भवंति। यस्यास्त्रयः पादा अष्टाक्षराः तृतीयः पादो द्वादशाक्षरो भवति। एषा बृहती प्रायः किमिदं प्राय
नि प्रायेति प्रायेणैव पूजार्थे तद्दर्थः। मा चिदन्यद्वि शंसतेति यथा॥ पुरस्ताद्बृहती नाम प्रथमे द्वादशाक्षरे। उपरिष्टाद्बृहत्यंते द्वि-
तीये न्यंकुसारिणी। द्वितीये न्यंकुसारिणीति केचिदाहुः। अपरे स्कंधोग्रीवी त्यपरे बृहती नाम्नो। एवमेनाः त्रैष्टुभवति जानते आ-
चार्याः॥ त्रयो द्वादशाका यस्याः सा तोर्ध्वबृहती विराट्। यस्याः सौ बृहत्यास्त्रयः पादा द्वादशाक्षराः सा विराट् बृहती नाम वेदितव्याः रा
॥ महो यो धीन्नतं मसीजानमिदां जीजनः। महोयः। महोयस्पतिः। अधीत। अधीन्वत्रसप्ततिं। नत्तं। नतमंहो न। मन्द्रिमस्यपाधि
ईजानः। ईजानमिद्यौः। अजीजनः। अजीजनो अमर्त्य॥ अष्टिनोर्दशकौ मध्ये विष्टारबृहती ध्रुवं। अष्टिनोः पादयोर्मध्ये दशकौ यस्याः
सा विष्टारबृहती नाम वेदितव्या॥ ध्रुवं त्वा सत्यमग्नः॥ एकाग स्त्विपित्रुस्त्रौ भेन वाक्षर पदे नमा। अग स्यार्षेपित्रुस्त्रौ बमित्यत्र
स्त्वेवस्त्रकैकत्र मा अन्त्या एकानवाक्षरा पादा विद्यते। तं चावयं पितौ वयोऽदिरिति॥ द्वयाश्चौ पदमात्वार्षसर्वेकत्वेन वाक्षर/राः।
वेदं। आप्तावं। उपेदक्नु पयर्दनं। आप्तावर्षचा विदं चेत्येन यो शुद्धयोः नवीः सर्वे पादाः यह दसतिन वाक्षरा भवंति॥ वर्गः। त्रयोदशा
क्षरौ चद्वौ मध्ये चाष्टाक्षरे यदि। अत्रिवो नीरत्रि [illegible] त्रयोदशाक्षरौ द्वौ पादौ मध्ये चाष्टाक्षराः पादौ भवति
सा बृहती पिपीलिकमध्या नाम वेदितव्या। अत्रिवो नीरमं धसो। नवाष्टदशा सह कैकः परमोष्टचयदि पादः। बृहती विषमपदा सा

ष्टाविंशत्यक्षरा सोष्णिग्भवति। त्रिभिश्च पादैर्विवृतेति यस्याः पूर्वौ पादावष्टाक्षरौ भवतः द्वादशाक्षरस्तृतीयः। ० पुरउष्णिक्ककुप्म
तस्मिन्नृ यचमे मध्यमे ककुप्। तस्मिन्द्वादशाक्षरे सति प्रथमे पुरउष्णिग्भवति। तस्मिन्मध्ये द्वादशाक्षरे ककुबुष्णिगिति। ०।
अग्ने वाजस्य तच्चक्षुः सुदेवः समहसेति। एतान्युदाहरणानि। तच्चक्षुर्देवहितं। सुदेवः समहासति। ० सतोनिदर्शनार्थेनाः परस्या
स्ता यथोदिताः। उष्णिक्ककुभः वक्ष्यमाणाः। ० सप्ताक्षरैश्चतुर्भिर्दिनदंशं सीमहीति च। पादैरनुष्टुब्जो विपादशरेरुष्णिग्विमे। सप्ताक्ष
रैश्चतुर्भिः पादैर्दशवाक्षेष्णिक्तो भवतः। नदं व उदतीनां। यं सीमहि चावयमित्येते। ० ददीरेक्णस्तन्वे इति बाककुभ्न्यंकुशिरा निवृता एका
दशाक्षरस्याः प्रथमस्तत्र मध्यमस्तु रक्षरः। ददीरेक्णस्तन्वे ददिर्वसु इत्येषा ककुभ्न्यंकुशिरा निचृन्नाम वेदितव्याः। अस्याः प्रथमः पादः एकाद
शाक्षरः चतुरक्षरोत्तमः। ० एकादशिनौ द्वात्रिंशौ मध्ये त्वेकः षडक्षरः। उष्णिक् पिपीलिकमध्या त्रीयस्येति दृश्यते। सा यामेकाद
78 शाक्षरौ उष्णिक् वेदितव्या। त्रीयस्य मनुयुजा विप्रता वेरितिपद्यते। ० तान्यांपरः षडक्षरः प्रयान्तनुशिरा नाम। तान्यामेकादशिनौ
तान्यांयस्तांषडक्षरः पादो भवति सोष्णिक् तनुशिरा नाम भवति। प्रयाधोषिज्जगवालेऽत्यापनन्तकु। ० अष्टौ पंचाक्षरः पंचाक्षरः
पादस्तत्र रेणाक्षराश्चयः। अनुष्टुप् पुरोग्रीवा उष्णिक् सा गत्यो त्रिपित्र्चिति। आद्यः पंचाक्षरः पादः उत्तरे त्रयः पादाष्टाक्षराः एषा त्रि
ष्टुम्गर्भा नाम वेदितव्या। नागस्त्यावैविधते। पिंगलस्तोत्रमिति। ० द्वात्रिंशदक्षरानुष्टुप् चत्वारो [illegible] ष्टाक्षराः समाः। द्वा
त्रिंशदक्षराणां अनुष्टुब्भवति। तस्याश्चत्वारः पादा अष्टाक्षराः सा च समा वेदितव्याः। नायं निचृद्गायत्रिणा ० इत्येवमादयः। ० स
ति द्वौ द्वादशाक्षरावेकश्चाष्टाक्षरः परः। यथा द्वौ पादौ द्वादशाक्षरौ एकश्चाष्टाक्षरस्तत्परः। सा नन्ततिर्नाम वेदितव्या। ० यस्या
स्तु षडक्षरो मध्ये सा पिपीलिकमध्यमा। यस्या द्वादशाक्षरौ पादौ मध्ये अष्टा अष्टाक्षरः पादो भवति। सा पिपीलिकमध्या नाम
नाम वेदितव्या। ० नवकौ द्वादशी चतुर्नाना विधा भेति कृतिका विराट्। नवकायां त्रयो मध्ये द्वादशी पादः। सा कृतिका नाम कावि
राट् वेदितव्या। नाविधा सा तावामहेद्यां। ० नेमां [illegible] काशं [illegible] पातिष्टाति। तत्रामेव नवकं द्वादशिना मध्ये यस्या

अष्टाक्षरैः पंचभिः पादैः पंक्तिर्नाम मतेनाष्टकस्यैवाक्षय २

सतिनः सुसमितकृध्या न वा ततः प्रथमः पादः अष्टाक्षरो द्वितीयः एकादशाक्षरस्तृतीयः अन्त्योष्टाक्षरो यस्या रीदृशाः पादा यदि जगती
सा हृत्नीविषमपदा नाम वेदितव्या। सतिनः सुसमितकृध्येति। ०। पंक्तिरष्टाक्षराः पंचवर्ण चत्वारो दशका विराट्। यस्याश्चत्वारो दशकाक्ष
राः पादाः सा विराड् भवति। यथा मन्ये वां यज्ञियं यज्ञियानां इति। ०। आदितोष्टाक्षरो बहिर्द्वा सोपसर्गेनुनाम मत्तु। अस्तारपंक्तेरेव मा
दिषुष्णु [redacted] सोपसर्गेषु नामसु आदितः अंतितः मध्य इत्येवमादिषु ष्टाक्षरो विज्ञात्। ०। युग्मावष्टाक्षरो पादावयुजौ द्वादशा
क्षा चत्वारो। सा सतोबृहती नाम। यस्या युग्मौ द्वितीयचतुर्थौ पादौ अष्टाक्षरौ भवतः अयुजौ प्रथमतृतीयौ द्वादशाक्षरौ भवतः सा सतो
बृहती नाम वेदितव्या। मातेराधांसि। ०।। विपरीता विपर्यये पादानां विपर्यये यस्या अयुजावष्टाक्षरौ युग्मौ द्वादशाक्षरौ सा विपरी
ता सतोबृहती नाम वेदितव्या। यत्नष्यः श्चावयस्सखेति। ०। आस्तारपंक्तेरादितः। आदितस्तारपंक्तेः अष्टाक्षरौ पादौ भवतः द्वाद
शाक्षरौ पादौ यथा। आग्निं न स्ववृक्तिभिः। ०। प्रस्तारपंक्तेरंततः। आस्तारपंक्तेरंततः अष्टाक्षरौ पादौ भवतः पूर्वौ द्वादशाक्षरौ।।
यथा महिद्यावा पृथिवीति। ०। संस्तारपंक्तेर्मध्यतः। संस्तारपंक्तेर्मध्यतरष्टाक्षरौ पादौ भवतः। आद्यां त्यौ द्वादशाक्षरौ। यथा।
पितुर्न नोनतंतुमिति। ०। विष्टारपंक्तेर्बाह्यतः। बाह्यतरष्टाक्षरौ पादौ भवतः आद्यां त्यौ। यथा। अग्ने तव श्रवइति। ०। मन्ये वा
मातेराधांसि यस्य रूपं आग्निं मसीति च। पिंक्तिर्नाम नवैतास्तेषां त्रनिदर्शनं। पुरस्तादेवो द्वादशानि दर्शनानि। ०। त्रिष्टुब्चात्वारिंशत्
त्रिष्टुप् चत्वारि पृथग् अनुष्टुभः। एकादशाक्षरैः पादैः। चतुष्पदा जगती। पिबा सोममभि यमुग्र तर्द इति। ०। द्वौ चेज्जु द्वादशाक्षरौ। प्र
यत्नोप जगतीषा परस्या यस्य त्रिष्टुप्। यदि द्वौ पादौ द्वादशाक्षरौ भवतः। द्वौ चैकादशाक्षरौ परस्य नागतस्या प्रायसि जावाः
प्रायस्या जगतेप्राय वर्तमाना इत्यर्थः। उपजगती नाम वेदितव्या। मोषि कुत्रचित्पृथ्या रक्षोति। अस्य त्रिष्टुभः प्रयस्या त्रिष्टुब्जा
गती वेदितव्या। यथा सने मित्रकमिति। ०। वैराजजागतैः पादैः यो नावे नचिरसावित्री। विराड् जागतैर्दशाक्षरद्वादशाक्षरैः पादैः सा
सावित्री नाम भवति। यो वा यावि नाव इति। ०। नवकादशकाभ्यां त्रिष्टुभः। एकादशाक्षरस्या पि विराट् स्थानाद

ना म सा। त्रिष्टुब् नः पादो नेकाऽनेका वा दशकौ वा एकादशको द्वौ रश्लोकः सा त्रिपूर्विराट्स्थाना नाम वेदितव्या। यथा ऋधीदवर्षिं इमा
रिषण्यैः ॥ ति ॥०॥ पूर्वौ दशाक्षरौ पादौ उत्तरेष्टाक्षरास्त्रयः। विराट्पूर्वा हि नामैषा त्रिष्टुप् पंक्तिरचैरैव वा। यस्याः पूर्वौ पादौ द्वौ दशाक्षरो
त्तरतः उत्तरे चाष्टाक्षरा सा विराट्पूर्वा नाम वेदितव्या। अथ वा त्रिष्टुप् पंक्तिरुत्तरा एव। एवेन्द्राग्निच्यामिति ॥०॥ त्रयास्त्वेकादशाक्षरा एक
श्चाष्टाक्षरः परः। विराड्रूपा हि नामैषा त्रिष्टुम्मात्राक्षरसंपदा। यस्याः त्रयः पादा एकादशाक्षरा एकश्चाष्टाक्षरः परः सा विराट्रूपा हि
त्रिष्टुम्नाम्ना वेदितव्या। यद्यप्यक्षरसंपन्ना नास्ति अन्न त्रिष्टुभो या विराट्स्थाना विराट्रूपा तथापि रोबहूनि पिनाह्नो या त्रिष्टुभो ति
बालि णो हिता इति। यथा क्रीलं नो रक्षम इति ॥०॥ वर्गः। त्रयश्च द्वादशाक्षरा एकश्चाष्टाक्षरः क्वचित्। एषा ज्योतिष्मती नाम ततो ज्योतिर्थे
तोऽष्टकः। यस्यास्त्रयः पादा द्वादशाक्षरा एकश्चाष्टाक्षरः क्वचिद्भवति। एषा त्रिष्टुप् ज्योतिष्मती नाम वेदितव्या। यतोऽष्टकः पादस्ततो ज्यो
तिरित्युच्यते। यथा। यदद्य यद्भ्यमनवे समिमिन्द्र त्रुरिति। मध्ये ज्योतिः। अग्निर्नेमिद्वेल उपतिष्ठा ज्योतिरिति ॥०॥ चत्वारोऽष्टाक्षराः पादा एक
श्च द्वादशाक्षरः। सा महाबृहती नाम। यस्यास्त्वष्टाक्षराश्चत्वारः पादाः एकश्च द्वादशाक्षरः पादः सा त्रिष्टुम्महासतोबृहती नाम वेदि
तव्या। यथा नमो वाके प्रस्थित इति ॥०॥ यवमध्यमकु मध्यमे मध्यमे द्वादशाक्षरे सति यवमध्या नाम वेदितव्या। यथा इरुद्गिरगो
अर्चिर्तिरिति ॥०॥ सो चिन्तु सनेमि ऋध्येव क्रीलं च द्वाग्निर्नेदेण। नमो वाके इत्यङ्गिरस्ता रूपेऽत्र निदर्शनं। उक्ता ज्ञानो वोदाहरणानि
ति ॥०॥ पंचाक्षरजगती चत्वारश्चत्वारो द्वादशाक्षराः। तदस्या बकुलं ऋतं। द्वाभ्यामूना पञ्चाशदक्षराणि जगती भवंति। चत्वारः पादाः द्वादशा ७९
क्षराणि भवंति। तत्ककुल्मस्याः प्रायेण भवंति। यथा ब्रदिवमद्धे ति ॥०॥ महापंक्तिः षडक्षराः। यस्याः षट्पादा अष्टाक्षराः सा जग
ती महापंक्तिरित्युच्यते ॥०॥ अष्टको सप्तकः षट्को दशको नवकश्च वा। अष्टाक्षरो द्वौ पादौ ततः सप्ताक्षरः पादः ततः षडक्षरः पादः
ततो दशाक्षरः पादस्ततो नवाक्षरश्च वा जगती महापंक्तिः ॥०॥ वर्गः। महासतोबृहत्यथैव बृहत्योरेनयोः संज्ञा संपाद्यविति पादौ ने
दिव वा सप्तविंशके। अनयोः पादयोः महापङ्क्ति [illegible] महासतोबृहतीनाम वेदितव्या ॥०॥ अ

स्मात्परत्र यदि द्विपदे नानन्तरे निषट् । आयः पञ्चो विश्वा सांब तावेत्तावो त्रिवि दर्शितं । अस्माच्छुप्रकृतयोऽपि यदि प्रत्येकदशी । स्तोनकं ग्रपत्र मा: । आयः
पञ्चो । विश्वा सां जग मतिः । उक्तान्येवोदाहरणानि ॥ भवति छंदसां वर्णैर्गरोवयु कृत्तरो जगत्या त्रयो अतिछंदसां त्रिवर्गो विकृत्तरौ विदित व्यो ।
॥ अथ मातिजगत्या सां साक्षिपं शाशदक्षरा । आसां या मायाद्विपं शारायक्षरा अतिजगती नाम वेदितव्या । तमिदं जोक्षवीमिमघवानमिति ॥ शक्व
या शक्वर्या शक्वरी । याः शक्वर्यं शाशदक्षरा सा शक्वरी भवति । शो षस्मे पुरो रथमिति ॥ अष्टिरेवातिशक्वरी । याः अष्टिरक्षराणि सा अतिशक्वरी भव
ति । सुषुमा यातमद्रिभिः ॥ उत्तरा षिश्चतुःषष्टिः । तस्यो त्तरयोश्चतुःषष्टिरुत्तराणि या सां सा अष्टिर्भवति । यथा त्रिकद्रुकेष्विति ॥ ततोऽष्टा
षष्टिरत्यष्टिः । तत्ते उत्तरा या अष्टाषष्टिरक्षराणि अत्यष्टिर्भवति । अयाकुचेति ॥ षट्सप्ततिस्त्वतिधृतिः । याः षट्सप्तत्यक्षराणि सा अतिधृति
र्भवति । यथा सहितिरर्धेति ॥ ॥ धृतिः पूर्वद्विसप्ततिः । तस्यापरतिधृतेः पूर्वया द्विसप्तत्यक्षराणि सा धृतिर्भवति । यथा सखे सखायमिति
॥ सर्वादाशतयीष्वेताः । एता अतिजगत्यादयः सर्वा दाशतयीषु विधन्ते । एतानि दर्शितान्युदाहरणानि ॥ उत्तराः स्युर्जेषजेत्तरा याव
त्यं ते सातु षे व जे सक्षो द्रष्टव्या ॥ वर्गः कृतिः प्रकृतिरात्कृतिर्विकृतिः संकृतिस्तथा । षष्ठी याभिकृतिर्नाम सप्तमस्तूत्कृति स्यात् ॥ अशीति
श्चतुरशीतिरष्टाशीतिर्द्विनवतिः । षर्णवत्येन वतिशतं दृष्टं उत्तमा यच्चतुःशतं । कृतिरादी नाम देरपरिमाणानि । अशीतिरित्यादि पूर्ववत
॥ तत्रेदं प्रोष्ठ कुष्ठम त्रिकद्रुकेषु यायासुया । सखेव सहितार्धस्य मध्ये मोवर्गत्र्यते । अयमतिजगत्यायातिधृतिरंतः मध्यमा वर्गेत्र्यते । सये
षा क्रमं पुरस्तादेवोदाहरणानि ॥ आकृतिस्तु प्रकृतिर्धृवं पूर्वानितस्तया । आकृतिर्यदि तेमात्रा भिषां विकृतिरुच्यते । संकृतिस्तु नवैत
द्रोषो अभिस्त्वभिकृतिः । सर्वमित्युत्कृतिस्तत्र तीयो वर्गेत्र्यते । कृतिरास्तुरेवपरावतहति । प्रकृतिर्धृवेति । पूर्वां तिः । ततः प्रकृतेः परा यार
कृतिर्यदि तेमाविति । तैषां विकृतिरुच्यते । संकृतिस्तु नवितत्र कुजेषदे । न विद्यते । एवं शायेणावर्णयति । कश्चिद्वर्णयति । नवैतत्रोदाहरणानि
लिपा । अभिकृतिः । दृक्को अभिकृतिः त्रिपत्तदिति । उत्कृतिः सर्वमीति । अपदक्रमे आम्नातत्वात् । सात्रशां काउदाहृता । अत्र समस्यामत्कृतोस्तती
कावर्गः समाप्यते ॥ ... या ख्या सांदश संपदे ... पदिश्यते । एवं कृत्यप्रमाणानां चतुर्विंशत्यक्षरादी

डीनां चतुरुत्तरशतं ज्ञातव्यं गायत्र्यादीनां पदिष्ट्यं ते ॥ ७ ॥ एकद्व्यूनाधिका सैव निचृद्भूनाधिका भुरिक् । एकेनोना निचृद्भवति । यः शुक्र इव
सूर्य इति [illegible] एकाधिका भुरिग्भवति । पश्चिम मानिया नित इति । भुरिक् ॥ ७ ॥ विराट्स्वराजौ तस्याः ऊर्ध्वं त्र्यां या विषये स्थिताः । स्व
राज [illegible] र्वेस्यायः [illegible] तारेवः । पाया मरुतः [illegible] या रेवः अधिका विषये मध्ये स्थितो तस्याश्छन्दसः विराट्स्वराजः पूर्वस्य
[illegible] । [illegible] दाराः रेवः गायत्री प्रायस्वराजो गायत्री भवति । यथा ॥ - - - - - - - स्वाराट् गायत्री । अतिपि माऽ
माणामिति । विराट् [illegible] कुत्तर त्रापिपाः काश्चैवं गता रेवस्ता एवमेव भवति । गायत्र्येवं विराजो भवति । अन्यवादिदं पूर्वस्य छन्दसः
[illegible] वता [illegible] मासाप्यितदुक्तं छन्दसां । कश्चिद्विशेषो पदिश्यते । कोऽसौ विशेषः । एकद्व्यूनाधिका सैव । एकेन द्वाभ्यां वा ऊनाधि
का सैव भवति ॥ ७ ॥ याः काश्चिद् ऋपादास्तु गायत्र्यो हीनतां गताः । अन्ये [illegible] गायत्र्य [illegible] । ताराड्विराट् स्वराट्
सम्राट् स्ववशिनी परमेष्ठी । प्रतिष्ठा [illegible] पयः । [illegible] वायपश्चो दकमुत्तमं । यावान्यो वि[illegible]
ये स्थिता इमाः । ताराट् विराट् स्वराट् सम्राट् स्ववशिनी परमेष्ठी । प्रतिष्ठा । [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] ।
[illegible] । वारिप्राणः [illegible] विंशति [illegible] विंशत्या [illegible] काश्चैवं गता रेवः ॥ ७ ॥ देव
तं छन्दसां [illegible] अग्नेर्गायत्र्यः [illegible] देवत [illegible] मारुतः । [illegible] छन्दसां [illegible] अग्निर्गायत्र्या [illegible]
न तस्या देव व्यास्य [illegible] छन्दसां [illegible] । सावित्र्युष्णिक् । सोमस्यानुष्टुप् । बार्हस्पत्या बृहती । मैत्रावरुणी पंक्तिः । ऐन्द्री त्रिष्टुप् । वि
तमाहतुः श्वदेवा जगती । छन्दसां देवता [illegible] यो [illegible] भवति । [illegible] ये यदि देवतं छन्दसां देवतेनाव सा भवति । यथा तवस्वादि [illegible] वाने: स
तस्मादाग्ने [illegible] इत्युष्णिगनुष्टुप् [illegible] इति [illegible] त्रिंशद [illegible] देवतेन स्वराजो गायत्र्यो [illegible] । न विराजानुष्टुभ् [illegible] ॥ ७ ॥ नपं
यीगायत्री क्तेः । पाक्तं दैवतमेतेन [illegible] आहतुः [illegible] यस्मात्पंक्तिर्नास्ति तस्मादिदमस्ति ॥ ७ ॥ सानुनाम्नी । साउपंक्तिर्वा [illegible] देवता । वस
भव३८ वा देवता [illegible] । प्राजापत्या [illegible] देवता । [illegible] छन्दसां [illegible] । अतिछन्दास्तु [illegible] प्राजापत्या नाम देवता ॥
विगतः छन्दस्कं [illegible] दिवायु देवतं [illegible] याए कपद्वा सा ब्राह्मी स्मृता ॥ ७ ॥ एतेनैव क्रमेणैषां

१०

वर्णतो व्यक्तिरुच्यते। येन क्रमेण छंदसां दिवतमुक्तं तेनैव क्रमेणैषां वर्णतो व्यक्तिरुच्यते।०। श्वेतं सारंगमलः पिशंगं कृष्णमेव च।
नीलं लोहितं चैव सुवर्णमिव सप्तमं। अरुणं श्यामगौरे च बभ्रूणं नकुलं तथा। श्वेतं सारंगवर्णं गायत्री सारंगं द्विवर्णोष्णिक् हंपि
शंगं तेदनावर्णमानुष्टुभं। तत्पुष्पं बभ्रवर्णं बृहतं नलघ्मलवर्णं वैराजं। लोहितं त्रैष्टुभं। सुवर्णं कनकप्रभमिव जागतं। अरु
णं मात्त्रं धूम्रवर्णं पंक्तिः। श्यामं कृष्णवर्णमिति छंदः। गौरं सितवार्णवर्णमिति छंदः। बभ्रु कपिलवर्णं द्विपदं छंदः। नकुलं न
कुलवर्णमेकपदं छंदः। एतेषामेव क्रमेणादेवता क्रमेण विधिः।०। पृश्निवर्णं तु विराजं। पृश्निवर्णं बकुलवर्णं विराजं। अथ कस्मा
द्विवर्णोपदेशः क्रियते। न तु क्रमेणैव नीलवर्णं सिद्धं न सिध्यति। इमास्तिस्रो विराजः। पंक्तिरेवानुष्टुबेका। द्वाभ्यामन्ते कातत्र
इवंयो नीलवर्णः। एवमेवनदस्याः एवमपिकथमेतदवसीयते। पूर्वयो नीलवर्णः अस्याः पृश्निरिति। निचृत्तु हुरिकन्यूना
धिकयोः सा एवार्थदेशा यस्याः पृश्निर्भवति। पारिशेष्यादितरयो नीलमित्यवसीयते। परमप्येकक्रमात्पंक्तिरेव विराजो नी
लवर्णत्वात।०। निचृद्भ्वां तु मिदं विषितदत्र वर्णनिवृत्तिर्भवति।०। एवमन्यत्र भुरिक्। विकमद्भुरिक्चभवति।०। ब्रह्मसामगर्भानुष्टुछं
दः कपिलवर्णलस्मृतं। वर्णेन ब्राह्मणसाम्नां यजुषां छंदः कपिलं नश्मवर्णं स्मृतं।०। मा प्रमा प्रतिमोपमा संमा चचतुरक्ष
राता। एतरुतरमुर्वंतिस्तृषड्छंदांसि नाननिहि। मा। प्रमा। प्रतिमा। उपमा। संमा चेति। चतुरक्षराः। एतस्तरगणिता निजायच्छाः पृ
र्वाणि सप्तछंदांसि वेदितव्यानि।०। वर्गः। हबीका मबीका सबीका सर्वमात्रा विराट्कामा। चतुरक्षरादीनि मादीनां विराजान्य
उच्यते। इत्येतानि चतुरक्षरादीनि चतुरक्षराणि मादीनां विराजान्या यायाः। अनुच्यते।०। अक्षराण्येव सर्वेषु निमित्तं बलव
त्तरं इति चातिविप्रतिपन्नानां पदवृत्तानां हेतुर्दर्शितं। पादवृत्तेरक्षरादेश विप्रतिपन्नानां मन्त्रवासर्वत्र बलवत्तरं निमित्तमक्षराण्येवावे
द्यानां [illegible] श्मा सजामीति। पादवृत्तिविप्रतिपन्नास्तिस्रः अक्षरैर्जगत्योऽवसीयते। यथा नवानां नवतीनामिति पंक्तिः। य
[illegible] नवारोमि। दतेन विप्रतिपन्ना [illegible] ष्टुब्वसीयते। तथा च। या स्तेषुजा अमृतस्य नाति त्रिष्टुप्। तथा च। येनः स

पन्नाअपतेः । तित्रिष्टुप् प्रायेऽत्र देविविप्रतिपत्तावृद्धिर्जगत्यवसीयते ॥ ० ॥ व्यूहेदेकाक्षरीभावात्पादेष्वूनेषु संपदे । ऊने षुपा
देषु संपदार्थं एकाक्षरीभावान्संधीन्व्यूहेत् । पृथक्कुर्यादित्यर्थः । यथा त्रेताजयता नरः । सा स्माकेभिरेतरैन शूषैः । ऊने षुसि
कस्मात् । स्मे मंयज्ञं मधुमंतं । संपद इति कस्मात् । एना । आइता यामोपगर्यांत इंद्रं । इत्यत्र एकीभावान्तत्र पूर्वं सो व्यूहे
न संपदः । क्षिप्रोकृत रयोर्नं कर्तव्यो भवति ॥ ० ॥ क्षैप्रवर्णाश्च संयोगान्व्यावेयाः सह स्त्रीः स्वरैः । क्षैप्रवर्णास्तु संयोगान्
तस्का संयोगानि त्यर्थः । व्यवेयात् । व्यवधानं कुर्यात् । स्वदरैः समानस्थानैः स्वरैः । त्रियंबकं यजामहे । उवस्य स्मात्रकलोतन । गोर्नपर्व
विरदापादेषूनेषु संपद इत्येवाऽनुवर्तते । जने षिति कुस्मात् । प्रत्ययत्री क्षान्नमस्य । संपद इति कस्मात् । अग्नो ह्यस्य यदसस्तन । ह्य
वाकोदिप्रसंयोगौ तत्र पूर्वीभावव्यवायेन संपदा सिद्धं उत्तरस्मिन्न कर्तव्यो भवति । अत्र केचित्तद्विप्रसंधि तनात्रांत स्कास्संयो
गानूव्यूहेत् । एकाक्षरीभावानिति । एवं सिद्धेति मन्यंते । ते षाकुवस्य स्मा अनणो लने निः कर्तव्याः । न सदेतोः स्वरैर्व्यवा
यः । नास्यते म ५ हिमानमिति तथा । येस्व व्रविकाअंतस्कासंयोगास्तेऽउदाहरणं ५ चैनभवति । यथा ३ । सम भ्व पर्णाभ्वरंतिर
ति । यथा च । ---- व नस्पतीति । गोर्नपर्वविरदेति । अयं व्यवायो यकारवकारसंयोगे वेष्यते । सफसकारसंयोगेऽर्नक
कथं जायते । अयं धृवो रयीणामिति । अत्र दीर्घे च प्रतिषेधार्थं । जामिषुजास स्वि केत किरासीति चिकेतन राष्ट्रस्य पाठात् ।
० । पदान्तेदनपादानां विज्ञातो निसमी कुर्यात् । छंदसः संपदां तां तां यां यां मन्येत पादतः । छंदसः पादनायां यां संपदं मन्ये
त तां सम्यकूर्वाम्नि निसमीदय पश्चात्पदानां छेदेनपादानां विज्ञागः कर्तव्यः । यथाप्रकृतैः अपादछेदे हेतु त्रिविधिर्भ
वति । यथा मा धोदिनस्य सवनस्य वृत्रहंननेद्येति । तयोः पादयोर्यद्यपि प्राप्तः संपद्भवति । अत्र नाहत्यंतां माधोदिनस्य ८१
सवनस्येति विज्ञागः कर्तव्यः । तथा एकरा । तस्य स्तवनस्येति विज्ञागः ॥ ० ॥ प्रायो ऽर्धी वृत्रमित्येते पादच्छान्नस्यहेतवः । प्रायो
ऽर्थो वृत्रमित्येते पादच्छानस्य हेतवो भवंति । त्रिष्टुप्प्रायेषु । जोर्नपर्वविरदेति रक्षा । प्रकृत्ये षदशाक्षरो
विकल्पो । कादशाक्षरः क्रियते । तथा अर्धान् [illegible] । तथा इंद्रात् । तद्वादशाक्षरः क्रियते । वृत्रादेवा ।

अर्थोपि रः स एव अजगणुबीत्यादयः। विशेषसंनिपाते अपूर्वपूर्वपरंपरं तेषामेव विप्रतिषेधानां संनिपाते पूर्वपूर्वस्य बलीयस्त्वं
स्थाने। नशब्दबलीयानित्यर्थः। एवं च कथमनेनैवस्योर्मानिति अत्र आर्यार्थस्य विरोधे प्रायो बलीयस्त्वात् चैव कथमनवस्थानानिति
पादितः। येषां पुनरर्थो बलीयान् तेषां स्थानान्यथ इति पादितः। प्राय बलीयस्त्वादेव ऊर्ध्वं वाजसामनिते त्रिपादितः। अ
र्थेनः संनितेति। आपवन्न विरोधे आय बलीयस्त्वात्। अन्यथापि अन्तत मस्थानमानि त्येकादृशान्दरे वजवति। निवृत्तावि स्वप
ने। अर्थकृत्वविरोधे अर्थबलीयस्त्वात्। यथा --- मिति पादितः। नवृत्तवाहमिति। एवं सर्वत्र बलाबलमनित्यसामीत्यपाद
जिज्ञासते। ०। वर्णाः। अनुदात्तं तु पादादौ नो वर्जे विद्यते पदं। पादादावनुदात्तं तु यदन्यन्न दिशेदिति। चतुःषष्ट्यां पादादावनु
दात्तं पदं विद्यते उकारं वर्जयित्वा। अयमपि पदसानंदेतुरेव सर्वेत्र ओबलवत्तरः। तस्मात्सर्वबाधित्वादेव तो बतासियम
निवत इति पादितः। तथा कृत्रायच्चमवसीति पादितः। उकारस्त्व विद्यते उ ओ कस्मिन्देउपजामितं उतो कमकृणवः। निमित्तं पूर्वः
०। वरोचियत्त्वसीत्येकं। द्वंद्वे कमनुदात्तमनित्यादौ। वशास्याबैदयत्त्वसीति। दयन्त्वमिजापेचा नमस्यासि ०। अनिष्टदतिचत्व
ये। नेति पूर्वाणि सर्वाणि। अग्ने ... एतस्मिन्नृचे। अनुदात्तादीनि संनितानि सर्वाणि नेति पूर्वाणीति। स्वनयति। अनुष्माः। गे
चते उपाके। यशोचतस्य धवइति। ०। मधुछंदस्यताहि। मधुछंदसिलतो। तताव... तस्पर्शो त्यनुदात्तमस्ति। ०। सोमराष्ट्रेप
रेधायि। सोमराष्ट्रे परे अध्यायीत्येकस्पर्शोत्यनुदात्तमस्ति। अध्यायिसोमः। ०। ननराष्ट्रे परे स्त्रियधत्। ननराष्ट्रे स्त्रिधदितो कम
नुदात्तमस्ति। स्त्रिधदतायोः। ०। कृवेतुराणां। कवे ... तदनुदात्तमस्तितुरामिलितो तत स्मिन्नृचे। स्त्रियाका नामकृवेतुराणां। ०।
यस्मूर्वेत्यपनमकृतत्तरं। येयनमरुतत्तरं यत्पूर्वेत्यपदित्येतस्मादुत्तरं मरुतस्तोकमनुदात्तमस्ति। आयत्यपनमकृतोवावकृशानाइति
बहून्निपातानि विशेषणानि संति। तानि विशेषणार्थानि ... मधुछंदसीति प्रत्यकदोहरणार्थानि सर्वाणि विया

राणि कर्तव्यानि इति ॥ ० ॥ इदं वसंते निचैतास्मिन् सूक्ते पादो स्त्रिपंचमः । सर्वानुदात्तः षट्सूक्ता दितश्चतुर्दशः । इदं व्रते न्येतस्मिन्सू
क्ते षट्कृत्वः सर्वानुदात्तः पादो स्त्रिपंचमः । इन्द्रं हं न नेष्यति । अस्यैव सूक्तस्यादि चतुर्दशः पादः सर्वानुदात्तो स्ति । अग्निरिति इति च
स्यो त्रमयो मितरे रोचत साधवद इति एतान्यां सह नव भवंति । दशमे वाक्ति ॥ ० ॥ पादो गायत्र विराजावष्टाक्षरदशाक्षरौ । एकादशि
वा द्वादशिनौ विद्यात् त्रिष्टुभजागतौ । अष्टाक्षरदशाक्षरौ पादौ गायत्रविराजौ विद्यात् । एकादशि वा द्वादशिनौ त्रिष्टुब्जागतौ । वि
ति ॥ ० वर्णः । वर्षिष्ठकनिष्ठयोरेषां लघूपोत्तममक्षरं । गुर्वैवेतयोः कृतदशाक्षरं प्राकृः । एषां पादानां वर्षिष्ठकनिष्ठयोरष्टाक्ष
रद्वादशाक्षरयोः पादयोः उपोत्तममक्षरं लघु भवति । अष्टाक्षरे यथा । अग्निमीळे पुरोहितं । द्वादशाक्षरे । प्रदेवमच्छा मधुमंत इंदव
इति । इतरयोर्दशाक्षरैकादशाक्षरयोः पादयोः उपोत्तमं गुरु भवति । अभ्यूर्ण्वं विचिपानस्य(?) इति । पिबा सोममभि यमुग्र तर्द
इति । छंदसां संख्या तद्भूतमाक्रोशं [illegible] ॥ ० ॥ एतैः छंदांसि वर्तंते समनीप्यन्यौ रन्नाल्पशः । एतद्विकाराण्यन्यानि सर्वेऽप्राकृताः सम
ताः । एतैः पादैः सर्वाणि छंदांसि निर्वर्तंते । अन्यैः अन्यैः पादैरल्पशो वर्तंते । यत्र न्यैपादास्तत्र एषामेव पादानां विकारो भ
वंति । न वाक्षरे विराज(?)स्य विकारो यदि गुरुपोत्तमः । अ[illegible] गायत्रसाप्तयोदशाक्षरप्रकृतिः [illegible] गुरोत्तमाः । तत्रैष्टुभ
स्याय लघूपोत्तमास्ते जागतस्य । सर्वे तु प्राकृताः समा वेदितव्याः । के प्राकृताः । अष्टाक्षरादयश्चतुर्विधाः । यद्येवं तेन ते समाः । ८२
नेद्वो हि अष्टाक्षरात्याक्षर[illegible] । यद्येव समा एषां संज्ञा स्यात् । संज्ञायाः प्रयोजनं न मन्त्रे । एवं तर्हि अन्यो
र्थः प्रकल्प्यते । सर्वे प्राकृताः समाः [illegible] व्यावर्तते [illegible]कः । यद्युक्तमेतेषां विकारो न्येपाद इति । ननु यथा नेति । सर्वे पा
दाः प्राकृता एव । नान्यस्य विकारस्त(?) समा समानसंख्या कृतेमत्र । अपरे पुनरन्यथा वर्णयंति । सर्वे तु प्राकृताः समा इति सर्वे
अष्टाक्षरप्रभृतयः चतुर्विधाः प्राकृताः समा तुल्या भवंति । नान्यस्येति विकारो भवति ॥ ० ॥ एक एकपदकैषां द्वौ पादौ द्विप
दो यादे । तेषु उक्तेनैव प्रोक्ता तेस रूपेयस्य पाद [illegible] दशकपदाक्षरगितक[illegible] । यथा । आसि क्षीयं यमान
रति

एतेषामेवाद्यौ पादौ द्विपदा सैव गीयते। यथा। सा धुर्नगच्छन्त्सैव स्ययोधाति वनीमत्स्येष: सम स्थि निश्चीयते। द्वि
पदैकपदे नैव छंदसां यस्याश्छंदस: पादत: [illegible] सरूपतन्नवत:। आ गायत्री द्विपदा त्रिष्टुबेकपदेति।७।अन
दाशत यो कपदा कावि दुस्ती तिविधा स्मृता:। अन्यत्र सप्तदशाक्षरी नीमुरस्वतो विराट्। आकृ स्त्री कपदा
अन्येत्र धा स्थाने कपा ति न:। अध्या स्थान पि वा केचि च्चाकृ रेकपदा इमा:। दशात यौ द्वादशात येन वा दाश
तयी। न केचि देकपदा दशात ये स्तीति। या स्का वा ची मन्यते। अस्मा कं या एकपदा स्ता पूर्वा स्ता न्यथा यथा
सा न्यन्यते। सा तु किम विशेषेण स्यात्। अन्यत्र विमधा। एकपदा यस्तानुस्था स्युरथ्य स्थादि न्यर्थ:। दशा क्षरा
द्। एकपदा स्त्रेऽध्या स्थान पि के चि चाकृ:। तातते मतवाव से त्येवमादी न धथ स्थान पि के चि त्वा वा यी ऋषय: १४
स्ते ता एकपदा आकृ:।८। आवां सूनो सिक्तया मुखे देवा: स्थि घकृन:। पादा एकाधि का: स नि छं दसां चतुरक्षरा
न्। आवां सूनो वरिमन्। असिक्तयां यजमानं:। सिघ कृ न ऊर्ज्य स्या इत्य धयस्थाने कुपाति न: अन सो मन्ये अ
शा यी एकपदा आकृ:। असिन्याशं नरं ता नरे मतना वहेत्येवमादी ना पुन: पादा नां अनेकद्वि दा ध्य सनाम
कना दे शाक ध्यं न स्व ति।७। वर्ग:। सं ता ति छं दसां पादा एको का द्वी ण जाज ता न। षो ऽ शा क्षर पर्यन्ता एक स्या प्रा दे
शा क्षर:। यद ता ति छं दसां पादा एको का द्वी णा क एके केनाक्षरेणाधिका:। आज ना द्वा स्मशो ऽ शा क्षर पर्यन्ता
एका क्षरा दशा क्षरो विधते। यथा व्र दे व मच्छेति। त सिंद्वं जो धनी मि। अ सं वृ ष प्रो अप्रतीत। अग्नि त्वं देवां सवि
करं। कि . चैत्या शं न रे वसर्पं यं नि। पा दा एक द्वि का: संति छं दसां चतुरक्षरा त:। छंदसां पादा श्चतुर रा त्प्र भृ ति षोऽशा

दारपर्यंताः एकस्याप्यष्टादशाक्षराः । यथा स्वनमथ । अजेत मघात्स्व यामनतिः । नदंव उद्दती नां । अस्मि मीलिकुरोहि
तं । तं चाव रूपविलीन वोहितः । कस्थी हवं विपिपान स्याद्रिः । पिबा सोम मन्त्रिय मन्तु यतर्दः । द्वादशाक्षराः पुरः स्तोदिवी
दाहृताः ॥७॥ एकादशौ वदशं दां सिपाद रोऽष्टो ऽष्टाक्षराः । सर्वे त्रिकद्रुकीयासु न कुलेष्टादशाक्षराः । कुं तां सिस्तं
हिना यां षोडशाक्षरा पादा एकादशौ वते सर्वे त्रिकद्रुकीयासु कुर्वन्त्वसंयं ते । त्रिकद्रुके बामहिषंसु । प्रथमा यथा
वारः विनीया र तीर्थवर्जे यिचा द्वितीया हु यत्तु पर्यायितीय एव । एते त्रिकद्रुकीयासु सर्वे भवंति । न कुलस्या
र्ष अष्टा दशाक्षराः पादः । अर्चाभिस त्यं वमदे रत्नधा मनिप्रियं मतिं कविम् ॥८॥ अवमे हो विकर्षल ज्ये
ष्ठा दशात्त यी । पथ्यां । अवमे द्वंद्वे त्येतेषां अविकर्षेण ज्येष्ठा मध्ये ती पुरा दशा त यी पथ्य ब कद्वरे तपर्षः
विकर्षेण तु पादिश्व सहितार्द्ध इति स्मृता । विकर्षेण बहूस्य हति रक्षराणि भवंति । पादोक्ष्या शेषपादे भवंति ॥
तस्या ज्येष्ठा मध्यवृहती स्मृता ॥७॥ कनिष्ठा बकुपादनां ना रवाजी पुरुत्तमं । बकुपादानामध्यां कनिष्ठा । अल्पा
नु सूनमभु ऋताना मित्येषा विंशत्यक्षरा ॥८॥ अविकर्षेण सौध्यसी द्वेष्ट्याद्धि ईर्संषसी । अविकर्षेण सान
रि तेविशारदृष्टा यावेष्टु सु प्रिया एणं इत्येषा मविकर्षेण कृसीयसी अस्याक्षरनरा विंशत्यक्षरा ॥९॥ विराड्
द्विपदाः केचि सर्वा आकृष्यतु षादाः । अन्या पंचाक्षरान्यादां सां कथा दशपंक्तयः । या विराजो द्विपदास्ताः सर्वाः
पंचाक्षरान्याद नकृचा वसु षादा आकृः । कच्चि द्वावार्थाः ताल या त्रियमा ला अक्षरपंक्तयो ना भवंति ॥१०॥ अन्
इति पादर्द्धव्याख्या यां सप्तदशमं पटलं ॥ बार्हतस्तनी ऋक्पूर्वस्य काकुत्सः । एतौ सतौ बृहत्यं तौ प्रगाथौ

नवतो बृहत्योयायाः पङ्क्ती पूर्वः समबार्हतः ककुप्पूर्वो यः स ककुम्न्यं । त्रिणावेतौ सतो बृहत्यौ तौ द्वावौष्णिगायत्रौ व
तः ॥ ० ॥ चमंगप्रउष्णगायत्रं माविदन्नदुगाहषे । बार्हताः । इमे बार्हताः प्रगाथाः । च मंग प्र शंसिष । प्रवो यह्वं पु
रूणां । माविदन्यविशं सन । बहुदुगाहषेव यदुति ॥ ० ॥ ककुप्न्यङ्कुस्तं गर्भवयस्यति । एवमादीन्प्रगाथान्काकुभा
न्यङ्कुः यथा । तं गूर्धया स्वर्णरं वयमु त्वाम पूर्व्येति ॥ ० ॥ अनुष्टुब्गायत्र्या वेष आनुष्टुभः समाः । विराजः समति मं
पङ्क्तिः पश्चादुत्तरयोः स उष्णिक्ततः । एकादशानुष्टुप्पदैः गायत्र्योः एवं दश पादाः स एकोविराट् । अशीतिरक्षराणि स इति
प्रतीकं सप्तर्च्यां महानाम्नि ति । उष्णिक् इति इति प्रशंसा नता । अन्ये प्रगाथाः षड्क्तिः सप्त त्रिः । वापादे त्रिवं तौ । अन्ये यंतु
दशाक्षिः । न महानुष्टुप्कि तद्विति प्रशंसो ॥ ० ॥ आकृति वि पदेशानां प्रायः आदितो आदितः । प्रायेण प्रगाथा न्नये
चिर्व्यपदिरूपं ते । बार्हतः ककुन्न्यङ्कुः । आनुष्टुभः इति तेषामादितः । आदितो यः पादः तेनैव सर्व्यपदेशः तत इ
पृथक् । नन्वन्यानां यथा । प्रगाथा बार्हता इति ॥ ० ॥ गायत्र्यादिस्ते बार्हते प्रायेण गायत्रं बार्हतः । गायत्र्यादिस्ते इ
तस्यांतः प्रगाथं बार्हते प्रायेण वर्तमानः गायत्रबार्हत इति वह्ने । यथा । न हि मिंद्र घान मिति ॥ ० ॥ गायत्रकुकौ त्रोणा
मपाये न नवति काकुभे । काकुभे प्रायेण गायत्र्यादि ति । ककुबंतः प्रगाथो गायत्रकाकुभो नाम वेदितव्याः । सुनी
थो धा सम प्रत्यः ॥ ० ॥ अश्विनो स्मा प्रिना पूर्वः पंक्त्यन्तः पांक्तबार्हतः । अश्विनोस्मा पूर्वः सतो बृहत्यन्तः प्रगाथ आ
श्विन इत्युच्यते । यथा यमादित्या सह इति । यथा त्रे ते पीतु कुस्य इति ॥ ० ॥ अर्जः । न हि मिंद्र वसुनी थम्य यमादित्या सह एव च ।
८२ त्र हा त्रेपा ककुस्य श्वना त्रेत्र निदर्श नां पुर सा दर्वे निदर्शिता न्य कानि ॥ ० ॥ यत्र सतो बृहत्यं तो यो मता बृहती

६२

मुखः। स नो वृहत्यंतः सममहा बार्हतो नाम वेदितव्यः। वृहती मुखः यः प्रगाथः स च बार्हत एव। वृहज्जिरज्जो अर्चि
त्रिरिति॥ जगत्यतिजगत्यंतः। वृहती मुख अतिजगत्यंतः। जगत्येली वा स बार्हत एव। तवः शार्दूरथे भुज मिति॥
यथा जगत्यंतः अतिजगत्यंतो यथा। नेमिं नमंति चक्षसा इति॥ एव मधीत शपिया। मध्ये तरो वृहती मुख
श्च यः प्रागाथः स बार्हत एव। यथा वा मी वा मस्य धूत यइति॥ वृहज्जिस्त्वे वो नेमिं च चामी वा मस्य ता वः।
मुरस्मादेवो सहता॥ न हि ते विपरीतो नः। न छिने त्वर राध स इति। अर्द्ध प्रगाथो विपरीतानो वेदितव्यः।
कमोष्णुवा द्विपदा धिकः। मोष्णुवा वाघतश्चनेति। प्रातत एव पञ्चपुष्वो द्विपदा या अधिको वेदितव्यः॥ अ
नुष्टुप् जगती चैव विश्वे मामिरज्जांता वस्त्र नामित्ययं प्रगाथः अन्ते जगती वर्विधि मध्यः॥ द्विपदा वृहती चे
त्समतो वाजे थिति स्मृतः। स नो वाजे ष्विति। प्रगाथा द्विपदा वृहती चेत्तिस्मृते॥ ककुप् पूर्वस्तका का वेदा
स्मृतः का कुम्भबार्हतः। ककुप् पूर्वो वृहत्युत्तरः प्रगाथः का कुभ बार्हतः स्मृतः। यथा को वेद जानमेषा
मिति॥ अनुष्टुब्गोऽक्षि हं विधातेमन्त्रा कुर्यं अयधुः। ते मन्त्रा कुर्यं अयधुरिति अयं प्रगाथ अनुष्टु
लोऽक्षि हं विधातं जानीयात्। अनुष्टुप् पूर्वस्यपदवंपिराशोऽक्षि॥ तेनस्ताधं वृहत्यादि बार्हतानुष्टुभः स्मा
त्यनेन नस्त्र धूतेवेते ति प्रगाथो वृहत्यादिरनुष्टुबंतो बार्हतानुष्टुभः स्मृतः॥ अक्षिवः सन्यमितोषो अनुष्टु
पंक्तिरेवच। अनिवः सर्वं मिरिति एषा प्रगाथः अनुष्टुप् पूर्वः पंक्त्युत्तरः अनुष्टुप्पांक्त इति स्मृतः॥ यदद्य
वोत्र धिगच्छ ककुप् पुर्त्रिष्टुबेवच। यद द्य [illegible] प्रगाथः ककुप् पूर्वः त्रिष्टुबंतः। ककुप्त्रैष्टु ८६
भु

।नस्पतेः ॥ यदद्य वा मनुष्षु प्रत्रिष्टुप्चिबोपदिश्यते । यदद्य वा न्वा सन्ये ति प्रगाथः । अनुष्टुप् पूर्वे त्रिष्टु-
प्तुत्तरः । अनुष्टुप् त्रिष्टुब्बृहत्यपदिश्यते ॥ यस्तोदीर्घेति च च्वेष बृहती त्रिष्टुब्वचः । यस्तोदीर्घे प्रसत्तनीको
ष प्रगाथो बृहती पूर्वे त्रिष्टुबंतः । पता बार्हत त्रिष्टुब्बृहत्यपदिश्यते ॥ आ यन्मा वेना त्रिष्टुप् पूर्वजगतीको
पदिश्यते । आ यन्मा वेना इति त्रिष्टुप् पूर्वो जगत्युत्तरः । त्रिष्टुब्जागतबृहत्यपदिश्यते ॥ नाद्य धृता
वनुष्टुप् मता सतो मुखच वचो मता सतो मुखवेति विराट्पूर्वा त्रिष्टुबुच्यते । नाद्य धृता वनुष्टुप् नि ति प्र-
गाथ अनुष्टुप् पूर्वो त्रिष्टुबुत्तरः त्रिष्टुब्बृहत्यपदिश्यते ॥ जागतस्य च दद्दा अर्म प्रगाथस्त्रिष्टुबुत्तरः । अद द्दा
अर्ममि ह त्वेव स्याव इति प्रगाथो जागतस्त्रिष्टुब्बृहत्यच्यते ॥ उत्तर त्रिष्टुबस्मा स्मा जगत्युत्तरस्य च्यते
॥ वर्गः । त्वमेतां जनवाधो वोसघा राजे ति च स्मृतौ । त्वमेतां जनराज्ञो द्विर्देवेति तपा पूर्वो जागतस्त्रि-
ष्टुब्बृहत्युच्यते । तस्मादुत्तरो यज्ञ वृद्धी इदेव गोपा इति त्रिष्टुब्जागत बृहत्युच्यते । स घा राजे ति च स्मृतौ । स घा
राजा सत्पतिः शूशुवज्जनं इति उत्ते यद्दिने वक्रुलाग्रद्विगुण्या इति त्रिष्टुब्जागत बृहत्युच्यते ॥ च मस्य पारे र-
जसो जागतौ त्रिष्टुबुत्तरो । त्वम स्य पारे रजसोऽ सिं प्रगाथो जागतौ त्रिष्टुबुत्तरो स्मृतौ ॥ स वां ज्ञनः सा ह्य स्मा-
रः शुद्धो वापि स्वरोत्तरं । सह वां जनो पिता साह्यस्वारोपि वाश्रुद्धापि वा स्वरोऽद्वारमित्युच्यते ॥ वां जनात्क

रसौव स्वरस्य। व्यंजनानन्तरस्यैव स्वरस्यांगं भवति। ॥ अन्यत्र पूर्वं नाङ्ग। अनंतु पूर्वमङ्गं भजते। ---
अनुविसर्जनीयानुस्वारौ भजेत पूर्वमङ्गं। विसर्जनीयानुस्वारौ पूर्वमङ्गं भजेते। दिवस्पृथिव्योररति
युवत्योः। नाशामृहरं। ययः सोमसखा। वेसो मासि सत्पतिः। ॥ संयोगादिर्वा। संयोगादिर्वा पूर्वांगं स्यात्
यस्यानन्तरमहि वा। ॥ एवं वसह्रः क्रम्युः परक्रमे। क्रमिनव्याः क्रमाः सह क्रमेण सह क्रम्युः पूर्वमङ्गं भजते। वक्र
मे सस्मति। महत्सुत्वं स्तविरे। ॥ गुर्वक्षरं। गुर्वक्षरं गुरुसंज्ञं भवति। तद्देवासो वरिवः कर्तनानो नूतः। ॥ लघुक्षरं
[illegible] संयोगपरः। अनुस्वारश्च। अनुस्वारश्च ह्रस्वमक्षरं गुरुसंज्ञं भवति। यथा ईशानो यवया। न नि मिषति
85 सुरणः। किमग्निविद्वा बाण न चेत्स्यात्संयोगपरो न भवति। ... मित्र महः। अनुस्वारस्य यदि तस्मादुत्तरो न भ
वति। अस्ति सोमः। ॥ संयोग विधायाद्यंजनसंज्ञमे। व्यंजनसंज्ञमे संयोगं विधानं। अवारथं यथा। ... जोति
षा। ॥ गुरु दीर्घ। दीर्घं गुरु भवति। आ ई ऊ ऋ ए ऐ ओ औ इति संज्ञोपदार्थः। ... विधिसे ... ते। ॥ गरीयस्त्वं
यदि स व्यंजनं भवेत्। गरीयस्त्वं गुरुतरं विधानं। दीर्घस्य व्यंजने सत्। ... ते ते देवाना कामं ...
वा। ॥ लघुसव्यंजनं ह्रस्वं। ह्रस्वं व्यंजनं लघु विधानात्। ... किक्रा यथा। न नि मिषति। ॥ लघीयो व्यंजनादृते। लघी ८५
यो व्यंजनः सविसर्जनीयो ह्रस्वश्चो भवति। अरुच्छदति। ॥ वर्गः। छंदस्कारीयेण समानसंख्यायां छंदसां भव
[illegible] भवंति। कस्य छंदसः केन छंदसा सह का संबद्धवति। इ
ति विचारणीयं। तत्रेदमुच्यते। छंदस्कारीयेणेति। छंदसः ... समान संख्या। अ
... भवति। ... भवंति। यथा।

रौतंकुरुष्व । सप्तसप्तगायत्र्यः षट्‌षडुष्णिहो भवन्ति । यदि द्वाहं यथा त्वमित्यथा । अपि सप्तानि बहूष्णिहो भवं
ति । एवं सर्वेषां द्वादशानामन्योन्यस्य चतुर्थेन भागेन संपद्भवति ।। ० ।। द्वाभ्यां मवसाय त्रिपदास्तु पूर्वं पादेन पश्चात
क्वचिदन्यथा चिन्तनं । त्रिपदास्वेकेन द्वाभ्यां पादाभ्यां पूर्वमवसायेत् । अवसाने ऽपि यदि नार्थः । पश्चात्पादेन । अग्निमी
ळे पुरोहितं यज्ञस्य देवमृत्विजं होतारं रत्नधातमं । कचिदन्यथा । ... पूर्वं पादेन पश्चाद्द्वाभ्यां द्वितीये निवर्तेक
मस्कस्य ख्यं । अभि ... दधन्वतः ... वतः ।। ० ।। मध्ये ... स्थाने चतुः पदानां त्रिभिः समस्तैरवसि:
परिवर्ते । चतुः पादानामवसाने तु मध्येऽव साने भवति । यथा गायन्ति त्वा गायत्रिणो ऽर्चन्त्यर्कमर्किणः । ब्रह्माणस्त्वा
शतक्रतउद्वंशमिव येमिरे । त्रिभिः समस्तैरवसानं भवति । पादेनोत्तरः । एवं त्रांसमिद्रास्मयुध्यं ... विसंतं सप्तमाव
न्नधिष्वये सदापाहुनिरषे । महितावदतावसो । पार्वणि ... त्रिभिरवसानं । पादेन पूर्वो । अधीचत्रस ... वासः
चो दिदिष्टता त्वः सचो दिदिष्टमा यवः ।। ० ।। पंक्त्या द्विशो वा नत उत्तरेण त्रिभिः परिवर्ते विपरीतमेत
स्यात्पंक्त्यां पंचपदास्विन्यर्थः । द्विशः । द्वाभ्यां द्वाभ्यामवसायेत् । नत उत्तरेणावसायेत । अयं यं क्रतिवरुणस्त्वयस्यप्येन ...री
रमेस्मस्य स्मा ... आनुम ... पराणोजिघर्ति ... अपि ... यजमानो न होता । पूर्वं द्वाभ्यां
नकिष्टं कर्मणा नशदिति । एतद्विपरीतं त्रिभिः पूर्वं । द्वाभ्यामुत्तरं । यथा । नकिर्देवा मिनीमसि ... ।। ० ।। द्विगुणा ...
परतश्चतुर्भिः स्यात्षट्पदानामवसानमेतन्नु । द्वाभ्यां द्वाभ्यां वा त्रिभिस्त्रिभिर्वा अवसायेत । विश्वान्देवान्... मदे ...
सजोषसः । ... यथा ... विश्वा ... सोमपीतये ...
ति । अथवा परतश्चतुर्भिरवसायेत् । द्वाभ्यां पूर्वं । ... इति । एवं त्रिविधमवसानं ।। ० ।। त्रिभिः ... पूर्वं तत

ततरे स्याद्विरास्त्रिशो वा यदि वा समस्तो । द्वाभ्यां तु नः स्वपदावसानं । द्वाभ्यां तु नः स्वपदनामन्यानुपूर्वमवसानं
त्रिभिः प्रादिः स्यात् । — तस्मादुत्तरद्विशस्तस्मात्तथा द्विशस्त्र एव । तु कुमायाः तमद्विभिः क्रमः । त्रिशो वा पूर्वमवसनं
न स्यात् । परतश्च त्रिभिरेव वर्तते । न हि वांव ब्रया मह इति केचित् । यदि वा समस्तो पंचत्रि ऋतत्र मवसानं स्यात् । यथा
पोष्यास्मै पुरोरथमिन्द्राय शुक्रं ॥ द्वाभ्यां च मध्ये स्वपदास्तु विद्यात् । अस्वपदास्तु तयोस्त्रिभिर्जवति । मध्ये द्वाभ्याम
वसानं । यथा स हि त्वा द्वौ निमारुतं इति केचित् ॥ अग्निमीळे इत्येवमादिषु जायंतेन मध्ये स्थितिः । अयं वक्रमेन किं च न कि
९७ दिवामिति निमेषितार्जः । विश्वान्देवान् वामेहे स्वदेव पोति ध्रु शुभः । न हि वां प्रो शुक्रः सहित्रार्द्धता क्रमोत्रं निदर्शनं ।
एते यथाक्रमं पुरस्तादेव निदर्शिताः ॥ द्वाभ्यां पादेन द्वाभ्यां तनत्वं पंचपदाभिः । अश्व्यूहेनानित्राकरीतृतीयः षो
डशाक्षरः ॥ चतुर्भिस्तत एकेनाग्नेत मध्ये तत्र वत्र । चतुर्भिः पूर्वमवसानं तत एकेन । अग्ने तमद्येति ॥ चतुर्भिस्तत परं
द्वाभ्यां तत्र स्यादित्यात क्रयोः । चतुर्भिः पूर्वमवसानं परं द्वाभ्यां यथा । त्वस्य तत्र स्यादितीति । नक्रयो रायणी मह इति ॥
ऽयं चरद्वजानच्छंदोरथीष्वसा इत्येविव । एतासु न यवस्थं त्यो केचाद्दशकादि प्रोत्तरद्वजाया । तच्छकाः श्रयीत । इदाः । इ ७६
त्येवितेद्वादशकात्स्वच्छंदेन व्यवस्थंति । अंतरावसानं न कुर्वंति । उत्तरद्वजायायां वर्षुसंवर्दिता । तच्छंदो देवहितं श्रमक्रमयु
रलं । अधीन्वत्र सख्यानि वसस्तत्रा । रुक्ता । इत्ता शिर्मोत्रानिपचेत् अरारणः । तत्का इत्येविव तन्तृकमस्कमस रव्यां । [illegible] से
च । पंक्तिस्त्वचः पंचस्त्र्यचते ॥ पंक्तिषु तु द्वयोर्वा । प्रश्नो जवनि पंक्तिषु तु द्वयोर्वा ॥ द्वादेवयपकोरधिकादेरे [illegible] दः स्तु
पंक्ते वेए वतुद्वयोः प्रश्नो जवति ॥ एकाचस्तको । एकायकुका यत्र सृकं यद्यो का । यदि वत्रश्न पत्रिका [illegible] कं चव
लिसाव प्रश्नो जवति ॥ समयात्स्वगण्याः । पादावराद्दिपद । परावराद्धः समयाः प्रश्नेषु नगण्यंति । [illegible] का ॥

यद्येव प्रश्नेऽपि कल्प्यमानेस्त्रिकस्याञ्चो बालत्तरो यदि स्यात्कुवति॥ पूर्वं समे प्रगच्छेत्॥ यदि तु पृष्टो वा॥ यथा स्त्रकन्दो षो दूवोत्तरवति॥ पूर्वं प्र
श्नं स गच्छेत्॥ सूचान वा यदि पैक्यास्ताक्तं दस्रोत्तरवति॥ पूर्वमेव स गच्छेत्॥ यदि - - - पात्र्यरो वान्कसितपृथक् स्यात्॥ कथित्पूर्वं स गच्छे
त्॥ सख्यारवत सानं॥ ते षष्टिर घस्य यत्र पाधिका वा सूक्ते समाप्ते यदि ते समाप्ताः॥ ते प्रश्ना एवं गम्यमाना एकैकस्मिन्प्रश्ने ध्यायेष्टि
र्भवंति॥ सूक्ते समाप्ते यदि ते प्रश्ना समाप्ता भवंति॥ यदि षष्टिस्त्रर्ल न्भवती त्यर्थः॥ तदा यावद्भिः प्रश्नैः सूक्तस्याध्यायः समाप्यते॥ ताव
द्भिः प्रश्नैः षष्टिराधिका भवंति॥ अवर्जः॥ सर्वाणि नृतानि मनोजतिश्च स्पर्शाः स्वरंगंध्यश्च रसाश्च॥ सर्वे शब्दाश्च रूपाणि च सर्वमे
तत्त्रिष्टुक्कुगत्योः सनुयेति त्रक्या॥ सर्वाणि नृतानि मनोजतिश्च स्पर्शाश्च गंधाश्च रसाश्च सर्वे शब्दाश्च रूपाणि एतत् सर्वं त्रिष्टुक्कुगत्यो
र्न्यया सनुयेति॥ समुपगच्छतीति॥ गुर्वक्षराणां गुरुवृत्ति सर्वं गुर्वक्षरं त्रिष्टुभमेव विधात्॥ त्रिष्टुभमेव भवति॥ यत्किंचित्स्थावरं
जंगमं गुरुवृत्ति तत्सर्वं गुरु त्रिष्टुभमेवानुपगच्छति॥ किंतु नः सर्वं गुर्वक्षरं त्रिष्टुभं॥ लघ्वक्षराणां लघुवृत्ति सर्वं लघ्वक्षरं जग
मेव विधात्॥ यत्किंचित्स्थावरं जंगमं लघुवृत्ति तत्सर्वं लघ्वक्षराणामेव विधात्॥ किंतु नस्तं लघ्वक्षरं जागतं॥ यच्छंदसां वेद चित्रो
लंकृतानि च त्रिष्टुब्जागतानि॥ सर्वाणि रूपाणि च यत्कृतितः स्वर्गलोकं यत्ये चिरधाम्नि तत्र स्वर्गी यः प्रश्नो कः॥ विद्धिरस्य
परिसमाप्तः॥ इति पार्षदव्याख्यायामष्टादशमः पटलस्तृतीयः प्रश्नः समाप्तः॥ स्वस्ति॥ संवत् १९०२ वर्षे चित्रभानु ६३
बुधे ज्ञातिनारायणदत्तेन लिखितं॥ श्रीः॥ दीक्षितश्रीमुकुंदसुतदीक्षितश्रीदत्तरामीधरस्येदं पुस्तकमिति॥

नं० ५०५९

श्रीः

ॐ कृष्णप्राति शाख्यदुरारव्यपद्धतिः

दी० लक्ष्मीधरस्येदं पुस्तकं। प्रातिशाख्यपद्धतिनी पोथी सही:

श्लो

२८४